

АНДРИЋЕВ
ИНСТИТУТ

Библиотека
ЗНАМЕН СРБИСТИКЕ
Одјељење за језик

Књига 7

Главни и одговорни уредник
Емир Кустурица

Уредник едиције
Проф. др Милош Ковачевић

Рецензенти
Проф. др Сања Ђуровић
Проф. др Јелена Јовановић Симић
Проф. др Вељко Брборић

Илијана Чутура

СИНТАКСА
ПРИЛОШКИХ ИЗРАЗА

Андрићев институт
Андрићград, 2021

САДРЖАЈ

РЕЧ УНАПРЕД	7
О ИДЕНТИФИКАЦИЈИ, ТИПОЛОГИЈИ И ХИЈЕРАРХИЈИ СЕМАНТИЧКИХ И СТРУКТУРНИХ ОБЕЛЕЖЈА ПРИЛОШКИХ ИЗРАЗА.....	11
О ПРИЛОШКИМ ИЗРАЗИМА У СРБИСТИЦИ.....	23
О ПРАВОПИСНИМ РЕШЕЊИМА ВЕЗАНИМ ЗА ПРИЛОГЕ И ПРЕДЛОШКО-ПРИЛОШКЕ СПОЈЕВЕ	45
О ЈЕДНОМ НОРМАТИВНОМ АСПЕКТУ УПОТРЕБЕ ДЕКОМПОНОВАНИХ ЈЕДИНИЦА	63
ОПШТИ И ПЕРИФЕРНИ МОДЕЛИ ПРИЛОШКИХ ИЗРАЗА СА НАЧИНСКИМ ЗНАЧЕЊЕМ.....	87
ПРИЛОШКИ ИЗРАЗИ СА ЗНАЧЕЊЕМ СВОЈСТВА ИНХЕРЕНТНОГ РАДЊИ.....	107
СТРУКТУРНЕ И СЕМАНТИЧКЕ СОБИНЕ ПРИЛОШКИХ ИЗРАЗА „СА+ИНСТРУМЕНТАЛ” СА НАЧИНСКИМ ЗНАЧЕЊЕМ.....	133
КОНСТРУКЦИЈЕ БЕЗ+ГЕНИТИВ СА НАЧИНСКИМ ЗНАЧЕЊЕМ.....	157
БИБЛИОГРАФСКА НАПОМЕНА.....	181
ИМЕНСКИ РЕГИСТАР	183
О АУТОРУ	187

РЕЧ УНАПРЕД

Књига која је пред читаоцем проистекла је из мог вишегодишњег бављења синтаксичким, лексичким и стилским карактеристикама прилошких израза. За ову тематику заинтересовала сам се још као студент магистарских студија, које сам завршила одбравивши магистарски рад са називом *Лексичке и функционалне особине прилога у српском књижевном језику*, под менторством професора Радоја Симића.

И ментор и ја као кандидат били смо затечени количином прикупљене грађе и разгранатости односа унутар система прилога у српском језику, те смо одлучили да тему „сведемо” на временске прилоге који су у даљем раду представљали репрезенте најзначајнијих карактеристика прилога уопште. Та је магистарска теза, само захваљујући стрпљењу и научној виспрености професора Радоја Симића била, уз многе ограде, уобличена у целину и окончана.

Своја интересовања за ову врсту речи продубљивала сам и надаље, да бих их проширила на по много чему специфичне вишелексемске јединице прилошког карактера током израде докторске дисертације *Међуоднос њрилоја и њрилошких израза у савременом српском језику*, овога пута радећи са ментором професором Милошем Ковачевићем. Иако обимна, ова теза је само отворила многа питања везана за међуодносе двају система, при чему је сваки понаособ и сам по себи комплексан.

Некако у исто време када је одбрањен докторат, појавио се нови правопис. Променом правописних конвенција (и то можда понајвише када је реч о писању прилога, прилошких и предлошко-прилошких спојева) дошло је и до измене морфолошког статуса неких јединица. Неки од прилога постали су прилошки изрази и обратно, што ме је уверило у то да се, све док нема јасне диференцијације, ортографска норма не може узимати као кључни критеријум диференцијације прилога и прилошких изрази. С друге стране, у периоду од десетак година, од одбране докторске дисертације до данас, непрестано се ширио и круг питања везаних за релације између одређених типова прилошкоизразних јединица. У том периоду покушавала сам да дођем до додатних закључака или макар претпоставки о унутарјезичким узроцима драстично различите заступљености једних и маргинализованости других модела, али и да откријем неке закономерности функционалностилске дистрибуције прилошких изрази. Показало се да запажања о заступљености декомпонованих јединица (а један, и то не мали, део прилошких изрази спада у такве) само у веома малој мери могу важити за прилошке изразе. Осим тога, сада могу да тврдим да су прилошки изрази појединих семантичких (суб)поља и типова једно од важних обележја стила одређених књижевника. У том смислу, до сада сам се бавила делима Бранка Ћопића, Ива Андрића, Матије Бећковића, Лабуда Драгића. Овакво проучавање стилског ефекта ових иначе готово по изузетку стилематичних јединица у врхунским књижевноуметничким делима поставља низ изазова, међу којима је највећи „укрштање” више планова једног уметничког текста. Но, ова питања остављамо времену и сопственим истраживачким напорима како би се одговори на њих уобличили у довољној мери за неку наредну публикацију.

Проблеми који су овом књигом обухваћени углавном остају у оквирима система самих прилошких израза. Осим оних који интереферирају са нормом, системске границе „прекорачују” искључиво тестови супституентности прилошких израза прилозима – па и тада у функцији долажења до закључака о закономерностима унутарсистемских релација.

Књигу чини осам текстова, од којих се један први пут објављује. Осталих седам текстова објављени су раније у часописима или зборницима радова (подаци о томе су на крају књиге, у библиографској напомени). Већина текстова је прерађена у односу на већ публиковане варијанте како би се избегла понављања у описивању одређених категорија или како би се што јасније указало на повезаност одређених појава (лексичког састава и форме, форме и продуктивности, нормативности и вишелексемности, нормативности и природе обавезне детерминације, семантике обавезних детерминатора и неререференцијалности). А управо због тог „умрежавања” кључних релација, због којег сваки текст мање или више корелира са сваким, монографија и није одељена у засебне структурно-тематске целине.

Иако србистичка литература говори о само три структурна типа прилошких израза, они чине један изузетно разгранат систем који не само да конкурише прилозима, него и неретко компензује недостатак прилога којима би се могла изразити поједина значења. Ипак, ове јединице, које су јасно одређене својом неререференцијалношћу и ограничењем у саставу и форми, и које су, дакле, често једини начин да саопштимо нешто, ни до сада нису заузеле своје право место у научној и уџбеничкој литератури. Зато ову књигу пре свега видимо као подстрек даљим истраживањима ове тематике.

Јагодина, 4. мај 2021.

Аутор

О ИДЕНТИФИКАЦИЈИ, ТИПОЛОГИЈИ И ХИЈЕРАРХИЈИ СЕМАНТИЧКИХ И СТРУКТУРНИХ ОБЕЛЕЖЈА ПРИЛОШКИХ ИЗРАЗА

У докторској дисертацији Међуоднос прилога и прилошких израза у савременом српском језику (одбрањеној 2010. године)¹ типологију прилошких израза извршили смо према семантичким пољима, односно користећи семантички критеријум као примарни. На тај начин издвојени су прилошки изрази са просторним, временским, начинским, количинским и узрочним значењем. У засебну групу (тип) издвојени су прилошки изрази са значењима која нису изразива лексичким прилозима, односно прилошки изрази који покривају она значења за која у српском језику нема једнолексемских еквивалената. Основни проблем ове дисертације насловом је постављен као проблем међуодноса прилошких израза и лексичких прилога. Али да би се о овом односу уопште могло говорити, било је потребно успоставити критеријуме идентификације прилошких израза и разграничити их од декомпонованих прилога, устаљених израза и слободних синтагми са прилошким значењем.

Управо се идентификација прилошких израза појавила као основни проблем, који и није био неочекиван с обзиром на то да је ово поље било на маргинама истраживачке пажње. Овај проблем је и укључен у питање односа вишелексемских према једнолексем-

---

¹ Приређен и у малој мери измењен текст дисертације објављен је 2020. године (Чутура 2020) као електронско издање.

ским прилошким јединицама јер се супституентност једних другима показује као један од кључних критеријума идентификације прилошких израза.

Други је критеријум непостојање појединих прилога (или, пак, ниједнога) у одређеном систему или подсистему прилошких значења. Тако се прилошки изрази појављују као јединице које попуњавају празна места у систему: (а) постојећих лексичко-семантичких прилошких група (на пример, лане – ове године – догодине) или (б) прилошких значења уопште, кад компензују непостојање читавог значењског прилошког поља. Тако се прилозима не могу изразити значења намере или сврхе, околности, концесивности, супституције и експективности, адитивности и контрастности.

Следећа граница коју треба поставити свакако јесу критеријуми диференцијације слободних синтагми и синтагматских прилошких израза. С једне стране, основни индикатор јесте именичка лексема, а с друге – њен значењски спој са обавезним детерминатором.

Како, наиме, прилошки изрази имају хабитуално (генеричко), а не референцијално, значење, именичка лексема мора бити довољно општег, неспецификованог значења. У синтагматским изразима и неиспустиви детерминатор, као носилац диференцијалне семантике, мора „обезбедити” неререференцијалност. На пример, бројевни детерминатори укључују се у творбу прилошких израза само ако је њихово значење псеудонумеричко (као један у значењу „неки”, други у значењу „не исти”, декадне јединице у значењу „много”). С друге стране, показало се да и предлошко-падежна форма може пресудно утицати на разликовање прилошког израза од слободне предлошко-падежне конструкције. Овакав је случај са формама и/на и из/са са именицом место, где предлози у и из имплицирају значење „насељено место” (Чутура 2010).

Поменути критеријуми само су неки од битних критеријума идентификације и класификације прилошких израза. Међутим, док се за семантички критеријум може у(с)тврдити да је најопштији и најдискриминативнији, релевантност осталих критеријума није подједнака за све семантичке групе.

Са становишта структуре, сви прилошки изрази остварују се у три структурна типа. Први је синтагматски, који подразумева именичку лексему – носиоца архисемског значења, односно категоријалне семантике, и обавезни детерминатор. Други је предлошко-именички (минимална предлошко-падежна структура), а трећи, предлошко-заменички, остварује се спојем предлога и (најчешће демонстративне) заменице у одређеном падежу.² Међутим, овај критеријум нема и не може имати једнаку хијерархијску позицију у свим семантичким (под)групама, односно сама типологија прилошких израза није увек у пуном обиму спроводива у односу на њега. Разлог томе је неједнака заступљеност прилошких израза синтагматске, предлошко-именичке и предлошко-заменичке структуре у појединим семантичким пољима. Тако су заменички изрази готово маргинална група у систему прилошких израза са значењем места, али доминантна група у систему прилошких израза са значењима неизразивим прилозима. Овај однос заступљености појединих типова прилошких израза у одређеним семантичким пољима и субпољима вероватно проистиче из развијености система заменичких прилога у њима. То је најочигледније код недостатка заменичких прилошких израза у оним (под)системима у којима би заменички прилошки израз заправо био истокомпонентан одговарајућем лексичком прилогу.

---

2 Према Д. Недељковић (2018) у германистичкој литератури издвојен је и четврти модел структуре прилошких израза – предлошко-прилошки.

Такав „чист вишак” свакако утиче на продуктивност заменичких (под)модела прилошкоизразних спојева у одређеним семантичким пољима.

Ни хијерархијска позиција поткритеријума није увек једнака по опсегу примене и бројности поткритеријумима одређених типова у оквиру појединих семантичких група, што указује на саму природу прилошких израза и њихову везаност за групе лексичких прилога. Уколико посматрамо први поткритеријум, тип лексеме којом се изражава архисемско значење, видимо да, на пример, код израза са временским значењем примарну улогу има карактер самих временских јединица. Оне су у прилошким изразима именоване великим бројем именичких лексема: са општим временским значењем (време, доба, период); са значењем веома кратких временских периода (трен, тренутак, мах, моменат и сл.); са значењем природних периода времена (дан и доба дана, година и доба године); низом именица са специфичнијим значењима. За разлику од временских израза, прилошки изрази са значењем места остварују се са знатно мањим бројем именичких лексема. Поред тога, оне су и по фреквенцији и по броју различитих прилошких израза знатно друкчије распоређене. Тако се већина прилошких израза са просторним значењем остварује са именицама место и страна, правац и смер, док су знатно мање заступљене и у врло рекстриктивним моделима реализоване именице крај, област, локација, висина и сл.

Прилошки изрази са значењем мере/количине укључују још мањи број варијација у погледу избора именичке лексеме. То је у највећем броју случајева именица мера, у знатно мањем количина, а једино у семантички предодређеним, погодним, контекстуално спецификованим исказима, и износ, обим, број и сл. Другим речима, природа квантификације – коју условљава

природа појма који се квантификује или глаголског садржаја – утиче на дистрибуцију ових именица, тако да је најопштија међу њима, мера, и најзаступљенија.

С друге стране, неке се именичке лексеме јављају у веома ограниченом броју израза или, екстремно, у само једном изразу. Тако је, на пример, са веома фреквентним изразом у међувремену, где је и сама именица дистрибутивно готово искључиво ограничена на дати израз.³

На крају, у сваком значењском пољу рефлектују се специфичности категорије које показује и систем лексичких прилога. У класификацији прилошких израза са просторним значењем једна од најрелевантнијих опозиција је статичност/динамичност. Само је за ово поље, међутим, везана и висока продуктивност метафоризације примарних значења, и то до те мере да изрази са именицом пут (потекли од конструкција са примарно просекутивним значењем) имају маргиналну позицију у систему прилошких израза са просторним значењем, а представљају једну од најдоминантнијих група начинских прилошких израза.

Када је у питању структура прилошких израза, она се, природно, рефлектује на њихово значење, те они семантички одговарају значењу одређених предлошко-падежних конструкција. Стога је и заступљеност одређених (предлошко-)падежних прилошкоизразних форми у оквиру семантичких поља предодређена, са јасном дистрибуцијом и, наравно, уз ограничења која се тичу њихове неререференцијалности. Тако се највећи број израза са просторним значењем реализује у фор-

---

3 Свака измена форме овако (лексички) ограничених прилошких израза или осамостаљење лексеме из готово блокиране прилошкоизразне конструкције представља оказионалну лексичко-синтаксичку „манипулацију”. Управо је израз у *међувремену* на тај начин декомпоновао Матија Бећковић у наслову *О међувремену* (в. Чутура 2019).

мама на+локатив, од/до и са + генитив, у+акузатив. Временски прилошки изрази реализују се најчешће у формама у+локатив, у+акузатив, од/до+генитив, беспредлошки генитив (нпр. овог момента). Начински прилошки изрази остварују се у различитим предлошко-падежним формама, и код њих је, сматрамо, најочљивија разлика између фреквентних и продуктивних (општих) и периферних модела. Најчешћа је њихова форма на+акузатив (синтагматски типа „на х начин” или именички типа „на брзину”), нешто је слабије заступљен тип х путем, док су изрази у беспредлошком инструменталу ретки („х начином”). Разноврсност значења начинских прилога рефлектује се и на систем њихових вишелексемских еквивалената, што резултира и великим бројем структурно-синтаксичких типова израза у овом пољу.

Све остале подгрупе прилошких израза знатно су мање разуђене и у погледу лексема које у њима учествују и у погледу форме. Тако синтагматски прилошки изрази са значењем мере и количине могу бити у формама у+локатив, до+генитив, а предлошко-именички у формама без+генитив и преко+генитив. Предлошко-падежне форме синтагматских израза са значењем намере или сврхе јесу у+локатив, са+инструментал, из+генитив, а заменичких ради/зарад+генитив. Код ових је израза карактеристична висока везаност именичких лексема за падежну форму: у х циљу/намери, са х мотивом/намером/циљем/наменом, у/са х сврхом, из х мотива/намере. Изрази са значењем околности реализују се у малом броју типова синтагматског, предлошко-именичког и предлошко-заменичког модела, при чему само изрази првог модела имају чисто околносно значење, док изрази друга два модела увек садрже као интерферирајуће значење симултаности (као нпр. при томе) или услова (нпр. у супротном). Прилошки изрази

са значењем концесивности, супституције и експективности, адитивности и контрастности реализују се само у предлошко-заменичким моделима, и то у лексички и формално готово блокираним конструкцијама (и поред тога, упркос томе, без обзира на то, поред/осим/поврх тога, насупрот томе). Далеко се најчешће на позицији заменичке лексеме јављају заменице то и све, које се понекад и комбинују у оквиру истог израза (нпр. поред свега тога, насупрот свему томе).

У синтагматским прилошким изразима експоненти диференцијалне семантике јесу лексеме у позицији неиспустивог детерминатора. Док неки од њих функционишу као општи, остали могу бити, да их тако условно назовемо, посебни и специфични. Општи детерминатори нису везани за семантичко поље, него учествују у формирању прилошких израза свих, или већег броја, семантичких поља. То су најчешће демонстративне заменице то и ово (ређе оно), каквоћне заменице, детерминатори са значењем идентичности и неидентичности, детерминатори са значењем неодређености (један, неки, одређени...). лексеме из наведених група јављају се у прилошким изразима већине семантичких поља, на пример: на том месту, у то време, на тај начин, у тој мери, из тог разлога и сл. За разлику од њих, посебни детерминатори најчешће су везани за одређено прилошко семантичко поље (нпр. с леве стране, у најскорије време, у довољној мери) или мали број поља (на далеком месту / у далекој прошлости). Специфични детерминатори везани су за појединачне групе прилошких израза или, још рестриктивније, за појединачне изразе и њихове падежне варијанте.

Јасно је, дакле, да у систему прилошких израза, колико год да су јасно издвојени и њихова значења и њихови структурни модели (свега три у српском језику), постоје бројне и велике асиметричности. Оне

се најочигледније показују у поларизацији прилошких израза према фреквенцији, варијабилности и продуктивности модела. Док се неки модели и подмодели могу окарактерисати као системски и продуктивни, постоји и одређени (мада далеко мањи) број прилошких израза који се према више параметара (именичкој лексеми, форми, типу обавезног детерминатора) могу окарактерисати као специфични случајеви.

За разлику од систематичног представљања читавог система прилошких израза и њихових сложених међуодноса са лексичким прилозима (у: Чутура 2020), у овој књизи отворени су и разматрани проблеми међуодноса прилошких израза или са других „унутарсистемских” аспеката или са другим филолошким дисциплинама.

Како би се показало колико су прилошки изрази били непроучени, односно да се нису издвајали од слободних предлошко-падежних конструкција и синтагми са прилошким значењима, у тексту „Прилошки изрази у србистици” сажето приказујемо њихова ранија изучавања. Јасно је да се од почетака савремене српске лингвистике ипак говорило о специфичностима ових јединица, мада више успутно и у оквиру писања о другим граматичким питањима него са циљем да се издвоје као синтаксичке јединице посебне врсте. Следе два текста у којима се представља један „извансистемски”, али свакако битан, проблем: однос прилошких израза као система према норми. С једне стране, реч је правописној норми која неретко „повлачи” дистинкцију између прилога и истоконпонентног израза и тиме „прописује” припадност одређеног споја једном или другом систему. Други текст третира проблем нормативности напоредних конструкција које се састоје од блискозначних или семантички еквивалентних прилога и прилошких израза.

Питања односа норме и прилошких израза овим двама текстовима само су начета. Остаје да се проуче

са аспекта стабилности ортографске норме у односу на шири опсег интерференције правописа и лексичко-синтаксичких „граница” у првом, односно стилогености и функционалности дистрибуције у другом случају.

Четири текста која следе расветљавају унутарсистемска питања у систему прилошких израза. Као репрезент оваквих односа (општост/периферност и семантичке релације антонимности) разматрани су прилошки изрази са значењем начина. Ово семантичко поље селектовано је за приказ наведених проблема као најшире и најразуђеније (посебно с обзиром на међуоднос са прилозима), што га чини посебно погодним за детектовање и анализу питања везаних за све прилошке изразе. Наиме, круг разматраних појава у овом семантичком пољу може се разматрати вишестепено и скаларно, док се оне најизразитије исказују на „екстремним половима” који нису обухваћени анализом (као, на пример, потпуна маргиналност – малобројност и непродуктивност у оквиру читавих семантичких поља према којима нема лексичких прилога као семантичких еквивалената).

Прво унутарсистемско питање тиче се, дакле, односа општих и периферних модела. На једном су крају општи модели који представљају најфреквентније моделе творења прилошких израза, који показују семантичку и синтаксичку варијантност и, самим тим, репрезентују високопродуктивне обрасце компоновања нових јединица. На другом полу су они модели и подмодели који се јављају готово спорадично, а њихова продуктивност у ширењу система је изузетно ниска.

Однос општости и периферности, централности и маргиналности, продуктивности и непродуктивности појединих модела није једнозначан нити га је могуће једноставно свести на оне карактеристике лексема у саставу израза или падежних значења који су иначе

доминантни за одређени тип значења. Можда је најбољи показатељ томе тип начинских прилошких израза који се остварује у инструменталу без предлога а као експонента категоријалне семантике има управо именицу начин. Оба би својства, дакле, изразима на Х начин могла обезбедити примат у оквиру начинских конструкција. Упркос томе, а захваљујући наизглед „побочним” факторима, овај модел ипак остаје на посве маргиналној позицији у односу на своја два конкурента: акузативни са именицом начин и беспредлошки инструментални са именицом пут.

Проблем својеврсне периферности присутан је и у наредном тексту, „Прилошки изрази са значењем својства инхерентног радњи”. У овом тексту анализирају се прилошки изрази у којима је редуплицирана једна семантичка компонента надређене глаголске лексеме (типа ићи брзим корацима, говорити тихим гласом). Због тога текст на неки начин кореспондира са текстом „О једном нормативном аспекту употребе декомпонованих јединица”. Са аспекта информативности, овакви прилошки изрази доносе „вишак” у односу на конкурентне прилоге, те је јасно да сама информација није разлог њиховог опстанка у систему. С друге стране, ни бројност ни разноврсност начинских прилога уопште, па и прилога ове семантичке групе, нису умањиле продуктивност овог типа израза. Међу разлозима очувања овога типа у систему свакако су њихова експресивност и неколико рестрикција које не дозвољавају супституцију ових израза једнолексемским еквивалентима.

Друга два текста која се баве унутарсистемским питањима начинских прилошких израза, као експонената читавог система прилошких израза, третирају антонимне моделе прилошких израза (са+инструментал и без+генитив) у којима се антонимија остварује синтаксичким средствима. Другим речима, не разматра

се антонимија остварена лексичким средствима (или, најочигледније, творбеним, као: са поштовањем (са непоштовањем), него је пажња усмерена на релације између подмодела. Интересантно је и питање негације датих модела. Инструментални се готово по изузетку јавља са негацијом (са поштовањем : не са поштовањем), а генитивни, који је семантички супротстављен инструменталном, није неуобичајен у негираној форми (без страха : не без страха), са рестриктивном негацијом у семантичком смислу.

У оквиру сваке од постављених тема, које су овде представљене много више као подстицај за даља истраживања, а много мање као целовита разматрања, отварају се даље перспективе изучавања категоријалних карактеристика прилошких израза.

ЛИТЕРАТУРА

- Недељковић 2018: Даница Недељковић, Екстракција инхерентног својства појма као семантички поступак формирања стилематских прилошких израза у немачком и српском језику, *Наслеђе* 39, 9–27.
- Чутура 2020: Илијана Чутура, Међуоднос прилога и прилошких израза у савременом српском језику, *Јагодина: Факултет педагошких наука*.
- Чутура 2019: Илијана Чутура, Лексеме са значењем времена у поезији Матије Бећковића, у: Емир Кустурица, Милош Ковачевић (ур.) *Матија Бећковић у поетолошким и стилстичким анализама*, Андрићград: Андрићев институт, 245–269.
- Чутура 2010: Илијана Чутура, О односу предлога у/на и из/са у конструкцијама са месним значењем, *Интердисциплинарност и јединство савремене науке*, том 1, Источно Сарајево: Универзитет у Источном Сарајеву, Филозофски факултет Пале, 201–214.

О ПРИЛОШКИМ ИЗРАЗИМА У СРБИСТИЦИ

Предмет рада јесте преглед употребе термина прилошки израз у србистици, односно проблем дефинисања ових вишелексемских јединица. Сам термин јављао се у србистици и коришћен је од стране готово свих аутора који су се бавили прилозима, али без прецизног одређења све до радов професора Милоша Ковачевића (Ковачевић 2007; 1998; 1988) у којима се термину приписује јасан садржај. Стога ћемо у првом делу рада дати преглед употребе синтагме прилошки израз са различитим значењима, при чему се највише пажње посвећује ауторима који под овим термином не подразумевају сваку падежну и предлошко-падежну синтагму са прилошким значењем. У другом делу даје се преглед оних радова у којима се прилошки изрази анализирају са структурно-семантичког аспекта, те представљају утемељење диференцијације прилошких израза у односу на било коју синтагму или конструкцију са прилошким значењем.

Термин прилошки израз коришћен је у србистици за означавање разнородних прилошких образовања, од лексичких прилога,⁴ преко предлошко-прилошких

---

4 У том значењу (и уопште у значењу „лексема“) лексему *израз* употребљава М. Ивић, нпр. „О имплицативној/неимплицативној семантизованости придевских и прилошких израза при исказивању информације `више од`” (наслов текста у: Ивић 2008), што илуструју и други наслови у истој књизи: „О изразу ТВРД”, „О когнитивном приступу изразу ДАНАС”, „О изразу ПРОСТРАНО” и сл.

спојева, па до прилошких израза као специфичних, готово блокираних спојева са јасно одређеном структуром.

Према И. Грицкат, још је Вук Караџић у Писменици србскога језика из 1814. уз прилоге навео и њихове вишелексемске еквиваленте: „Поводом Вука и Даничића у овом контексту треба учинити две напомене. Једна констатација, која лако може да измакне пажњи, јесте та да Вук у Писменици, набрајајући прилоге, поред ту, унутра и др., спомиње и на другом мјесту; поред онда, скоро, лани – и сваки дан. Ово је приметак идеје о функцији која је изван облика и значења, идеје која је у српскохрватској граматици тек у XX веку нашла свој пуни израз” (Грицкат 1983: 7).

Термин прилошки израз са значењем „функционално-семантички еквивалент прилога” „први је 1959. године употребио А. Белић, не подводећи пода њ сваку падежну и предлошко-падежну синтагму, него само оне које су израз значења одређеног прилога” (Ковачевић 2007: 11). И у Правопису српскохрватског језика из 1964. налазимо термин прилошки израз са значењем предлошко-именичких спојева којима се изражавају прилошка значења неизразива лексичким прилозима: „Још увек се осећају као прилошки изрази с несраслим деловима, па се зато одвојено пишу: пред мрак, под јесен, пред зору, [...] на лето, у зиму [...], преко мере, преко воље, с муком, у стопу...” (Правопис 1964: 68).

И значење самих прилога Белић одређује као сложено, „синтагматско значење”, стављајући на тај начин прилошке изразе, са дијахроног аспекта, у позицију претеча прилога: „Прилозима називамо засебне речи са помињатим значењима: јуче, још, данас, ту, тамо и сл. Али ма како биле те речи просте, оне увек имају сложено (синтагматско) значење: `дана пре данашњег` (при додавању и одузимању чега): `мање од`, `више од`,

‘овога дана’, ‘на том месту’, ‘у оном правцу’ итд. Већ се из овога види сродност прилога као засебних речи са прилошким изразима. Последњи претстављају по природи својој синтагме (‘скуп речи у органској вези’), док је код првих увек синтагматско ЗНАЧЕЊЕ” (Белић 2000 (О језичкој природи и језичком развоју II): 561). И у Универзитетским предавањима из савременог српскохрватског језика исти је став поткрепљен неколиким трансформацијама: „Значећи време, место или начин глаголске радње или одређујући особину каквог придева – прилози увек имају синтагматско значење, тј. значе цео израз за време, место или начин. Нпр. јуче сам му рекао – значи јучерашњег дана или слично; ту сам и ја био – значи на том месту, у тој прилици и сл.; он лепо пева – значи лепим, пријатним, допадљивим начином и сл.” (Белић 2000а: 170). Белић се задржава на семантичком међуодносу лексичких прилога и прилошких израза, не дефинишући саме прилошке изразе. Међутим, везу између прилога и прилошких израза види и у процесу настанка прилога као „окрњених” израза у којима је изостављена лексема која би се могла подразумевати: „Видећемо да прилози имају често крње облике, на пр. какав падежни облик придева или заменице, на пр. у том они уђоше у дворану значи ‘у том тренутку’ и сл.; али како у том самостално употребљено значи именицу која се може подразумевати, то и у овом случају та именица може бити тренутку или сл.; пошто је цео израз добио временско значење, то се именица може и пропустити, јер се може лако подразумевати; он српски говори – данас је српски прилог и може се само претпоставити да је некада то био инструментал мн. дакле: *он је говорио ‘србьскы словесы’ или сл.; како је то значило начин, то се словесы могло изоставити, јер и србьскы само за себе значило је (као самостално употребљено) и именицу која је одговарала томе (на пр.

да ми ниси рекао ниједну – разуме се, реч која истиче из самостално употребљеног ниједну уз глагол рећи као објекат) и сл.” (Белић 2000а: 170–171).

Додатно, Белић уочава и постојање продуктивних модела компоновања прилошких израза: „Али највећи део прилога (или прилошких израза) постао је на тај начин што је израз у самој реченици мењао своју функцију: место да чува своју зависност од управне речи, он се, због значења, схватио као ближа одредба глагола, и на тај начин постао прилог, на пр.: он сваке недеље иде у поље – ово сваке недеље прави је генитив, и нема речи од које зависи, већ врши функцију ближе одредбе уз глагол иде, дакле прилошки је израз. Узмимо другу реченицу која нам може показати цео процес преласка из зависне функције генитива у прилошку временску функцију: Те зиме између малога и великог Божића дође са своја неколика момка у Смедерево (Караџић) – те зиме првобитно је стајало уз речи ` између малога и великог Божића` као прави генитив, па је затим као временска одредба привучено од дође и постало његова прилошка одредба. Чим је тако постао генитив те зиме или слична прилошка одредба, онда је и сваки други генитив са временским значењем могао то постати (сваке недеље, тога дана, првог маја, ових дана итд.). Тако је тај прилошки израз постао продуктиван” (Белић 2000а: 171).

Стевановић на више места употребљава термин прилошки израз за предлошко-прилошку конструкцију, на пример: „[Л]ако је закључити да су прилози по саставу своје, као и друге речи уосталом, различни, некад прости, а некад сложени. И неће бити тешко да се, када је то потребно, одреди да ли су они просте или сложене речи. Можда је у неким случајевима теже сваки пут тачно одредити границу између прилошких израза и прилога. Ми код писаца, нпр., срећемо и од

тада и отада, и од када и откада, и за сада и засада. [...] У првome случају то су прилошки изрази, а у другоме прилози” (Стевановић 1991 I: 378). Међутим, на другом месту налазимо термин прилошки израз за означавање предлошко-именичке конструкције с прилошким значењем: „Иако се одвојено од првог дела не може посматрати, треба ипак споменути употребу предлога на с акузативом у прилошким изразима с функцијом одредбе за начин, као што су с часа на час; [...] с дана на дан; с једног на друго; с године на годину...” (Стевановић 1991 II: 414).

Да термин прилошки израз „није шире заживио у србистици и/или сербокроатистици”, примећује у раду Синтакса и семантика прилошких израза М. Ковачевић, наводећи као „најбољу потврду томе” чињеницу да „Енциклопедијски лексикон: Српскохрватски језик” под одредницом прилошки израз само упућује на одредницу прилошка синатагма (в. Ковачевић 2007: 11). У Енциклопедијском речнику лингвистичких назива Р. Симеон дефинише прилошки израз као „скуп ријечи који има значење или функцију прилога”, „или тзв. приложни или глаголскоприложни скуп или конструкција, нпр. тихо пјевајући (синтаксни скуп) или р. спушта рукава (фразеолошки скуп) (Симеон 1969, s.v. приложни). Под истом одредницом (приложни) Симеон даље не дефинише термин приложна конструкција већ само упућује: „в. приложни израз”, идентификујући ова два термина. Симеонов речник, дакле, не садржи покушај разликовања прилошких израза од падежних адвербатива.

И П. Пипер употребљава синтагму „прилошки израз”, не дефинишући њено значење, нпр.: „Глаголском временском систему умногоме је паралелан систем заменичких речи са значењем субјективног времена, чије језгро чине заменички прилози и прилошки изрази

(нпр. сада, одсад, досад, засад, тада, онда, уто, јуче, данас, сутра, вечерас, синоћ, јесенас, ове недеље итд.)” (Пипер 1985: 52–53). Пипер нешто ближе одређује термин прилошки израз и у својој монографији Заменички прилози у српскохрватском, руском и пољском језику (Пипер 1988), и то у смислу искључивања прилошких израза из предмета монографије: „Слично ограничење предмета анализе примењено је и на формалну структуру заменичких речи и израза у адвербијалној функцији: испитивањем су обухваћени управо заменички прилози, али не и њима функционално блиски заменички изрази који обично на функционалном плану попуњавају празно место у семантичкој парадигми заменичких прилога. Од тога се одступа углавном онда када је разлика између заменичко-прилошког израза и заменичког прилога само правописне природе, на пример у српскохрватском језику од сада и одсада...” (Пипер 1988: 10–11).⁵

Диференцијацијом између прилошких израза, слободних синтагми и предлошко-падежних конструкција са адвербијалном функцијом детаљније се бави Т. Батистић у својој монографији о локативу. Дефинишући прилошке изразе као најмање дволексемске јединице, Батистић утврђује и њихову стабилну лексичко-синтаксичку структуру, што се огледа „у немогућности уметања неког детерминатора (или је избор у том погледу крајње ограничен)” (Батистић 1972: 133). С друге стране, како на истом месту каже, „детерминатор је готово увек обавезан”. Како је лексички центар прилошких израза најчешће именичка лексема са апстрактним, неодређеним

5 Пиперу на помени наводи да је „знатан део таквих заменичких израза (у руском језику у поређењу са чешким) обухваћен истраживањем Л. Брожа (1971)”. Ради се о студији *Адвербијална иерифрасијика: На руском материјалу в сојоставлении с чешким.*

значењем, семантичка улога обавезног детерминатора јесте експликација диференцијалне семантике. Тако је, на пример, у локативним прилошким изразима са именицама тренутак, час, моменат и сл. детерминатор неиспустив због неопходности „да се из датог временског тока обавезном детерминацијом издвоји једна временска јединица и „чини различитом од осталих” (Арсенијевић 2003 I: 200), јер је „увијек неки тренутак” (Батистић 1972: 135).

Без помињања термина прилошки израз, али анализирајући међуоднос прилога и прилошких израза, говори Н. Арсенијевић (нпр.: „Одговарајући еквиваленти наведеним акузативним конструкцијама [на X начин] били би прилози типа: тако, овако, онако, затим прилог никако... те прилог некако...” (Арсенијевић 2003 II: 74); изразима са временским значењем, односно „са именским лексемама време, доба и мах... еквиваленти су одговарајући прилози: тада, онда, сада, данас, некада, увек, испрва, касније, благовремено итд.” (Арсенијевић 2003 I: 214)). Како је реч о монографији о предлошком акузативу, разматрања се односе само на акузативне прилошке изразе. Слично као Батистић, и Арсенијевић издвајање прилошких израза темељи на семантици именице. Тако, на пример, у изразима са просторним значењем носиоци категоријалне семантике су именице „које карактерише просторност у свом елементарном значењу, без неких посебних спецификација, те се уз њих појављују одговарајући детерминатори чијим испуштањем предлошка акузативна конструкција не би била потпуна” (Арсенијевић 2003 I: 166–167). Код предлошких акузативних конструкција са временским значењем, „у посебну групу су издвојени случајеви са именским лексемама време, доба и мах које се по свом општем временском значењу разликују од

осталих именица у нашем корпусу. Придевске и заменичке речи реализоване уз њих представљају отуда неиспустиве детерминаторе од чије семантике зависи да ли ће акузативне конструкције глаголску радњу локализовати упућивањем на шири контекст (у исто време), на тренутак говора (у садашње време) или се ради о једној од фаза вршења глаголске радње (у прво време) итд.” (Арсенијевић 2003 I: 214).

Са циљем анализе система начинских прилога, њихове семантичке разноликости и прецизнијег дефинисања значења термина прилог за начин, М. Ивић у раду О прилозима „за начин” (Ивић 1995: 254–282) користи трансформације исказа са начинским прилогом у исказе са вишелексемским адвербативима. Као основну разлику између прилога који се могу трансформисати у изразе типа на Х начин и прилога који не подлежу могућности овакве трансформације, М. Ивић истиче њихово значење. Први посредно исказују информацију о начину вршења радње („Он се изражава непристојно” = на непристојан начин = на Х начин, што је непристојно). Уколико се својство исказано прилогом схвата као инхерентно датој радњи („начински прилози непосредне квалификације”, према Пипер 2005: 841), могућност трансформације у израз са лексемом начин изостаје, нпр. брзо трчи ≠ *трчи на брз начин / *трчи на Х начин, што је брзо. Оваква немогућност трансформације (према Ивић 1995: 263) бележи се и у пољском (*wszedł szybko* [дошао брзо], **wszedł w sposób szybki* [*дошао на брз начин]).

За оне прилошке изразе који имају своје једнолексемске еквиваленте у употреби је термин „декомпоновани прилог” (Радовановић 2004: 215), али, како су прилози и прилошки изрази само делимично међусобно супституентни, јасно је да се термин декомпо-

новани прилог не може употребљавати синонимно термину прилошки израз. Изван опсега термина декомпоновани прилог остају, дакле, сви прилошки изрази који немају својих прилошких еквивалената (нпр. у међувремену, ове године, на нов начин).

Посредно се о карактеристичним особинама прилошких израза, али без помињања термина прилошки израз, говори у неколико радова о декомпоновању. Иако процеси декомпоновања прилога нису централна тема ниједног од тих радова, у њима се, мање или више, расветљавају неке од карактеристика свих декомпонованих јединица. О декомпоновању предиката писано је највише, и то као о појави која све више узима маха у у српском језику (в. нпр. Радовановић 1977: 53–86; Ивић 1995: 180–187), а која се посматра као социолингвистички феномен, као особеност одређених функционалних стилова, или као средство које омогућава избор да се иста реченична садржина исказе „у различитим значењским аранжманима”, тј. тако да „говорно лице [...] аранжерски поступа према значењу реченичног предиката – по слободном избору истура под рефлектор пажње овај или онај његов аспект [...] Аналитичка конструкција врло погодно служи нијансирању предикатског исказа, помаже, дакле, људима да остваре нешто што им је потребно, па се они отуда и односе тако позитивно према њој” (Ивић 1995: 186).

Радовановић говори о процесу номинализације језичких јединица као о појавном феномену особитог когнитивног стила, успостављајући, како сам каже, „строгу хијерархију појава”. На највишој лествици те хијерархије је „когнитивни стил (и појмовник његов), за њим следе граматика и лексикон, па тек онда функционални стил” (Радовановић 2004: 230). Исте јединице – према Д. Кликовац – могу представљати

и особеност „бирокуратског језика” (Кликовац 1999: 10–12; Кликовац 2000: 14–18).⁶

Специфичности декомпоновања прилошких лексема, међутим, нису засебно анализирани. У оквиру разматрања „експлицитне категоризације”, Кликовац напомиње да „експлицитној категоризацији подлежу и придевски и прилошки појмови: тако велики постаје великих размера, спорије – успореним темпом, а што више – у што већем обиму” (Кликовац 1998: 20).

Лексичко-семантичку структуру декомпонованог прилога Радовановић описује на следећи начин: прилошка лексема која се декомпонује „мења свој прилошки статус у придевски (са улогом детерминатора), при чему, по једном такође веома продуктивном обрасцу, оно опште, инхерентно, неутуђиво својство појма (= `квалитета`, `начина` или сл.), што се том декомпонованом прилошким лексемом денотира, бива сада исказано експлицитном (и при том обавезно апстрактном) именичком лексемом у одговарајућем падежном конструкционом лику” (Радовановић 2004: 215).

Како се показује, разматрана литература садржи неке критеријуме идентификације прилошких израза,

---

6 У тексту о предлошким изразима, и Љ. Поповић дотиче тему номинализације (без употребе термина) као функционалностилске категорије али и као обележја „когнитивног стила”, напомињући да се предлошки изрази срећу „у модерним европским језицима”, те да је „постанак највећег броја предлошких израза и њихова све чешића употреба” везана „за развој модерне науке, администрације и новинарства. У новије време људско искуство се нагло проширило, анализа односа између чињеница постала је много тананија и порасла је тежња за што прецизнијим изражавањем. Прави предлози нису увек могли да задовоље нове потребе за исказивањем што разноврснијих односа [...] Овај процес не треба сматрати завршеним, јер се развијање цивилизације и људске мисли стално креће даље.” (Поповић 1966:195).

принципе њиховог класификовања и основне семантичке и структурне карактеристике. У неким од наведених радова прилошки изрази се само успутно помињу, док се у неким детаљније и обухватије анализирају. Ни у једном, међутим, нема јасног одређења термина, нити описа свих категорија и структурних типова прилошких израза.

И сама категорија и термин добијају своје јасно одређење у радовима М. Ковачевића (в. Ковачевић 2007: 11–48, Ковачевић 1998: 234–245, Ковачевић 1988: 226–236).

Избор термина за ове јединице подржан је аналогним термином предлошки израз. Ковачевић доводи у везу прилошке изразе и сложене субординацијске везнике, наводећи начине усложњавања везничког система преко прилошких израза (Ковачевић 1998:234–245), као у случајевима типа након тога – након чега – након што. А сам термин предлошки израз дефинише Поповић, одређујући предлошке изразе као изразе „који се употребљавају у предлошкој служби” и „употпуњавају систем правих предлога, старијих и новијих” (Поповић 1966: 195), а аналогно овој дефиницији најкраће би се могли одредити и прилошки изрази. Осим тога, између система предлошких и прилошких израза јављају се и друге паралеле. Наводећи Белићеву поделу везника на старије и новије, „постале махом од именица”, Поповић закључује: „Новији предлози најчешће и нису ништа друго него ранији предлошки изрази који су постали потпуно немотивисани и измешали се са старијим предлозима” (Поповић 1966: 196, нап. 2). Сличан је Белићев закључак о постанку прилога од прилошких израза елиптирањем надоместиве лексеме и срастањем преосталих лексичких компонената (Белић 2000а: 170–171). Међу особинама које одвајају предлошке изразе од правих предлога Поповић наводи и губљење

лексичког значења именице у оквиру предлошког израза. Ако „место генитива [нпр. у име+ген., на подручју+ген.] стоји атрибут” (у своје име / у име детета, на овом подручју (Поповић 1966: 213)), „израз више нема предлошку функцију. У оваквом споју са присвојним придевом или са придевском заменицом, најчешће присвојном или показном, среће се већина именичких предлошких израза који се састоје од једног падежа или од предлога и падежа. Ова напоредна употреба заснива се на вези између предлошког израза и основног лексичког значења” (Поповић 1966: 213–214). Поповић наводи примере напоредног јављања предлошког израза и конструкције са атрибутом (тим индиректним путем, путем патолошких измена...; ..у неку одређену сврху, односно у сврху израдавања свог сопственог схватања...), који често представљају директну трансформацију предлошких израза у конструкције с прилошким изразима.

Утврђујући термин као адекватан, Ковачевић даје и први комплетан увид у проблематику прилошких израза, укључујући критеријуме њихове идентификације, класификацију, семантику и међуоднос са другим типовима језичких јединица. У монографији Узрочно семантичко поље (Ковачевић 1988) и раду Узрочни замјенички прилози и прилошки изрази (Ковачевић 1986) разматра се семантика узрочних прилошких израза и њихов међуоднос са прилозима. Притом се успоставља један од кључних критеријума разликовања прилошких израза од слободних синтагми: „односи између елемената прилошког израза готово су блокирани попут односа морфема унутар прилога...” (Ковачевић 1986: 265). Овим се показује да прилошки изрази заправо имају исту структуру као и узрочни заменички прилози, настали „`улексемљењем` приједлога и падежног облика демонстративне (с+тога, за+то)

односно упитне замјенице (за+што)” (Исто: 265).

Значење прилошких израза (и сличних конструкција) са узрочним значењем описано је у студији Узрочно семантичко поље (Ковачевић 1988), где се показује да се прилошким изразима могу изразити бројни (под)типови узрочног значења, неизразиви прилозима (Ковачевић 1988: 229–230).

Системом прилошких израза у целини Ковачевић се бави у обимном тексту Синтакса и семантика прилошких израза (у: Ковачевић 2007: 11–48), у којем поставља проблеме терминолошког, структурног и семантичког одређења вишелексемских јединица са прилошком функцијом. Ковачевић издваја неколико типова прилошких израза (предлошко-заменички типа због тога, предлошко-именички типа у међувремену и синтагматски, као нпр. на том месту). У раду су класификовани типови и подтипови прилошких израза, са семантичког и структурног аспекта. Анализом грађе из функционалностилски разноврсног корпуса показује се да се нека адвербијална значења могу изразити само прилошким изразима, док је велики број прилошких израза супститубилан својим једнолексемским еквивалентима. Лексичка структура прилошких израза углавном је блокирана, тј. или не дозвољава импостацију додатних лексема, или су те лексеме малобројне (нпр. због тога – због свега тога).

У тексту Улога форицких замјеничких односа у структурирању реченице (Ковачевић 2007: 49–70) анализира се, између осталог, и улога прилошких израза са заменичким детерминатором у анафоричком и катафоричком упућивању. Како „анафоричка демонстративна замјеница као показатељ синсемантичности дате прореченице [...] може вршити било коју синтаксичку функцију у тој реченици” (Ковачевић 2007: 54), један тип датих односа реализује се и „предлошко-падежним

формама” које се састоје „од једнозначног (моносемичног) предлога или предлошког израза и демонстративне замјенице то (чешће) или ово (знатно рјеђе). Из те везе настају тзв. прилошки изрази...” (Исто: 56).

Базични критеријуми идентификације прилошких израза јесу, дакле: (а) могућност њихове супституције прилозима, односно значењска еквивалентност прилога и израза, (б) постојање одређеног прилошког лексичко-семантичког поља у који се прилошки израз уклапа као допуна празног места у датом систему, и (в) могућност изражавања значења неизразивих прилозима, базирана углавном на форициким односима.

Критеријум супституентности (а) односи се на оне случајеве у којима је свака семантичка (архисемска, диференцијална, релациона) компонента прилога изражена засебном лексемом, те су такви изрази еквивалентни прилозима (нпр. на том месту – ту, у то време – тада, из тог разлога – зато и сл.). Значењску диференцијацију, коју омогућује употреба различитих лексема или облика једне лексеме на позицији обавезног детерминатора, илуструју следећи односи: у ово време [→ сада] / у то време [→ тада] : из овог разлога [→ ∅] / из тог разлога [→ зато/стога] / из тих разлога [→ зато/стога]. Показује се, дакле, да се извесне семантичке дистинкције (у наведеним примерима: опозиција централност–периферност, опозиција сингулар–плурал) не могу изразити прилошким лексемама, док полилексичка структура прилошких израза омогућује њихово експлицирање. У том смислу, прилошки изрази потврђују да се одређена садржина може прецизније исказати декомпонованим јединицама, што М. Ивић запажа у вези са декомпонованим предикатом.

Критеријум постојања прилошког лексичко-семантичког поља (б) подразумеван је, односно садржан у претходном. Он, међутим, постаје примаран уколико

прилошки израз попуњава празно место у датом систему, као нпр.: преклане (претпрошле године) – лане (прошле године) – Ø (ове године) – догодине/нагодину (следеће године).

На крају, могућност изражавања значења неизразивих прилозима (в) базира се углавном на форичким односима и представља допуну система адвербијалних значења. Прилошки изрази представљају једино граматиализовано средство које компензује недостатак заменичких прилога у семантичким сферама околности (нпр. у тим околностима, том приликом), намере и сврхе (нпр. у том циљу, с том намером, из најбољих намера, са истим мотивом), ексцептивности и адитивности ((и) поред, осим/сем, поврх овога/тога), концесивности (нпр. упркос томе, без обзира на то), супституције одн. експективности (уместо/место/наместо (свега) тога) и контрастности (наспрот овоме/томе).

Према њиховом лексичком саставу, Ковачевић све прилошке изразе разврстава у три типа: синтагматске, предлошко-именичке и предлошко-заменичке. Основне диференцијалне црте ових израза јесу следеће: синтагматски тип обухвата „све падежне и предлошко-падежне изразе који у свом саставу нужно имају (најмање) двије синтаксеме: падежну или предлошко-падежну форму именице и конгруентни атрибут у функцији неиспустивог (обавезног) детерминатора” (Ковачевић 2007: 20). Предлошко-именички прилошки изрази „јесу готово блокирани предлошко-именички спојеви који су значењски блиски или подударни одређеним прилошким лексемама. Прилошки карактер предлошко-именичког споја потврђује се и синтаксички и семантички: синтаксички – немогућношћу (или врло ограниченом могућношћу) уметања било каквих синтаксема између предлога и именице, а семантички – значењском блискошћу или подударно-

шћу са одређеним прилозима, којима се неретко као семантичким еквивалентима могу и супституисати” (Ковачевић 2007: 18). На крају, предлошко-заменички тип представља (скоро потпуно) блокирану „везу демонстративне замјенице то (најчешће) или ово (ријетко) с неким једнозначним предлогом” (Ковачевић 2007: 15).

У синтагматском типу прилошких израза категоријална сема може бити изражена засебном именичком лексемом, што Радовановић дефинише као „екстракцију некаквога општега, инхерентнога, неотуђивог својства” (Радовановић 2004: 215), а Д. Кликовац као „експлицитну категоризацију”.

У предлошко-именичким изразима инвентар лексема је проширен у сфери изражавања начина, посебно у изразима модела са+инструментал, будући да „начинском пратилачком инструменталу могу бити конкурентни начински прилози изведени од истога коријена од којег је изведена одговарајућа девербативна или деадјективна именица, нпр.: молити са скрушеношћу → молити скрушено; радити с напором → радити напорно; насмијати се с пријезиром → насмијати се презриво” (Палић 2007: 121). И овај, али и други модели начинских прилошких израза одликују се великом семантичком разнообразношћу (у складу са разнообразношћу начинских прилога, в. Ристић 1990: 50–156), те се може претпоставити да је инвентар типова начинских прилошких израза, као и именичких лексема које чине њихово лексичко језгро, далеко највећи.

Значење различитих модела прилошких израза заснива се на значењу различитих компонената. Док је у синтагматском типу именичка лексема експонент архисемског значења, а детерминатор је носилац диференцијалне семе (те значење почива на њему), лексичко-граматичка сема изражена је предлогом (нпр.

на том месту / са тог места и сл.). Значење предлошко-заменичких модела заснива се на самој именичкој лексеми (нпр. у међувремену, са нестрпљењем), док се у предлошко-заменичким моделима као носилац значења јавља предлог (нпр. пре тога / због тога / поред тога / осим тога).

Основна дистинктивна црта између прилошких израза и предлошко-падежних конструкција и слободних синтагми јесте блокираност прилошких израза. Они, наиме, не укључују додатне лексеме, осим ретких могућности комбиновања детерминатора (нпр. на том месту – на том истом месту). Додатни детерминатори који би изразу дали референцијално значење не улазе у састав прилошких израза, нити се такве конструкције могу сматрати прилошким изразима, јер прилошки изрази имају хабитуално значење које је еквивалентно значењу аналогних класа прилога (упор. тада – тог дана – тог кишног дана). У истом смислу, хабитуалност (или генеричност) одлика је и неких предлошко-падежних форми, док је референцијалност одлика оних у којима се прилошки изрази не могу остварити (нпр. на том месту ↔ тамо према у том месту => насељеном месту). За разлику од слободних синтагми и конструкција, прилошки изрази су, дакле, значењски ограничени: (а) супституентношћу прилозима или припадношћу семантичкој (пот)класи прилога, и (б) генеричношћу или хабитуалношћу. Из ових ограничења произлазе и поменута конструкциона ограничења, која се тичу лексема у саставу израза или форме израза.

Примарни разликовни елемент који одваја прилошке изразе од декомпонованих прилога јесте, како смо видели, то што прилошки изрази као вишелексемске јединице могу исказати релацију за чије означавање нема адекватног прилога, па се њихова функција може означити као попуњавање „празног места” у систему.

С друге стране, тамо где постоје конкурентни прилог и прилошки израз, избор једног или другог зависиће од конкретне комуникативне ситуације, стилског резултата, али и прецизности информације. Прилошки изрази тако чине систем јединица шири од декомпонованих прилога, будући да принцип по којем се прилози декомпоњују творећи вишелексемске (најмање дволексемске) јединице – функционише истовремено и као принцип „компоновања” прилошког израза којим се исказују значења непокривена прилозима.

Да закључимо. Специфичности прилошких израза као вишелексемских еквивалената прилога уочене су у србистичкој литератури. Још од Вукове Писменице ове карактеристичне јединице регистроване су као категорија која се разликује од слободних синтагми и конструкција са прилошким значењем, али њихове структурно-семантичке особености нису анализирани и описане. С друге стране, термин прилошки израз био је у употреби, и то без јасног одређења. Коришћен је недоследно, за означавање најразличитијих јединица са прилошким значењем, од лексема па до разгранатих синтагми и конструкција.

Прво јасно одређење како категорије тако и термина у србистици даје М. Ковачевић. Поред тога, он издваја структурне типове прилошких израза и одређује могућности њихових лексичких и структурних варијација. Тиме је утемељена основа за даље, детаљније изучавање ове до тада недефинисане и непроучене категорије.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА:

- Арсенијевић 2003 I: Нада Арсенијевић, Акузатив с предлогом у савременом српском језику (I), Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XLVI/1, 107–263.
- Арсенијевић 2003 II: Нада Арсенијевић, Акузатив с предлогом у савременом српском језику (II), Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XLVII/2, 54–216.
- Батистић 1972: Татјана Батистић, Локатив у савременом српскохрватском књижевном језику, Институт за српскохрватски језик, Београд
- Белић 2000: Александар Белић О језичкој природи и језичком развиту, у књизи Општа лингвистика, Изабрана дела Александра Белића, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд
- Белић 2000а: Александар Белић, Универзитетска предавања из савременог српскохрватског језика, Изабрана дела Александра Белића, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд
- Грицкат 1983: Ирена Грицкат, О прилозима у српскохрватској лингвистичкој науци, Јужнословенски филолог XXXIX, Институт за српскохрватски језик, Београд, 1–41.
- Ивић 1995: Милка Ивић, О зеленом коњу, Библиотека XX век, Словограф, Београд
- Ивић 2008: Милка Ивић, Лингвистички огледи, треће издање, Библиотека XX век, Београд
- Кликовац 1998: Душка Кликовац, О јавном језику (Експлицитна категоризација именичких појмова), Језик данас 8, Матица српска, Нови Сад, 17–21.
- Кликовац 1999: Душка Кликовац, Још о експлицитној категоризацији именичких појмова у јавном језику, Језик данас 10, Матица српска, Нови Сад, 10–12.
- Кликовац 2000: Душка Кликовац, О језичким и бирократским чистунцима, Језик данас 11, Матица српска, Нови Сад, 14–18.

- Ковачевић 1986: Милош Ковачевић, Узрочни замјенички прилози и прилошки изрази, Књижевни језик, година 15, број 3–4, Сарајево 1986, 265–273.
- Ковачевић 1988: Милош Ковачевић, Узрочно семантичко поље, Свјетлост, Сарајево
- Ковачевић 1998: Милош Ковачевић, Синтакса сложене реченице, Рашка школа, Београд
- Ковачевић 2007: Милош Ковачевић, Србистичке теме, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Палић 2007: Исмаил Палић, Синтакса и семантика начина, Bookline, Сарајево
- Пипер 1985: Предраг Пипер, Временске транспозиције и заменичке речи у српскохрватском и другим словенским језицима, Научни састанак слависта у Вукове дане 14/2, Међународни славистички центар, Београд, 51–58
- Пипер 1988: Предраг Пипер, Заменички прилози у српскохрватском, руском и пољском језику (семантичка студија), Институт за српскохрватски језик, Библиотека Јужнословенског филолога, Београд
- Пипер 2005: Предраг Пипер, Семантика категорије у простој реченици: синтаксичка семантика, у: Пипер и др., Синтакса савременога српског језика (у редакцији М. Ивић), Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, Београд 2005, стр. 575–982.
- Поповић 1966: Љубомир Поповић, Предлошки изрази у савременом српскохрватском језику, Наш језик XV 3–4, Институт за српскохрватски језик САНУ, 195–220.
- Правопис 1964: Правопис српскохрватског језика, прир. М. Стевановић, А. Белић, Матица српска – Матица хрватска, Нови Сад – Загреб
- Радовановић 1977: Милорад Радовановић, Декомпоновање предиката (на примерима из српскохрватског језика), Јужнословенски филолог XXXIII, Институт за српскохрватски језик, Београд, 53–80.
- Радовановић 2004: Милорад Радовановић, Планирање језика и други списи, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци – Нови Сад

-
- Ристић 1990: Стана Ристић, Начински прилози у савременом српскохрватском књижевном језику, Институт за српскохрватски језик, Београд
- Симеон 1969: Рикард Симеон, Енциклопедијски рјечник лингвистичких назива, Матица хрватска, Загреб
- Стевановић 1991 I, II: Михаило Стевановић, Савремени српскохрватски језик I–II, Научна књига, Београд

О ПРАВОПИСНИМ РЕШЕЊИМА ВЕЗАНИМ ЗА ПРИЛОГЕ И ПРЕДЛОШКО-ПРИЛОШКЕ СПОЈЕВЕ

У раду се даје преглед правописних решења везаних за прилоге и њихово спојено и одвојено писање од Правописа из 1923. године до данас. Сложени прилози, како се показује, у многим случајевима тешко се могу разграничити од синтагми и конструкција са прилошким значењем, што је посебно изражено у случају предлошко-прилошких спојева. Стога ће у раду посебна пажња бити посвећена критеријумима кључним за спојено или одвојено писање прилога и предлошко-прилошких конструкција.

Преглед промена правописне норме показује комплексност успостављања јасних критеријума за ова решења, пре свега по питању спојеног и одвојеног писања. Ово правописно питање – једно од најосетљивијих и највише везаних за семантику – можда је и доносило најразличитија решења. Готово да нема два приручника, правописа, правописна речника, две студије или чланка који дају исте моделе. Стога није чудно што су се почетком двадесетог века њиме бавили не само лингвисти, већ и образовани људи чија примарна струка није била везана за српски језик. Пишући реферат (рецензију) за књигу из области васпитања, педагог Јован Миодраговић неће пропустити прилику да да своје виђење правописних проблема везаних за писање прилога:

„И језик је у Аџића чист и правилан а излагање просто, јасно и занимљиво. [...] Нема ни правописних грешака, само су се поткрале некоје [...] Исто тако Аџић пише уједно: „предвече”, „увече”, „дотад”, „утом”, „потом”, „притом”, „побогу”, „богами”, „кобајаги”, „низакакав”, „свакичас”, „ниуколико”, „предподне” итд. Логички би истина ово било оправдано, јер казује један појам. Али ја бих се бојао, да нас ово не одведе сувише далеко и онда бисмо писали уједно и ово: пред зору, пред Ускрс, у лето, у зиму, по Божићу, сутра на вече, Бог зна кад, Бог зна како, Бог зна колико, ништа мање, може бити, при свем том итд. С тога бих спајао само оне речи које су тешње везане и где је ма једна од њих изгубила свој самосталан облик; а не и оне, где се само акценат изменио, јер бисмо онда све предлоге морали спојити с именицама” (проф. Ј. Миодраговић, 28. 12. 1907, Реферат (Одбору Коларчеве задужбине) у: Аџић 1909: X)⁷

---

7 Јован Миодраговић (1854–1926) био је референт за основну наставу Министарства просвете, професор више српских школа (београдске Реалке, учитељских школа у Нишу, Београду и Алексинцу, Више женске школе у Београду, Богословско-учитељске школе, Друге гимназије у Београду итд.). После завршене Учитељске школе у Крагујевцу студирао је педагогију у Лајпцигу као државни питомац. Његово интересовање за језичка и правописна питања види се и из његовог богатог научно-стручног, литерарног и публицистичког опуса. Поред педагошких књига и чланака, објавио је низ прича за децу и омладину, романа и путописа, али и велики број прилога у периодици различитих профила (пре свега националног карактера). Уређивао је листове *Срџче*, *Србодран*, *Просветни тласник* и *Ручни рад*. Превео је са немачког језика Спенсеров *Увод у социологију* (у рукопису). Носилац је два Ордена Светог Саве. (Подаци о животу и раду Ј. Миодраговића: Српски биографски речник, под Јован Миодраговић, 743–744)

О томе колико је Миодраговић поштовао дело Вука Караџића сведочи и његов путопис *У Вукову завичају*, на чијем почетку пише: „Петров дан ове године био је један од најсрећнијих дана живота

Иако су Миодраговићеве напомене великим делом неутемељене, оне показују најмање две важне чињенице: прво, колико се проблематика спојеног и одвојеног писања прилога и предлошко-прилошких спојева увек заснивала на „осећају” као непоузданом, али овде доминантном критеријуму и, друго, колико је било интересовање за правописна и језичка питања у периоду „кристализације стандардног језика” (Ивић 1998: 256). А управо у том периоду (1878–1918. према Ивићу) „напредак књижевног језика није био праћен одговарајућом кодификацијом” (Ивић 1998: 268), а ни „расположење међу водећим писцима није било наклоњено раду на култури и нормирању књижевног језика. Скерлић је презирао `филолошке догматичаре` и извргавао руглу њихова `зановетања` и `беспосличарска причања`. Пишући брзо и много, он није имао времена ни воље да обрати пажњу на језичку правилност” (Исто: 269).

На другој страни, у периоду који је непосредно уследио, наставило се велико интересовање за правописну проблематику међу стручњацима других профила. Један од занимљивих примера је прота Милош Анђелковић, који је као „предавач, суплент и професор” предавао „хришћанску науку, црквено појање,

---

мојега. Овога дана видео сам нешто што сам одавно желео да видим и што би, без сумње, желео да види сваки брат Србин, који зна постање данашње књиге своје. Видео сам где се родио и одрастао творац данашњег прекрасног књижевног језика нашега, бесмртни Вук Стефановић Караџић; видео сам небо под којим се загревао и растао овај џин; видео сам потоке и дубраве, куда је овај реформатор књиге српске у детињству своје чувао овце и козе; видео сам шуме и грмове у којима је, по печуркама, писао и учио азбуку, те да после нас све научи како се најбоље пишу књиге; видео сам село Тршић, у којему се родио, и манастир Троношу, у којој је књигу учио овај књижевни див нада дивовима” (Миодраговић 1897).

црквено словенско читање и руски језик” у јагодинској Мушкој учитељској школи (Двадесетпетогодишњица МУШЈ: 41), а касније био начелник Министарства вера. Анђелковић је водио оштре полемике на тему правописа са Белићем, са којим је на крају завршио на суду. Белићева правописна решења нападао је са великом острашћеношћу, закључујући, између осталог: „Наша Академија Наука није још казала своју реч ни о `Правопису Српскохрватског Књижевног језика`, с правописним речником од д-ра Белића, и у томе ја видим нешто што нећу да кажем, јер засад нећу и њу да нападам” (Анђелковић 1926: 24).⁸ Обрушивши се свом снагом на поједине елементе Белићевог правописа из 1923. (пре свега на једначење д испред с и ш и изостављање ј у присвојним придевима насталим од именица које имају ј у основи), Анђелковић се није посебно осврнуо на писање прилога. Међутим, његове публиковане реакције на правопис из 1923. веома су добра илустрација пажње јавности коју су привлачила питања правописа.

Две готово анегдотске цртице из периода консолидовања правописне норме (1868–1923, према: Брборић 2008) сведоче и о томе да су најспорнија решења управо везана за области у којима нема чврстих критеријума.

Писање прилога и предлошко-прилошких спојева још од Белићевог Правописа из 1923. године темељи се великим делом на семантичком критеријуму, или, још прецизније, на језичком осећању. За одвојено и

---

8 Прота Анђелковић је 1907. године у Јагодини покренуо часопис *Бранич српској или хрватској језика* у чијем поднаслову стоји „први лингвистички лист, искључиво за исправљање погрешака у језику и правопису српском или хрватском”. Већ у првом броју прота Анђелковић објавиће критички осврт на Белићеву књигу *Дијалекти Источне и Јужне Србије* (Бранич, год. I, бр. 1, од 1.1. 1907).

састављено писање речи Белић даје два општа правила. Састављено писање обавезно је у случајевима „[к]ада две или више речи у сталној вези добију сасвим друго значење него што га имају као засебне речи” и „[к]ада се делови сложене речи или не употребљавају самостално или би морали друкчије гласити када би сваки део имао самосталну употребу” (Белић 1999а: 54). Међутим, вероватно из разлога што прилози, као непроменљиве речи, „измичу” последњем критеријуму, Белић је принуђен да дâ додатна појашњења: „Нема сумње да предлози уносе у све ове прилоге додатну ниансу у значењу, али је исто тако несумњиво да у новим прилозима предлози немају своје право значење, па и прилози добијају извесну промену смисла. Ако на пр. `тада` значи `у том времену`, `отада` значи `од тог времена` и тако увек: лево и налево, десно и надесно и сл. значе исто. Предлог се може писати одвојено од ових прилога само онда када се хоће нарочито да нагласи самостално значење прилога као засебног израза и однос предлога према њему као према засебном појму: од тада до данас он није дошао” (Белић 1999а: 55–56). Белић је несумњиво желео да правила учини што једноставнијим и да у највећој могућој мери унифицира писање сродних спојева (што је можда најочигледније у његовом решењу везаном за једначење д испред с и ш, те у образложењу тога решења).⁹ Међутим, показује се да писање предлошко-прилошких спојева и сложених прилога уопште до данас није могло бити решено на

---

9 У Правопису из 1923. Белић каже: „Под утицајем ових отступања почиње се и другде остављати неизмењен звучни сугласник пред муклим: пише се подпуковник, подпредседник и т. д. Овде се види да ова отступања почињу нарушавати цео систем правописа у овом правцу [...] Ради доследности и простоте нашег правописа, тих основних црта којима се он одликује, ја предлажем да се пише: претседник, отсећи, гратски...” (Белић 1999а: 46).

једнообразан и једноставан начин. Ово се показује и тиме што се у Правопису из 1923. године, од четири тачке везане за спојено/одвојено писање предлога и других речи, три односе на прилоге. Иако је тежио што већој једноставности, Белић и сâм предлошко-именичке спојеве некада третира као сложенице (прилоге) а некада као конструкције, на пример: „могло би се за изговором ићи до краја и бележити оно што се у ком случају најчешће јавља [...] Ја нисам сматрао да у овом правцу треба ићи до краја, а када се и у самом књижевном језику изврши промена т пред ски и ство до краја, тада се и овај последњи део развика ових гласова може примити онако како се он изврши” (Белић 1923, у: Белић 1999а: 170).

И у Правописном упутству за све основне, средње и стручне школе Краљевине С.Х.С. (1929), Белић наводи исте критеријуме за одвојено и спојено писање (уопште): „Има целих израза који су постали сложенице; тада их треба писати као једну реч”; „Али када се саставни делови израза осећају још као засебне речи, они се тако и пишу, и поред тога што израз почиње добијати значење једне речи” (у: Белић 1999а: 203–204). Последње правило у овом одељку односи се само на изразе са лексемом подне: „Када уз подне стоји предлог, он се пише одвојено: око подне, у подне, пре подне, после подне. То бива и у оним случајевима када почињу добијати такви изрази именичко значење: цело пре подне, свако по подне” (Исто: 204).

Правопис из 1930. године задржава два кључна критеријума (промену значења и несамосталну употребу) и не доноси никакве измене везане за писање предлога и предлошко-прилошких спојева (Белић 1999а: 301–302).

И Боранић, као и Броз пре њега (правопис из 1892) покушава да сведе „опћа правила” за писање сложеница на што једноставнија и малобројнија. У уводу који се

односи на све врсте речи Правопис хрватскога или српскога језика (1947) дефинише само три категорије, при чему су критеријуми исти као Белићеви: самосталност, употреба у специфичном облику који реч има у сложеници и промена значења (Боранић 1947: 43). Правила везаних за писање прилога има шест, али са наведеним изузецима од којих се неки ослањају на прагматику („ако се прилог хоће особито истакнути” (Исто: 50) дозвољава се одвојено писање у случајевима типа до сада, од тада). Међутим, опет је присутан осећај као непоуздани верификатор семантичког критеријума: „осећа ли се испрвично значење саставних дијелова” (Боранић 1947: 50, 51).

Слично Белићу, Боранић ово поглавље завршава правилом о писању лексеме подне, али разликује случајеве када она означава „12. сат” и пише се одвојено од предлога од случајева када значи половину дана, где прописује спојено писање: „радили смо читаво доподне (пријеподне, претподне), шетали смо се читаво поподне (послијеподне)” (Боранић 1947: 51).

Белић је у правопису из 1950. (1952) издвојио проблематику спојеног и одвојеног писања прилога у одељак Сложени прилози (у: Белић 1999б: 515–516). У њему класификује типове према врстама речи које учествују у творби прилога: предлог + именица, придев/прилог + речца/заменица, предлог и придев (прилог), заменица или број. Видно је да је Белић овај правопис израдио са намером да број изузетака сведе на најмањи могући. Одвојено писање, подразумевано у случајевима када саставнице задржавају своје значење, готово је једини тип изузетка: „По себи се разуме, када у сличним изразима делови имају своје засебно, самостално значење, пишу се одвојено” (Правопис 1950, т. 38, у Белић 1999б: 516). Додатно, дозвољено је одвојено писање и у циљу истицања; опет у тежњи свођења норме на што мањи

број правила и изузетака, предвиђено је да се предлози у овом случају могу писати одвојено од свих прилога: „Предлог се може писати одвојено од свих прилога само онда када се хоће нарочито да нагласи самостално значење прилога као засебног израза и однос предлога према њему као према засебном појму: Од тада па до данас он није дошао” (Исто: т. 39).

Тежња да се правила за ову сложену област поједноставе доводи, дакле, до тога да спојено писање преовладава у овом правопису, те се, између осталог, спојено писање прописује и за: заинат, запакост, зачас, напретек, насилиу, напрсте, например („као пример”), отприлике, узастрану, узору („рано”), утутањ, поваздан (што ће бити супротно већ у наредном правопису) и сл.

Наредни правопис (из 1960. године) мање инсистира на унифицирању начина писања прилога и доноси детаљнија правила и појашњења изузетака. Међутим, проблематика састављеног и растављеног писања прилога¹⁰ уводи се истицањем потешкоћа везаних за критеријуме који су и до тада били непоздани и ослањали се на језичко осећање:

„многи скупови речи употребљавају се, као прилошки изрази, у истој служби с прилозима. [...] Зато није свагда лако одредити да ли је један прилошки израз од двеју или више речи остао оно што је био, или је од њега постала сложеница, и да ли, према томе, те изразе треба писати одвојено или састављено. Ипак је и овде могуће утврдити нека правила.” (Правопис 1960: т. 98, стр. 84).

---

¹⁰ У овом правопису писање прилога обрађено је у одељку *Прилози и модалне речце*.

Прво од правила заснива се на критеријуму врсте речи које чине сложеницу: спојено се пишу „[п]рилози и модалне речи постали срашћивањем двају прилога или заменице и прилога” (Правопис 1960: т. 98 а, стр. 84) али већ оно доноси изузетке који се не појашњавају (мало касније, мало раније, што пре итд.). Тиме се врста речи елиминише као поуздан и довољан критеријум.

Друго правило односи се на спојеве прилога са речцама „и, ни, не, нај, по, пре (одвећ, претерано)” (Исто: т. 98 б, стр. 84–85) са примерима типа игде, икад, нигде, најдуже, понекад. Међутим, и ово правило изузима се када „бар једна од речи чува самостално значење” или када речца по има дистрибутивно значење (нпр. по ваздан), те се поново јавља неизбежни критеријум осећаја који је у неким случајевима једино мерило утврђивања да ли је нека од речи сачувала своје значење или није, посебно када се ради о непунозначним речима. Двојако писање, даље, прописано је за спојеве са речцом год на другом месту „већ према томе шта значе”, и то спојено када имају неодређено значење и акценат (краткоузлазни) на првом слогу (типа кадгод), а одвојено када имају опште значење и акценат (краткосилазни) на речци год – „кад гѡд (свакад кад), куд гѡд (свуда куда), колико гѡд (колико било, ма колико)” (Правопис 1960: т. 98 д, стр. 85).

Још један тип изузима правило о састављеном писању спојева „речца + прилог”. Ради се о доследно одвојеном писању са речцама ма, било, му драго: ма кад, ма где, кад било, где му драго и сл. (Исто: т. 98 е).

Писање спојева предлога и прилога регулише се следећим критеријумом: да ли прилог и предлог срашћују „у један сложени прилог” (Исто: т. 98 г). Међу примерима су и доскора, донедавна, одскоро, отпре, одраније, засвагда, утолико, уколико) надесно, нагоре, натанко, али су наведена и одступања. Прво међу њима

везано је за предлоге од, до и за за које се без додатних појашњења и изношења критеријума каже да се могу писати одвојено од прилога за време: од тада, од сада, од када итд. (осим од онда). Наведени предлози према овом правопису пишу се увек одвојено од временских прилога са значењем годишњих доба и периода дана (јутрос, вечерас, зимус и сл.). Могућност одвојеног писања није предвиђена у следећем случају: „[с]аставни делови прилога који су постали срашћивањем предлога и придева или бројева у именичкој служби редовно се пишу састављено: издалека (Дошао је издалека значи: Дошао је из далека краја), изокола, искоса, израна (из рана детињства, из рана јутра или што слично), измалена, испрва, одмалена” итд. (Исто: т. 98 ј).

Када је у питању срастање предлога и падежних облика именица или заменица (Исто: т. 98 к), прописано је састављено писање (нпр. наискап, наизуст, али и: напочек, унедоглед, унеповрат, укоштац, одискона). Ипак, дозвољава се, према семантичком критеријуму, и одвојено у случају напречац (неочекивано, напрасно), за разлику од: на пречац (тј. преким путем)”.

На крају, и у овом правопису јавља се неизбежни критеријум осећаја, и то веома експлицитно наведен: „Састављено треба писати и некадашње везе предлога и неког падежног облика, које сви осећају као сложеннице, и као такве се одавна пишу¹¹” (Правопис 1960: т. 87 l, стр. 87). Иако је највећи део наведених прилога неспоран у овом смислу, наредна тачка доноси примере – по истом критеријуму осећања несраслости – чије је писање било друкчије регулисано или у претходним или у потоњим правописима, што говори о непоузданости критеријума језичког осећања: „до ђавола, до врага, до бога (врло далеко: До бога се чује”, само

---

11 Истицање наше

на жалост (за разлику од каснијих решења) и на пример (за разлику од претходног). Управо ови примери показују да је осећај не само непоуздани критеријум у смислу разлика међу говорницима, већ и да је Белић имао потпуно друкчији осећај за спојено писање неких прилошких лексема него, само десет година касније, правописна комисија чији је члан био. Двојна решења заснована су, као и у свим другим случајевима, на разлици у значењу која опет неретко подлеже произвољности (нпр. изгласа (Виче изгласа), наоко, наочи (на изглед), добога (сасвим) / до бога (се чује); преко дана али и прекодана у значењу ` сваки други дан ` (Правопис 1960: 86–88)).

Међутим, питање да ли је одређени прилог сложена реч (једна лексема) или су његови делови несрасли у немалом броју случајева није ни решиво без критеријума језичког осећања. Исто тако, и критеријум промене значења саставних елемената и целине, често комбинован са наглашавањем значења елемената, не може се узети као коначан с обзиром на то да није ретко учешће непунозначних речи у сложеним прилозима. Стога Стевановић потчињава морфолошки критеријум правописном и дилему разрешава обрћући њихову хијерархију. Он каже да је није тешко одредити да ли су поједини прилози прости или сложене речи, али да, када дилема постоји (нпр., како истиче, код писаца се среће двојно писање типа од тада и отада), једино мерило постаје то „да ли се две речи, а то не морају свакада бити само две, узимају свака засебно – мислимо у писању, или се дају у облику једне целине” (Стевановић 1991 I: 378). Пипер такође региструје да разлика између заменичких прилога и заменичких израза може бити „само правописне природе, на пример у српскохрватском језику од сада и одсада” (Пипер 1988: 10–11), а слично наглашава и Ковачевић: „диференцијална црта између прилога

и прилошког израза може бити само правописна конвенција” (за узврат : заузврат, Ковачевић 2007: 20). Тиме се у морфолошким и синтаксичким истраживањима правописна конвенција ставља у други план као нестабилни фактор разликовања моноксемских од вишелексемских јединица, односно начину писања одузима се статус „индикатора разликовања лексеме од конструкције” (Чутура 2013: 82).

У актуелном Правопису српскога језика (Правопис 2011) наглашава се да је сложеност одређивања правописних правила условљена комплексношћу у морфолошком смислу: „Са становишта правописа, проблем се углавном своди на разликовање сложеница, које се пишу спојено, од полусложеница, које се пишу с цртицом, и израза или синтагми [...] који се пишу или одвојено или спојено” (Правопис 2011: 74). Одмах потом, међутим, аутори Правописа појашњавају да ово правило, ма колико једноставно и логично било, није лако применљиво јер „[п]оступак дефинисања правила издвајања речи врло је сложен” (Исто: 74). Као први разлог наводи се да „све речи немају у истој мери самостално значење”, што је посебно значајно за сложене прилоге (односно предлошко-прилошке и друге конструкције) с обзиром на лексичке и морфолошке елементе од којих се састоје. „Жив процес изговорног и значењског стапања предлошких веза, посебно оних у прилошкој функцији” (Правопис 2011: т. 136, стр. 94) свакако је довео до тога да „у овој области има нешто више двојстава, која су то само привидно, и више правила него што је пожељно” (Исто: т. 136, стр. 94). Међутим, иако се истиче потреба да се двојним решењима пружи могућност исказивања суптилних разлика у значењу које „не би требало затрти јединственим правописним поступцима” (Исто: т. 136, стр. 94), нека решења управо су укинула дублете (в. Ковачевић 2011; Брборић 2012; Чутура 2013).

Важећи правопис у одељку о спојеном и одвојеном писању прилога доноси следећа правила: спојено писање сложених прилога, одвојено за спојеве предлог + малочас; спојено писање прилога сложених са не-, ни- и и-; одвојено речце ма и било уз прилоге; удвојени прилози (симетричне везе) са цртицом (Правопис 2011: 92–93). Међутим, нешто сложенији случајеви садржани су у одељку Предлошки спојеви. Овде је заступљена и дистинкција везана за факултативни вокал а у прилозима тад(а), сад(а), кад(а): финално а третира се као знак посебног истицања па се, сходно томе, уз предлоге од и до као уобичајено, иако не и обавезно, дефинише одвојено писање (т. 138.а, стр. 95). Тако је ова препорука преко семантичког и прагматичког увела и фонетски критеријум у иначе сложено поље ортографске норме. За прилоге дотад, досад, докад дата је само варијанта спојеног писања (тако и у речнику уз Правопис). И прилог онда може се писати у обе варијанте: доонда и до онда (речник уз Правопис). С друге стране, са предлогом за ови прилози увек се пишу одвојено јер „увек имају значење (временске) намене”,¹² али овога пута факултативно а не игра никакву улогу. Другим речима, не може се писати до/од кад, до/од сад, до/од тад али може за кад и за када, за тад и за тада (вероватно са факултативним а као знаком додатног истицања). Код писања сад, тад и кад уз предлоге од и до једино се може закључити да одвојено писање, које је у готово свим случајевима довољан индикатор истицања, у овим (и само овим) мора бити „семантички конгруентно” са постојањем финалног а као индикатором истога.

---

12 Начињен је, с правом, изузетак код прилога *sag(a)*: предвиђено је спојено писање ако је значење временско а одвојено ако је значење намене.

Јединствени акценат је очигледно критеријум који је условио само спојено писање начас и зачас (према на часак и за часак), што је решење које је „наслеђено” из претходних правописа (в. Правопис 1960: т. 98 I, стр. 87). Лексема час задржава свој акценат, па и одвојено писање у изразу с часа на час и у прилошким изразима у форми генитива, акузатива и локатива.¹³ Тачно је да јој синтаксички услови обезбеђују лексичку самосталност: у првом случају конструктивна сложеност израза са редупликацијом, а у другом присуство обавезног детерминатора који спречава њено спајање с предлогом (детерминатор је обавезан јер је „увијек неки тренутак, час, седмица, година, раздобље, период и сл.” (Батистић 1972: 135)). Међутим, лексема час сврстава се у ред именица са значењем кратког временског трајања типа трен, тренутак, моменат, мах које творе истоформне прилошке изразе (на/за + акузатив) – дакле, пишу се одвојено од предлога за и на. Стога би било, уколико се тежи што мањем броју несистемских правила, сврсисходно овде увести двојако писање.

Да закључимо. Преглед правописних решења од првог Белићевог правописа до данас показује да се у писању прилога и предлошко-прилошких конструкција комбинује неколико критеријума: семантички (задржавање самосталног значења елемената), семантичко-прагматички (посебно истицање значења једног елемента или дистинкција време/намена), врста речи (посебно у каснијим Белићевим решењима). Присутан је и акценат (јединствен или не) као критеријум, али се јављају и комбинације различитих основа по којима се прописује или препоручује писање. Сви ови критеријуми осим критеријума врсте речи (који се показује као недостатан) нужно укључују и језичко осећање,

---

13 На пример: *до овог часа, у њај час, у овом часу*

што се и експлицитно казује у сваком правопису. Семантички критеријум, који је кључан у овом случају, није потпуно поуздан (Кашић 1981: 160) јер је учешће непунозначних речи (предлога и речци) у творби сложених прилога (или конструкција) велико.

Прилози су вероватно једина врста речи код које је однос правописа и морфологије (у смислу разликовања једнолексемских и вишелексемских јединица) тако сложен и интерферирајући. Стога је ова област једна од најкомпликованијих тема ортографске норме око које се споре чак и они који нису лингвисти, како смо показали у уводном делу рада.

ИЗВОРИ

- Анђелковић 1926: Милош С. Анђелковић, Питање о правопису српског или хрватског језика или Кривопис д-ра Александра Белића, професора филологије у београдском универзитету. Посвећено најозбиљнијој пажњи Академије Наука и Главног Просветног Савета. Београд: Штампарија Дом.
- Аџић 1909: Сретен Аџић, Васпитачеве забелешке, намењено родитељима и свим пријатељима српског подмлатка, књига прва, Београд: Задужбина Илије М. Коларца.
- Белић 1999а: Александар Белић, Правописи, свеска 1: Правописи. Белић о правописима. Граматичка терминологија, Изабрана дела Александра Белића, једанаести том, свеска 1 (прир. Д. Гортан Премк), Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Будућност.
- Белић 1999б: Александар Белић, Правописи, свеска 2: Правописи. Белић о правописима. Граматичка терминологија, Изабрана дела Александра Белића, једанаести том, свеска 2 (прир. Д. Гортан Премк), Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Будућност.
- Боранић 1947: Dragutin Boranić, Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika (deveto, preradjeno izdanje). Napisao dr D. Boranić. Zagreb: Nakladni zavod Hrvatske.
- Бранич српског или хрватског језика, први лингвистички лист, искључиво за исправљање погрешака у језику и правопису српском или хрватском, ур. М. Анђелковић, год. I, бр. 1. од 1. 1. 1907, штампан у Јагодини у штампарији Ђорђевића и Гилића
- Двадесетпетогодишњица МУШЈ: Двадесетпетого-

- дињица Мушке учитељске школе јагодинске, са 21 сликом у тексту, израдио Јосиф В. Стојановић, управитељ. Јагодина, 1924.
- Миодраговић 1897: Јован Миодраговић, У Вукову завичају, путна слика од Ј. Миодраговића, Београд: Државна штампарија Краљевине Србије.
- Правопис 1923: Правопис српскохрватског књижевног језика, саставио А. Белић, професор Университета у Београду, у: Белић 1999а, 9–155.
- Белић 1923: Александар Белић, О савременом правопису српскохрватског књижевног језика, у: Белић 1999а, 159–190.
- Правописно упутство за све основне, средње и стручне школе Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца (1929), у: Белић 1999а: 197–220.
- Правопис 1934: Правопис српскохрватског књижевног језика према прописима Министарства просвете, саставио А. Белић (треће, поправљено издање). Београд: Издавачко и књижарско предузеће Геце Кона, у: Белић 1999: 289–489.
- Правопис 1950: Александар Белић, Правопис српскохрватског књижевног језика (ново, допуњено и исправљено издање), Београд: Просвета.
- Правопис 1960: Правопис српскохрватскога књижевног језика са правописним речником, Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска.
- Правопис 1993: Митар Пешикан, Јован Јерковић, Мато Пижурица, Правопис српскога језика, Нови Сад: Матица српска.
- Правопис 2011: Митар Пешикан, Јован Јерковић, Мато Пижурица, Правопис српскога језика, Нови Сад: Матица српска.
- Српски биографски речник, том 6 (Мар–Миш), Нови Сад: Матица српска.

ЛИТЕРАТУРА

- Батистић 1972: Tatjana Batistić, Lokativ u savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku, Beograd: Institut za srpskohrvatski jezik, Biblioteka Južnoslovenskog filologa.
- Брборић 2008: Вељко Брборић, Српски правопис у двадесетом веку, Зборник Матице српске за славистику 73, Нови Сад, 43–55.
- Брборић 2012: Вељко Брборић, Правописна норма данас: (не) оправданост измена, Научни састанак слависта у Вукове дане 41/1, Београд, 431–444.
- Ивић 1998: Павле Ивић, преглед историје српског језика (прир. А. Милановић), Павле Ивић, целокупна дела (ред. М. Радовановић), књ. VIII, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Кашић 1981: Јован Кашић, Темпорални прилози деноминативног порекла у српскохрватском језику, Научни састанак слависта у Вукове дане 7, МСЦ, Београд, 159–165.
- Ковачевић 2007: Милош Ковачевић, Синтакса и семантика прилошких израза, у: М. Ковачевић, Србистичке теме, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 11–48.
- Ковачевић 2011: Милош Ковачевић, О новом Матичином Правопису и поводом њега, Нова зора 30, Билећа – Гацко, 92–100.
- Пипер 1988: Предраг Пипер, Заменички прилози у српскохрватском, руском и пољском језику (семантичка студија), Београд: Институт за српскохрватски језик САНУ.
- Стевановић 1991: Михаило Стевановић, Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнојезичка норма) I, Београд: Научна књига.
- Чутура 2013: Илијана Чутура, Правописна норма као (нестабилни) регулатор разликовања прилога и предлошко-именичких конструкција, у: Ковачевић М. (ур.) Традиција и иновације у савременом српском језику Крагујевац: ФИЛУМ 2013, стр. 73–82.

О ЈЕДНОМ НОРМАТИВНОМ АСПЕКТУ УПОТРЕБЕ ДЕКОМПОНОВАНИХ ЈЕДИНИЦА

1. Уводне напомене

У раду се разматра један нормативни аспект употребе декомпонованих јединица. Будући да су декомпоноване јединице и њихови једнолексемски еквиваленти или истозначне или блискозначне јединице, циљ рада је анализа степена њихове истозначности у напоредним синтаagmaма твореним по моделу „лексема [и/Ø] од ње декомпонована јединица”. Структурно-синтаксичком и семантичком анализом потврђује се постојање потпуних еквивалената које творе ненормативне таутолошке конструкције, али се утврђује и постојање делимично синонимних лексема и њихових декомпозитума. Анализа функционалностилски разнородног корпуса показала је да је највећи број оваквих спојева који творе прилошке лексеме са универзалним афирмативним временским или месним значењем и њихови декомпоновани еквиваленти. Истраживањем су обухваћени и случајеви у којима вишелексемске јединице (творене по истим моделима као и декомпоноване јединице) немају једнолексемских еквивалената, те функционишу као попуне „празних места” у одређеним системима.

Издавањем структурних и семантичких (под) типова напоредних синтагми, у раду се анализирају случајеви који су сврстани у три групе, а са семан-

тичког се аспекта могу одредити као: (а) однос ширег и ужег појма, (б) конкретизација деиксе, и (в) таутолошке конструкције.

Нормативна питања која проистичу из семантичких одлика декомпонованих јединица и њихове појаве у напоредним синтагмама чији је други члан блискозначна или истозначна лексема додатно су усложњени чињеницом да постоје вишелексемске јединице које су творене по истим моделима као и декомпоноване јединице, али које немају једнолексемских еквивалената. Оне функционишу као попуне „празних места” у одређеним парадигмама, односно представљају једино средство исказивања одређеног значења.

1.2. Сами процеси декомпоновања језичких јединица – почев од студије М. Радовановића о декомпоновању предиката (Радовановић 1977) – заокупљају пажњу истраживача-србиста. Радовановић посматра декомпоновање предиката као особеност одређених функционалних стилова, примећујући да су номинализациони процеси уопште „у српскохрватском језику барем, посебно фреквентно заступљени примерима у тзв. специјалним функционалним стиловима језичког стандарда, тј. у оним његовим улогама када овај функционише као инструмент интелектуализованих а, по тематици, релативно уопштених и апстрактних домена језичке употребе, као што су нпр. право, наука, новинарство, политика, администрација итд.” (Радовановић 1977: 58).

Са поља декомпоновања предиката (глагола),¹⁴ пажња је одскоро – мада не опсежно – усмерена и на декомпоновање других пунозначних лексема: именица,

---

14 Како истраживања старијих текстова показују, декомпоновање предиката није нова појава, али су модели декомпоновања измењени (в. нпр. Војновић 2007, Бјелаковић 2007).

придева и прилога. Разлози за декомпоновање именица, придева и прилога објашњавају се највише тзв. „експлицитним категоризовањем појмова” (Радовановић 2004б: 44; Кликовац 2001: 92), које подразумева „да се из једног именичког појма изводи њему надређен појам и именује именицом, а првобитна именица постаје њена одредба” (Кликовац 2001: 92): *йореска давања* ← *йорези*, *акција рушења* ← *рушење*, *снежне йадавине* ← *снеј*, итд.

У литератури је назначено да се могу декомпоновати и придевске и прилошке лексеме (о прилошким изразима и декомпоновању прилога в. Ковачевић 2007), на пример: *црвена брада* → *брада црвене боје*; *ишао је брзо* → *ишао је брзим ходом* (Радовановић 2004а: 209–216). Поред декомпоновања пунозначних лексема, описан је и један случај декомпоновања демонстративних заменица *йио* и *ово* у одређеним семантичко-синтаксичким условима (Ковачевић 2009): надређени глагол „мора припадати значењској скупини глагола комуникације”, па „предодређује постојање *йеме* као архисеме коју преноси на подређени члан изражен замјеницом. При декомпоновању се тако издваја надређеним чланом задата архисема *йема* уз коју показна замјеница прелази из супстантивне у адјективну категорију и добија функцију неиспустиве одредбе” (Ковачевић 2009: 47).

1.3. Декомпозиција је у тесној вези, дакле, са кондензацијом, номинализацијом и експлицитном категоризацијом. Ову везу М. Радовановић сумира на следећи начин: „та је појава [декомпозиција] у почетку била третирана у склопу језичке *кондензације* и *номинализације*. Појава *кондензације* у језицима [тиче се] сваковрсног сажимања реченичног и семантичког садржаја, ради економисања језичким средствима, особито у неким функционалним стиловима језичких стандарда (правном, новинарском, научном, политичком, административном...)... Употреба девербативних

и деадјективних именица у ту сврху назива се *номинализацијама* (= употреба именица уместо глагола, нереченица уместо реченица, падежних парадигми уместо реченичних парадигми, и сл.). А *декомпоновање* језичких јединица дефинише се као њихово разлагање. Рецимо, уместо *анализирам*, номинализацијом добијамо *анализа*, а декомпозицијом *вршим анализу*. Процес се може наставити: даљом номинализацијом добијамо *вршење анализе*, па даљом декомпозицијом *обављам вршење анализе*, и тако даље” (Радовановић 2004б: 43–44).

2. О семантици декомпонованих јединица и њихових једнолексемских еквивалената

2.1. За јединице настале декомпоновањем подразумевало би се да имају своје семантичке једнолексемске еквиваленте. Међутим, у извесним случајевима према „декомпонованим” јединицама нема семантички еквивалентних лексема, већ су оне заправо *компоноване по моделима аналојним моделима декомпоновања*. Тако М. Ивић наводи, образлажући разлоге за декомпоновање а позивајући се на Радовановићеве налазе, да, „уколико не постоји глаголско име радњи, а постоји одговарајућа именица, предикатску улогу нужно преузима на себе конструкција с именицом (уп. *(из)вршиши ирансацију*, *(из)вршиши злочин* и сл.)” (Ивић 1995: 181; упор. и пример: *имати инјенцију* / **инјендираши* (Радовановић 2004б: 44)). Овакви су случајеви, према нашим увидима, нарочито чести код прилога, где се вишелексемским прилошким изразима често попуњавају места у одређеној прилошкој парадигми (нпр. *лане (прошле године)* – *ове године* (Ø) – *догодине/нагодину (следеће године)*). Додатно, поједина прилошка значења могу се

исказати само прилошким изразима (готово блокираним предлошко-падежним конструкцијама, најчешће предлошко-заменичким) који семантички и структурно одговарају изразима насталим декомпоновањем прилога. Тако се компензује непостојање читавих значењских поља: намере или сврхе, околности, концесивности, супституције и експективности, адитивности и контрастности (в. Ковачевић 2007: 15–17). Наведене чињенице показују да се дати случајеви не могу сматрати декомпоновањем у правом (ужем) смислу.

2.2. Ни када једнолексемски еквиваленти постоје, у семантичком погледу не постоји потпуна једнакост између њих и декомпонованих јединица, нпр. прилог *џада* може се декомпоновати као: у *џо време*, у *џо доба*, у *џом моменџу* (/џренуџку/часу...), *џоџ моменџа* (/џренуџка/часа...). М. Ивић наводи и низ „околности које погодују предикатској декомпозицији” (Ивић 1995: 181), илустратујући их примерима међу којима велики број говори о значењским разликама, нарочито у спрези са појединим прилозима (нпр. *изнеџи бесмислен џредлоџ* : **бесмислено џредлоџиџи*; *комџликовано обрачунаваџи* (= „примењивати компликоване процедуре при обрачунавању”) : *врџиџи комџликован обрачун* (= „бавити се обрачунавањем нечега што је по себи компликовано”)) (Исто, 182–183).

2.3. Због свега наведеног, као један од основних проблема употребе декомпонованих јединица у синтагматским спојевима са својим једнолексемским еквивалентима издваја се семантичка редупликација, која је у овим синтагмама свакако присутна. Међутим, показује се да су лексеме и њихови декомпозицијски семантички еквивалентни у различитим степенима. Тако се и нормативни статус напоредних синтагми овога типа не може одредити истоветно за све случајеве.

3. Семантичка редупликација и питање нормативности

Проблем семантичке редупликације размотрићемо на примеру прилошких лексема и декомпонованих прилога, будући да смо у корпусу регистровали незанемарљив број оваквих примера једино у тој групи.

3.1. У оквиру разматрања „експлицитне категоризације”, Д. Кликовац само напомиње да „експлицитној категоризацији подлежу и придевски и прилошки појмови: тако *велики* постаје *великих размера, сѝорије – усѝореним ѝемѝом, а шѝо више – у шѝо већем обиму*” (Кликовац 1998: 20). М. Радовановић експлицитну категоризацију објашњава као експликацију *оѝшѝеѝ свој-сѝѝва ѝојма*, те описује лексичко-семантичку структуру декомпонованог прилога на следећи начин: прилошка лексема која се декомпонује „мења свој прилошки статус у придевски (са улогом детерминатора), при чему, по једном такође веома продуктивном обрасцу, оно опште, инхерентно, неотуђиво својство појма (= `квалитета`, `начина` или сл.), што се том декомпонованом прилошком лексемом денотира, бива сада исказано експлицитном (и при том обавезно апстрактном) именичком лексемом у одговарајућем падежном конструкцијом лику” (Радовановић 2004а: 215).¹⁵ Или, како М. Ковачевић закључује, „синтагматски прилошки изрази, бар они који су замјењиви прилозима, отјелотворују прерастање декомпонованих семантичких компоненти у самосталне (лексикализоване) семантеме, с тим да архисемска компонента заузима позицију надређеног члана синтагме, диференцијална лексичка семан-

15 Овај образац декомпоновања прилога реализује се код једног типа декомпонованих прилога. Остали обрасци, који не укључују обавезни детерминатор, јесу предлошко-заменички (нпр. *зѝо – зѝо ѝоѝа*) и предлошко-именички (*несѝрѝљиво – несѝрѝљењем*).

тичка компонента позицију конгруентног атрибута као неиспустивог детерминатора, а диференцијална лексичко-граматичка компонента позицију предлога (експлицираног или нултог)” (Ковачевић 2007: 21).

3.2. С обзиром на то да декомпоновање прилога, дакле, подразумева декомпозицију и лексикализацију семантичких компоненти, могли бисмо закључити да ће израз који је резултат декомпоновања бити потпуно синониман одговарајућој прилошкој лексеми. Међутим, значење прилога – нарочито заменичких – конкретизује се избором лексеме којом је експлицирана архисема, нпр. *џада* = *у џом џренуџку / у џо време / у џом џериоду* и сл. Стога се отвара и питање да ли је – и у којим случајевима јесте или није – комуникативно оправдано и стилски прихватљиво уланчавање хомофункционалних и блискозначних декомпонованих и недекомпонованих јединица.

Да бисмо на ово питање макар делимично одговорили, анализираћемо спојеве недекомпонованих и декомпонованих јединица који представљају координиране синтагме. Три су компоненте о којима је расправљано у вези са координираним синтагмама. Оне се творе од хомофункционалних и хомосемичких чланова (хомосемичких у смислу истоврсности њиховог категоријалног значења), чија хомоформност¹⁶ није нужан услов творења координиране синтагме. (Ковачевић 2011: 115–116). При томе, „[п]рви услов нормативности хомофункционалних и хомосемичких синтагми јесте тај да координиране компоненте не смију бити синонимне; оне морају припадати истој семантичкој категорији, али саме не смију бити истозначне” (Исто: 124).

---

16 Под хомоформношћу се подразумева припадност конститиуената истом типу морфосинтаксичке јединице.

3.2.1. Спојеве прилога и његовог декомпонованог еквивалента у неvezнчким конструкцијама могу посматрати као конкретизација деиксе, на пример:

[а] Тихо и насмејано, али узбуђено, као да казује нешто што му се *сада*, у овом тренутку, и самом открива, и о чему жели да убеди и себе и Давила, тефтедар је говорио као да чита: ... (ТХ, 413).

У датом примеру, елемент *у овом ѿренуѿку* јесте декомпоновани прилог (синтагматски прилошки израз), који у својој структури има именицу *ѿренуѿак* (управни члан синтагме) и демонстративну заменицу *ово* (неиспустиви детерминатор у позицији конгруентног атрибута). Синтагма је у облику локатива с предлогом *у*, са именицом *ѿренуѿак*, којом је експлицирана јединица времена кратког трајања. Тако су израз *у овом ѿренуѿку* и прилог *сада* супституентни. Разлоге спреге прилога *сада* и (истозначног) прилошког израза *у овом ѿренуѿку* треба тражити на семантичком плану. Будући да прилог *сада* може означавати садашњи период без обзира на трајање (упор. пример: *Сад су, у леѿо 1811. ѿдине*, ти послови били већ увелико у току. (ТХ, 398)), његово значење бива прецизирано, спецификовано, прилошким изразом.

3.2.2. Како смо на примеру декомпоновања прилога *сада* показали, избор именичке лексеме (*време/ѿренуѿак/ѿериод* и сл.) омогућује конкурентност различитих декомпозиата прилошке лексеме. Уколико *основним еквивалентѿом* прилога условно назовемо онај израз који садржи семантички најопштију именичку лексему и најнеутралнији детерминатор, као *основне* декомпоноване прилоге можемо одредити следеће: *овде = на*

овом месџу, џу = на џом месџу и сл.¹⁷ Највећи степен хомосигнификативности постигнут је управо у тим случајевима комбиновања прилога и њему конкурентног прилошког израза (*сада, у овом џренуџку; џу, на џом месџу*). У овом типу, уместо избора између двеју јединица, експлициране су обе, одн. јединице исте парадигме експлициране су у истом синтагматском ланцу.

Анализа нашег корпуса показује да су „основни” еквиваленти веома ретко употребљени уз прилог. У таквој позицији чешћи су други декомпоновани прилози (или устаљени изрази) који – самим тим што исказују информацију спецификованију од „основне” – конкретизују значење прилога, на пример:

[б] [Д]оговарали су се, не знам ни ја како, без икаквих прича, углавном немо, више погледом, хуком, кашљем; преносила се порука звиждуком, писак се никад није занемаривао; разумео се одмах долазак „фашизма” и ма којих опасника, и прерушавање је истог часа започињало, џу на лицу места, где се ко затекао... (ТЗ, 185);

[в] Они ће се обновити, и овде, у нашем крају. (ТЗ, 415).

---

17 Специфичност именица у склопу оваквих израза (*месџо, време, начин*) огледа се у њиховој значењској подспецификованости, која је анализирана у вези са лексемама *сџвар* и *основа* (в. Ивић 2005: 73–81, Драгићевић 2008: 123). Њихова „недовољно специфична значењска природа омогућује [њихово] појављивање у упадљиво различитим семантичко-синтаксичким окружењима, а при том су свакоме од њих, у значењском погледу, на одговарајући начин прилагођене” (Драгићевић 2008: 123–134). Слично овим именицама, и лексема *месџо* може се наћи у веома различитим контекстима, будући да, као именица најшире, неспецификоване просторне семантике, не упућује ни на какве физичке карактеристике локализатора.

3.2.2.1. Конкретизација значења прилога још је очигледнија кад се прилошким изразом само делимично редуплицира семантичка структура прилога или другог прилошког израза, односно када један према другом стоје као ужи појам према ширем, на пример:

[г] *Јуџрос*, у свануће, јави ми Гојко да су партизани минирали пругу код Смедеревске Паланке и убили неколико Немаца (ВВ, 234); [д] Враћајући се *све ове године*, све ово време, родном граду... да ли Вам он, Београд, [...] често или увек изгледа боље, лепше? (НИН 2930, 22.2.2007, 55).

3.2.3. Хомосигнификативност је у примерима [а], [б] и [в] присутна, али је условљена контекстуално, тј. познавањем оквира говорне ситуације. Управо ситуационо одређење према *сада* и *овде*, гледано из угла говорника, даје могућност да се деиктички одређен појам (сегмент времена, место) дефинише и номиналном конструкцијом. По Мартинеу, један од битних ослонаца језичке комуникације је управо „повјерење у ситуацију” које је присутно у свим језицима. Као један од видова ове појаве, он наводи и типове монема које функционишу тако што се ослањају на ситуацију (Мартине 1973: 61). У њих убраја и „референце на вријеме”, дакле и временске прилоге (као *јуче*, *данас*, *синоћ* итд.). Пример [г] управо садржи један такав временски прилог (*јуџрос*), семантички нешто другачије (у извесном степену рестриктивно, као шири појам) одређен изразом „у свануће”. У примеру [д] блискозначне су конструктивно паралелне конструкције „све ове године” и „све ово време”. Прилошки израз „све ово време” семантички је само парафраза претходне конструкције којом се истиче континуалност и, донекле,

дужина протеклог времена, али ничим не допуњава и не модификује дату информацију.

3.3. У грађи су најчешћи случајеви уланчавања месног или временског прилога и декомпонованог прилога са значењем универзалне афирмативне квантификације, па ћемо њима детаљније позабавити. Спојеви ових прилога и прилошких израза представљају напоредне таутолошке конструкције које се реализују као везничке или (у далеко мањем броју случајева) као невезничке. Примере из грађе издвојићемо у (под)групе према следећим критеријумима: (а) семантичком, који подразумева хомосемичност (и степен еквиваленције) компонената и (б) структурно-синтаксичком, који подразумева примену двају поткритеријума: присуство/одсуство везника и минималност/проширеност конструкције.

3.3.1. Таутолошке конструкције са месним значењем најбројније су у нашем корпусу, а међу њима превладавају оне са везником *и: свуда/свијде и на сваком месџу*. Прилошке јединице у оваквим конструкцијама повезује то што се у њима „значење степена, интензитета испољава [...] као интегрална сема 'пуног степена'” (Ристић 1990: 117). У смислу информације други члан не доноси никакву конкретизацију нити значењску нијансу, па би се фреквентност оваквих спојева могла објаснити искључиво ефектом истицања, наглашавања универзалности. Функционалностиљска заступљеност датих конструкција илустрована је и бројем наведених примера из књижевнoуметничког стила (прва подгрупа примера) и публицистичког стила (друга подгрупа примера):

[ћ1] Господине, прво треба бити хитлеровце без застанка, *свуда* и на сваком месту их требити. (ТЗ, 371); [ћ2] А онда Доситеј закричи: – *Свуда* и на сваком месџу заштитну повељу, златну, с калиграфским

словима, и сви да је потпишу (ТЗ, 7) [ђ3] Сад су тек, у ствари, постали права војска, јер докле год чучиш на прагу свога села и очеве куће, ниси ти, братац, истински војник, спреман да се бориш *свуда* и на свакоме мјесту... (ГКНВ, 141);

[ђ4] Некакав расплет овако прегрејане афере у БиХ сад овде очекују и они најнезаинтересованији, јер су националне поделе, па и међусобне претње не само у институцијама, већ и *свугде* и на сваком месту. (НИН 2947, 21.6.2007, 62); [ђ5] Уједно, руски стални представник при алијанси Дмитриј Рогозин, је уверен да ће НАТО покушати да присуствује „*свуда* и на сваком месту”, и да преузме на себе улогу „глобалног полицајца”. (Восток 10.11.2010, www.vostok.rs); [ђ6] Маркетинг *свуда* и на сваком месту (наслов; dusha.mojblog.rs/p-marketing-svuda-i-na-svacom-mestu/111969.html); [ђ7] Ако они хоће да посланици одговарају без ометања за вербални деликт, то се практично своди на забрану критике власти *свуда* и на сваком месту! (www.slobodanjovanovic.org/2011/06/08/milos-aligrudic-imunitet); [ђ8] На питање да ли ће и убудуће бити сличних акција попут пријаве због „Телекома” и да ли ће бити нових митинга и протеста, Ђурић само каже да ће „СНС наставити са веома интензивним активностима и *свуда* и на сваком месту пружати отпор власти која за свој циљ има голи опстанак на функцијама”. (www.politika.rs/rubrike/Politika/Da-li-SNS-menja-oblik-borbe-protiv-vlasti.srhtml, 12. 9. 2011); [ђ9] Свети Владика Николај Жички који је са њим био веома близак пријатељ, сведочи: „Он се *свуда* и на сваком месту поносио што је православни Србин”. (www.pravoslavije.spc.rs/broj/913/tekst/delatna-vera-mihajlapupina); [ђ10] Оно што се да приметити је то да је он присутан *свуда* и на сваком месту. (www.standard.rs/vesti/36-politika/6154, 15.12.2010).

3.3.1.1. Регистровали смо две варијанте датих таутолошких спојева. У првој, удвајањем већ наглашено значење универзалне афирмативне квантификације може бити и додатно интензификовано партикулом, на пример:

[ђ.а] Треба ли се дрпати, ватати **баш свуда** и на сваком месту? (наслов; forum.krstarica.com/showthread.php/383271).

У другој варијанти, уместо именице *месџо* као најопштијег експонента архисемског значења јављају се именице *корак* и *ћошак*. Ови изрази могу се сматрати варијацијама основног декомпозитума прилога *свуда/свуди*¹⁸ јер је њихово значење универзалне афирмације ослобђено семантиком именица *корак* и *ћошак* које означавају мале просторне размаке на једнаком растојању или једнаке дужине:

[ђ.б.1] Држава вас поткрада *свуда* и на сваком кораку... деру вам кожу. (www.rts.rs/page/stories/sr/story/57 коментар читаоца на текст *Нови њројесџи малинара*, 10. 9. 2011); [ђ.б.2] Ако купујете банане, знате ко их једе. Разгаљени модни детаљи су *свуда* и на сваком ћошку, тако да је права срећа што нема више и више саобраћајних несрећа. (thetransformationblog.wordpress.com/grudi-kaodlikovanja).

3.3.2. На исти начин прилози са значењем универзалне афирмативне темпоралне квантификације уланчавају се у исказу са својим декомпонованим еквивалентима.

---

18 Обе именице везане су само за ове изразе (не јављају се у прилошким изразима других значења), тако да се дати изрази не могу посматрати као граматикализоване модели прилошких израза.

3.3.2.1. Међу овим конструкцијама издвајају се два општа типа – везничке (увек са везником *и*) и безвезничке. Друга могућност класификације заснива се на критеријуму одсуства/присуства додатног наглашавања значења универзалности. Приметно је да се, у односу на конструкције месног значења, временске ређе јављају без додатног истицања универзалног значења, на пример:

[e.a] Ако је мушкарац Рак, тада ће он у партнерки Стрелцу пронаћи праву мајку и праву заштитницу која ће му *увек* и у сваком тренутку дати све најбоље што у себи има... (www.kakopedija.com/kultura-i-drustvo/astrologija);

[e.a.1] Ручни сатови су посебна прича: ако хоћете да купите сат, потпуно сте „слуђени” избором модела, што и јесте циљ Diesel компаније која *увек и свакога* у сваком тренутку шокира, на опште задовољство циљне групе... (www.bpmwatches.co.rs/cathegory.php?cid=4); [e.a.2] У сваком случају, јасно је да човек *увек* и у сваком тренутку говори о себи и **у сваком, баш сваком тренутку** нешто поручује свету око себе. (www.astro/book.com/magazin/doc/173.shtml).

Пример [e.a] представља непроширену везничку таутолошку конструкцију, док су примерима [e.a.1] и [e.a.2] илустрована два типа додатне интензификације (проширења). У првом од њих лексема *свако* у функцији објекта инкорпорирана је између прилога и (истозначног) декомпонованог прилога, додатно понављајући сему универзалности (*увек, свакога, у сваком тренутку*). У другом примеру, на почетку друге напоредне реченице поновљен је декомпоновани прилог, с тим што је његово значење интензификовано партикулом *баш*, коју сматрамо спољним, а не конструктивним

елементом израза.¹⁹ Партикула *даш*, истичући читав прилошки израз, наглашава његову важност за говорно лице, али и, првенствено, темпоралну идентичност локализатора и објекта локализације (што је у сагласју са њеном основном интензификаторском функцијом). Исказ је стилски незграпан: поред таутолошке везничке конструкције и понављања њеног другог члана са детерминатором *сваки*, на веома малом одстојању садржи и конструкцију *у сваком случају*.

3.3.2.2. Међу ексцерпираним безвезничким конструкцијама са универзалним темпоралним значењем налазе се једна минимална: *увек, у сваком њренуџку* [е.б.1] и једна са додатном интензификацијом [е.б.2]:

[е.б.1] „Маче моје мало”, тако ме је звао, „не мораш”, то је говорио, „не мораш да седиш поред мене, изађи некуда, прошетај се”, али сам ја остајала поред њега, увек, у сваком тренутку, у свакој ситуацији. (ТС, 96); [е.б.2] И нормално је да је завера, него шта. Ако нас овде питате, ми добро знамо да се увек, у сваком бођјем тренутку, по тајним бироима скривеним далеко од светлости званичне политике, кује већ нека, ова или она планетарна конспирација.

(pressonline.co.rs/sr/kolumne/story175202/O+zaveri.html).

У примеру [е.б.1] конструкција обухвата прилог *увек* и два декомпозитума од којих је један са значењем околности (*у свакој сџуацији*). Овај прилошки

---

19 „Партикуле функцију модификације реализују не везујући се у синтагматску везу са јединицама које модификују, а у реченицу се укључују као њени факултативни уводни или уметнути делови. На плану исказа њихова употреба доприноси другачијем смислу садржаја пропозиције било да модификују неки сегмент исказа било исказ у целини. Функција модификације прилога заснива се на категоријалном значењу *односа – релације...*” (Ристић 1993: 77).

израз нема свог једнолексемског еквивалента, па се може посматрати као секундарни или семантички делимични декомпозицијски прилог *увек*. Према томе, можемо рећи да конструкција обухвата један лексички прилог, „основни” декомпоновани еквивалент и „секундарни”, делимично еквивалентан прилошки израз. И оваква кумулација додатно истиче значење универзалности, не доносећи значајну семантичку конкретизацију.

Пример [е.б.2] садржи факултативну, придодату експресивну лексему *божији*. Експресивност конструкције почива на таутологији, али и на (латентном) присуству оценске компоненте, односно ставу говорног лица о претераном степену фреквенције/трајања.²⁰

3.4. На основу прегледа корпуса можемо закључити да се таутолошке конструкције типа „јединица + исто-значна декомпонована јединица” регуларно остварују само ако су јединице прилошке. Нисмо забележили такве конструкције које би укључивале друге врсте речи, типа „глагол + декомпоновани глагол” (нпр. *Он анализира и врши анализу), „придев + декомпоновани

---

20 Лексема *божији* често се јавља као носилац експресивности израза са значењем темпоралне квантификације, који се састоје од именице са значењем дана и доба дана, и детерминатора *цео/чиићав/сав* и *сваки*, нпр.: *свако божије јућиро*, *сваки божији дан*. У РСАНУ описана су и следећа значења лексеме *божији*: „за појачавање значења именице а. велики, веома велики, б. прави, правцати, в. покр. прост, једноставан, г. без специфичног значења (Трчи по васцели божији дан)” (РСАНУ, s.v. *божији*). И лексема *доіовейћан* јавља се као придев у сличној функцији „уз речи: *један, сав, сваки, цео* за појачавање њиховог значења” (РСАНУ, s.v. *доіовейћан*, нпр. у изразу *цео доіовейћни дан*), а са сличним значењем и као хомоформни прилог *доіовейћно* „прил. свакодневно, по цео дан, стално. Боговетно кнезу напомиње / Из далека Милоша хвалећи” (РСАНУ, s.v. *доіовейћно*).

придев” (*Цемпер је црвен и црвене боје). Могуће је, међутим, конструисати такве – првенствено безвезничке – спојеве у појединим случајевима, на пример:

[ж.1] Он обрачунава, врши обрачун.

[ж.2] Он је благ, благе нарави.

Међутим, овакви спојеви подразумевају аутокорективну интенцију говорника или експликативно значење, а не значење конкретизације или истицања.

3.4.1. Како је класификација и анализа корпуса показала, таутолошке конструкције типа „прилог + истозначни декомпоновани прилог” реализују се у далеко највећем броју случајева у значењским сферама простора и времена, и то са прилозима који имају значење универзалне афирмативне квантификације.

4. Прихватљивост таутолошких конструкција

На основу ових чињеница можемо закључити да постоје одређени семантички и прагматички услови под којима су конструкције типа „лексема [и/Ø] истозначна или блискозначна декомпонована јединица” оствариве. Ако искључимо поменути (а у раду неанализирани) прагматички услов *ауџококорекџивносџи*, преостају прилошке лексеме и њихови декомпоновани – потпуни или делимични – еквиваленти.

Семантички услови под којима се они јављају у напоредној конструкцији начелно се могу означити као:

(а) однос лексеме и израза који подразумева релацију „шири појам → ужи појам”;

(б) конкретизација деиксе која се остварује делимичном семантичком редупликацијом;

(в) истозначост (у анализираним случајевма значење универзалне квантификације) јединица у конструкцији, када се остварује потпуна еквиваленција лексеме и декомпоноване јединице.

4.1. Формирање таутолошких конструкција у највећем броју случајева дозвољава семантичка компонента универзалности. Бројност оваквих конструкција последица је карактера диференцијалне семе универзалне квантификације која, уколико је редуплицирана, бива интензификована као „апсолутна универзалност”.

4.2. Једно од кључних питања јесте питање нормативне и стилске прихватљивости таутологије. У анализираним случајевима таутологија се остварује или као безвезничка конструкција или као конструкција са везником *и*. Везничке *и*-конструкције Д. Кликовац сматра особеношћу бирократског, политичког говора:

„Вишак речи се ствара и тзв. *и*-групама – како их назива Ратковић (1988), уз оцену да су оне једна од основних особина политичког говора; везник *и* је, наиме, сачињавао чак око 10% свих речи у политичком тексту. У питању су групе од две или, ређе, три речи везане везником *и*, којима се реченица могла повећати до било које, произвољне дужине [...] Ивас (1987) их назива `двочлани говорни облици`, и истиче да, захваљујући томе што сачињавају ритамске целине, остављају утисак потпуности и заокружености, коју слушалац са плана облика преноси и на план смисла. А пошто повећавају количину текста, имплицирају и већу важност садржаја. Те групе се обично састоје од синонима” (Кликовац 2008: 81).

Као примере за овакве облике – клишее створене „по принципу синонимије” – Д. Кликовац наводи конструкције: „безбедност и сигурност”, „спречавање и пресецање узрока појава”, „мере и активности”, па и спој прилога и декомпонованог прилога „како и на који начин” (Кликовац 2008: 81)

4.3. Сличне таутолошке конструкције анализира и М. Ковачевић, правећи дистинкцију између везничких и безвезничких:

„И таутологија и плеоназам могу бити како стилске фигуре тако и стилске погрешке. Фигуре су по правилу када се жели посебно истаћи, нагласити неки појам, па се он вишеструко реализује, или пак у контекстима који подразумевају наглашену емоционалност. У неадекватним, неемоционалним контекстима плеоназам и таутологија су по правилу негативне стилске појаве, тј. стилске грешке, а не стилске фигуре. Осим тога, и поједини шаблонизирани таутолошки изрази по правилу су у свим контекстима стилске погрешке. [...]”²¹ Треба нагласити да се таутологија као стилска погрешка по правилу везује само за везничке таутолошке конструкције, док невезничке, због увијек присутног епанортозичког (поправљачког) значења, најчешће добијају статус стилске фигуре”. (Ковачевић 2003: 266).

5. Закључак

Норма не допушта напоредне конструкције чије су координиране компоненте синонимне. Тако ће лексема и њен „основни” декомпоновани еквивалент

---

21 Ковачевић овде наводи низ примера, међу којима и следеће: „Обојица смо *свуда* и на сваком *месџу*, у ствари нигде (В. Стевановић, 155); Гледам, сликам, слушам Радио Београд 2 и по милионити пут се љутим! *Увек* и *свајда* бештије и Савићев интервју са Живком Николићем... (Политика, 31543. 25. 8. 2001); А онда Доситеј закричи: – *Свуда* и на сваком *месџу* заштитну повељу, златну, с калиграфским словима, и сви да је потпишу (А. Исаковић, 7); Ја заправо питама све факторе *како* и *на који начин* могу да остварим своја права на стан (Вечерње новости, 10. 8. 2001, 13)” (Ковачевић 2003: 266).

у највећем броју случајева представљати нормативно неприхватљиву напоредну конструкцију. Норма прихвата конструкције творене од оваквих елемената које имају епанортозички значење (значење корекције). Такве конструкције повезују се „искључиво раставним везником или (*ӣи*) и експланативним везницима *односно* и *ӣо јест̄и* где „друга [јединица координиране синтагме] коригује садржај исказан првом” (Ковачевић 2011: 124); епанортоза, за разлику од таутологије, „никада није била на удару нормативиста” (Исто: 124).

С друге стране, анализа координираних конструкција типа „прилошка лексема [*и/∅*] блискозначна декомпонована јединица” показала је да постоје два под-типа ових конструкција. Први, који реализује релацију „шири појам → ужи појам”, подразумева блискозначност а не значењску еквиваленцију лексеме и декомпозитума, односно координацију компонената које припадају истој семантичкој категорији али нису истозначне. Други под-тип има структуру „заменички прилог + декомпоновани прилог”, при чему је у декомпонованој јединици диференцијална сема изражена демонстративном заменицом. Овакве конструкције заснивају се на конкретизацији деиксе (*ӣи*, на *ӣом мес̄и*у према *ӣи*у, у *ӣом іраду* или сл.). Семантичка редупликација у оваквим случајевима је делимична, будући да се именичком лексемом (која је носилац архисемског значења) конкретизује значење прилога и делимично диференцира значење декомпонованог прилога у односу на декомпоноване јединице исте парадигме.

ИЗВОРИ

- ТХ: И. Андрић, *Травничка хроника*, Сабрана дјела Иве Андрића, Сарајево: Свјетлост, 1976.
- ТС: М. Бобић-Мојсиловић, *Твој сам*, Београд: Чигоја штампа, 2006.
- ТЗ: А. Исаковић, *Миран злочин (Трен 3)*, Београд: Српска књижевна задруга, 1992.
- ГКНВ: Б. Ђопић, *Глава у кланцу ноће на вранцу*, Сабрана дјела Бранка Ђопића, Сарајево: Свјетлост – Веселин Маслеша, 1985.
- ВВ: Д. Ђосић, *Време власији*, Ниш: Зограф, 2001.
- НИН: Недељне информативне новине, Београд
- РСАНУ: Речник српскохрватског књижевног и народног језика, 1–17, Београд: Српска академија наука и уметности, 1959–2006.
- www.vostok.rs, Восток 10.11.2010
- www.dusha.mojblog.rs/p-marketing-svuda-i-na-svacom-mestu/111969.html
- www.slobodanjovanovic.org/2011/06/08/milos-aligrudic-imunitet
www.politika.rs/rubrike/Politika/Da-li-SNS-menja-oblik-borbe-protiv-vlasti.srhtml
- www.pravoslavlje.spc.rs/broj/913/tekst/delatna-vera-mihajla-pupina
- www.standard.rs/vesti/36-politika/6154, 15.12.2010
- www.forum.krstarica.com/showthread.php/383271
- www.rts.rs/page/stories/sr/story/57
- www.thetransformationblog.wordpress.com/grudi-kaodlikovanja
- www.kakopedija.com/kultura-i-drustvo/astrologija);
- www.bpmwatches.co.rs/category.php?cid=4
- www.astro/book.com/magazin/doc/173.shtml
- www.pressonline.co.rs/sr/kolumne/story175202/O+zaveri.html

ЛИТЕРАТУРА

- Бјелаковић 2007: Исидора Бјелаковић, Декомпоновање предиката у новинским и административним текстовима 19. и 20. века (смена модела), у: *Научни састѧанак славистѧа у Вукове дане* 36/1, Граматика и лексика – дескриптивни и нормативни приступ, Београд: Међународни славистички центар, 341–355.
- Војновић 2007: Јелена Војновић, Семантички разлози смене појединих декомпонованих конструкција у новинским и административним текстовима 19. и 20. века, у: *Научни састѧанак славистѧа у Вукове дане* 36/1, Граматика и лексика – дескриптивни и нормативни приступ, Београд: Међународни славистички центар, 325–339.
- Драгићевић 2008: Рајна Драгићевић, О значењској подспецификованости лексеме *основа*, Јужнословенски филолог LXIV, Београд, 123–134.
- Ивић 1995: Милка Ивић, Још о декомпоновању предиката, у: М. Ивић, *О зеленом коњу*, Београд: Словограф – Библиотека XX век, 180–187.
- Ивић 2005: Милка Ивић, Значењска подспецификованост лексеме *сѧвар*, у: М. Ивић, *О речима*, Београд: Библиотека XX век, 73–82.
- Кликовац 1998: Душка Кликовац, О јавном језику (Експлицитна категоризација именичких појмова), *Језик данас* 8, Нови Сад, 17–21.
- Кликовац 2001: Душка Кликовац, О бирократизацији српског језика, *Наш језик* XXXIV 1/2, Београд, 85–110.
- Кликовац 2008: Душка Кликовац, *Језик и моћ*, Београд: Библиотека XX век.
- Кликовац 2008а: Душка Кликовац, О семантици текстуалних конектора у српском језику који се састоје од предлога месних значења и поименичене заменице тај (*ѧоред ѧоѧа, уз ѧо, насуйроѧ ѧоѧе, ѧоврх ѧоѧа, ѧри ѧоѧе, ѧрема ѧоѧе, иза ѧоѧа, на ѧо*), *Зборник Маѧиѧце срѧске за славистѧику* 73, Нови Сад: Матица српска, 177–193.

- Ковачевић 2003: Милош Ковачевић, Таутологија и плеоназам, у: М. Ковачевић, *Грамаџичке и сџилисџичке џеме*, Бања Лука: ЈУКЗ, 237–266.
- Ковачевић 2007: Милош Ковачевић, Синтакса и семантика прилошких израза, у: Србистичке теме, ФИЛУМ Крагујевац, 11–48.
- Ковачевић 2009: Милош Ковачевић, О декомпоновању показних замјеница у: М. Ковачевић, *Оџеди из срџске синџаксе*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 41–48.
- Ковачевић 2011: Милош Ковачевић, О неким структурним и нормативним питањима координираних синтагми, *Научни сасџанак славистџа у Вукове дане 40/1, Два века савременоџ срџскоџ књижевноџ језика*, Београд: Међународни славистички центар 115–129.
- Мартине 1973: Андре Мартине, *Језик и функција*, Сарајево: Завод за уџбенике.
- Радовановић 1977: Милорад Радовановић, Декомпоновање предиката (на пеимерима из српскохрватског језика), *Јужнословенски филолоџ XXXIII*, 53–80.
- Радовановић 2004а: Milorad Radovanović, *Planiranje jezika i drugi spisi*, Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Радовановић 2004б: Милорад Радовановић, Декомпозиција и универбизација, *Зборник Маџице срџске за филолоџију и линџвистџику XLVII 1–2*, Нови Сад, 43–49.
- Ристић 1990: Стана Ристић, *Начински ѓрилози у савременом срџскохрватском књижевном језику*, Београд: Институт за српскохрватски језик.
- Ристић 1993: Стана Ристић, Партикуле и њихови функционални еквиваленти, *Јужнословенски филолоџ XLIX*, Београд, 75–93.

ОПШТИ И ПЕРИФЕРНИ МОДЕЛИ ПРИЛОШКИХ ИЗРАЗА СА НАЧИНСКИМ ЗНАЧЕЊЕМ

1. Уводне напомене

Прилошки изрази са значењем начина представљају најбројнију, семантички најширу и конструктивно најразнообразнију групу прилошких израза (в. Ковачевић 2007: 32). Њихова семантичка разноврсност потиче од разуђености саме категорије начина, која је потврђена и у семантичкој разноврсности прилога (в. Ристић 1990). М. Ивић (1995: 254–282) говори о недефинисаности термина „начински прилог” као последици неусаглашености у класификацији прилога, те скреће пажњу на бројност значењских подтипова начинских прилога. Ову семантичку разноликост М. Ивић илуструје могућностима трансформације исказа са начинским прилогом у исказе са вишелексемским адвербативима.

Варијанте трансформисања начинских прилога у вишелексемске јединице потврђују да су „начински прилози и начински синтагматски прилошки изрази само дјелимично у односу интерсекције (или боље речено: супституентности)” (Ковачевић 2007: 32), али и да су сами модели прилошких израза само делимично међусобно супституентни, при чему су поједини знатно мање заступљени. Асиметричност у употреби појединих модела прилошких израза потиче од: (а) ограничења у употреби неких модела због постојања извесне семантички условљене рестрик-

ције, и (б) појаве повлачења одређеног модела, који постаје приметно маргиналан, у корист другог.

Модели начинских прилошких израза сводиви су на два структурна типа – синтагматски и предлошко-именички. Први тип укључује, дакле, именицу категоријалне семантике и остварује се у формама *на Х начин, Х начином, Х њушем*, уз остале моделе који се јављају са знатним ограничењима у погледу форме и лексичког „пуњења” (нпр. у *Х сџићу/маниру, у Х свејћу, Х кораком/јласом/јокрејћом*, изрази са значењем класификационог основа и сл.). предлошко-именички начински изрази обухватају моделе *са+инструментал* (и варијанту *без+генитив*, нпр. *са јреданошћу : без јреданосћи*), *јо+акузатив* (*јо сељачки*), као и низ семантички и лексички ограничених модела (нпр. *на брзину, јод морање, јо закону/јрадицији* и сл.).

Како се показује, варијанте модела начинских прилошких израз проширују разнообразност модела свих других прилошких израза управо захваљујући плуралитету њихових семантичких типова и подтипова. Неки од тих модела су, како смо већ напоменули, веома фреквентни, док су неки на самој маргини система. На показатеље и узроке продуктивности једних и непродуктивности других указаћемо поређењем оних модела које повезује једна битна заједничка одлика – или су истокомпонентни (*на Х начин* и *Х начином*), или имају исто значење (изрази са поредбеним значењем *на Х начин* и *јо+акузатив*).

2. Однос општег модела *на Х начин* и периферног модела *Х начином*

Прилошки изрази у којима је садржана именица *начин* као експонент категоријалне семантике оства-

рују се у два модела. Први, и далеко фреквентнији, јесте модел *на X начин*, док други, у форми беспредлошког инструментала (*X начином*) можемо окарактерисати као маргинални у односу на акузативни. Оба модела подразумевају присуство обавезног детерминатора, који је најчешће или заменичка или придевска лексема.

Изрази у којима се уз именицу *начин* јављају заменичке лексеме као неиспустиви детерминатори супституентни су одговарајућим заменичким прилозима:

На овај начин [→ *Овако*] Хитлер је повећао број гласача са 800 хиљада у 1928. на 13,8 милиона 1932. године. (НИН 2986, 20.3.2008, 102); *Када на њај начин* [→ *њако*] одборници буду изабрани, план је да они потом у скупштинама бирају председника општине... (НИН 2953, 2.8.2007, 46); Они су себи *на њај начин* [→ *њако*] завезали руке... (Standard 99, 11.4.2008, 39); Не видим да Косово *на овакав начин* [→ *овако*] може постати независно. (Vreme, 6.3.2008, 15); Не може *на њакав начин* [→ *њако*] да иступа и тиме наноси штету СРС. (Standard, 1.8.2008, 23); И *на који начин* [→ *како*] се браните од удварача? (Gloria 263, 18.6.2008, 39); Ни моји родитељи нису то више *ни на који начин* [→ *никако*] помињали. (Прељубници, 113); *На све начине* [→ *свакако*] сам се довијао и никада нисмо били на губицима. (НИН 2957, 30.8.2007, 25).

Прилошки изрази са придевским детерминаторима, начелно заменљивим прилогом хомоформним придеву у функцији детерминатора, најшира су и најпродуктивнија група прилошких израза. Главнина начинских прилошких израза форме *на*+акузатив није сводива на групе дефинисане према значењу детерминатора због семантичке разнообразности самих начинских израза, али и због широких могућности начинске квалифи-

кације која се огледа и у систему начинских прилога. У зависности од семантике детерминатора, може се издвојити само неколико типова који представљају мање или више затворене системе (нпр. изрази са значењем идентичности/неидентичности, са детерминаторима *исти*, *истиовейан*, *сличан*, *различий*, *друјачији*, *друји* и сл.). Ови прилошки изрази могу имати значење идентичности/неидентичности (а), исказивања вредносног суда о начину на који се радња врши (б) (при чему сам начин остаје неименован, в. Ивић 1995: 262, Ристић 1990: 103–112), оцене (позитивног или негативног) ефекта извршене радње (в), (не)уобичајености вршења одређене радње (г), усклађености са одређеним нормама (*законий/ијрадиционалан начин*), мерилима квалитета (*ијрофесионалан начин*) (д), мерилима односа уложеног напора и резултата (*рационалан*, *реалан*, *лак начин*) и директности (*изоколан начин*) (ђ):

(а)

Испоставило се да о овој теми не мисле баш сви у ЕУ *на истиовейан начин* [← *истиовейино*]. (НИН 2930, 22.2.2007, 62); Подсетио бих вас да је пре извесног времена *на сличан начин* [← *слично*] у Хаг послат и генерал Здравко Толимир. (Standard, 1.8.2008, 30); Мој ће случај бити *на друји начин* [→ *друкчије*] разјашњен. (Д. Ђосић, *Ошйадник*, 57);

(б)

Творац најскупљег уметничког предмета на свету изјавио је да је својом лобањом желео да покаже да је данашње друштво спремно да прихвати свакакве ствари само ако се прикажу *на исираван начин* [→ *исйравно*]. (Политикин забавник 2992, 12.6.2009, 45); Ако неко не зна да напише оставку *на адекватан начин* [→ *адекватно*], то не значи да не зна да ради

друге ствари. (НИН 2911, 12.10.2006, 11); Волонтери, љубитељи речних благодети, јуче су чистили обалу Дунава на Земунском кеју и тако *на најбољи мојући начин* обележили међународни Дан Дунава. (Поли-тика 33995, 30.6.2008, 1);

(в)

Француски председник Никола Саркози [...] своју прву службену посету Великој Британији обавио је *на ѝријумфалан начин* [→ *ѝријумфално*] – захваљујући својој лепој жени, бившој италијанској манекенки, данас кантауторки. (Gloria 253, 9.4.2008, 101); Пријало ми је када би и овај пут, као и увек, у Арени било и много младих лица, која *на диван начин* [→ *дивно*] реагују на моје песме. (Story 128, 4.3.2008, 98); Знам да се шалиш, али се шалиш *на ѝлуи начин* [→ *ѝлуио*]. (разг.); Покушавамо да представимо своју земљу и њене људе *на доѝадљив начин* [→ *доѝадљиво*]. (НИН 2955, 16.8.2007, 45); Вашингтон је *на бруѝалан начин* [→ *бруѝално*] показао Москви колико је војно уважава. (НИН 2978, 24.1.2008, 17);

(г)

Онда би она ускочила са решењем и све би потекло *на уобичајен начин* [→ *уобичајено*]. (М. Јовановић, 97); Прича се још да капетану Опујићу слаби слух и то *на чудан начин* (Последња љубав у Цариграду, 57);

(д)

С друге стране, Дивац тврди да је *на законѝи начин* преузео власништво над компанијом „Вода вода”... (НИН 2966, 1.11.2007, 31); Многи једва чекају да дођу код мене само да би пробали качамак који правим *на ѝтрадиционални начин*. (Gloria 266, 9.7.2008, 75);

(ћ)

Одлазећи из купатила, [...] у празнину постеље, на којој је у несаницама сваке вечери мењала јастучнице и чаршаве, угађајући себи *на најлакши начин* [→ *најлакше*] у свему што може бити и најмања пријатност телу, додиру, дисању. (Грешник, 460); Оно што је заиста важно, јесте да [...] се енергија која се произведе троши *на најрационалнији начин*. (НИН 2957, 30.8.2007, 12); Добитници су тајкуни, јер су *на лак начин* и брзо дошли до великог богатства. (Vreme, 2.10.2008, 27).

Неупоредиво су рећи од израза форме *на X начин* синтагматски изрази са експлицираном именицом *начин* и обавезним детерминатором у беспредлошком инструменталу. Наводећи да је „функција одредбе коју често добија инструментал појава интересантна не само из српскохрватске перспективе него има и свој шири, принципски значај” (Ивић 2005: 237), М. Ивић се осврће и на проблем обавезне детерминације у оваквим синтагмама, у којима се „често атрибут ставља уз реч *начин* и сл., уз све оне речи, дакле, које значе управо оно што се већ из самог односа глагола и његове одредбе подразумева” (Исто: 237). Упркос томе што је одредбеност карактеристична за инструментал и што се начински прилошки изрази веома често јављају у беспредлошком или у инструменталу с предлогом *с(а)*, инструментални прилошки изрази са лексемом *начин* као најопштијим експонентом категоријалног значења ретки су у односу на модел *на X начин*, те се њихова позиција описује као периферна (в. Палић 2007: 54), а међусобна заменљивост као једносмерна:²²

22 Палић, даље, говори о међусобној заменљивости двају модела прилошких израза са експлицираном лексемом *начин* и каже да они нису увек заменљиви, наводећи пример међусобно

изрази типа *X начином* увек су супституентни еквивалентним (истокомпонентним) изразима модела *на X начин*, док обрнуто није случај. Другим речима, не постоје семантичке рестрикције за заменивост израза инструменталног модела акузативним изразима типа *на X начин*. У нашој грађи забележене су следеће потврде овог модела, које показују да је он релативно мало, али ипак не занемариво, заступљен у научном и књижевноуметничком функционалном стилу савременог језика:²³

Као што се већ из примера види, морало се *јосебним начином* показати да нема праве спроводничке ситуације, тј. однос појма-предмета према глаголској управној речи обележен је нарочитом, изузетном конструкцијом (Ивић 2005: 12); Отада се *никаквим начином* и ни у којој прилици више није огласила, нити се ико од нас икад заинтересовао за то да ли је жива и где је. (Огњеновић, 104) Извео је то за обоје *лакшим начином*. Како? Писменим путем. (Огњеновић, 19); Стојана би преправило осећање најдубље, чисте захвалности према Ивани, том центру њиховог троугла, њихове омеђености од свих који би се, *нуж-*

заменљивих израза (на сваки начин : сваким начином) и пример за међусобно незаменљиве (окончали су то на успешан начин : *успешним начином), али притом не образлажући неграматичност израза успешним начином. Као разлог непотпуној заменивости Палић наводи „упадљиво ниску фреквентност овог другог модела, због чега су неки приложни изрази настали по томе моделу на граници граматичности” (Палић 2007: 54). Поставља се, међутим, питање да ли ниска фреквентност може бити разлог неграматичности неких реализација модела, док се моделу као таквом (упркос ниској фреквентности) не спори граматичност.

23 Закључак о функционалности стилској дистрибуцији заснован је на функционалности стилски разноврсном, али ипак релативно ограниченом корпусу, те га износимо као констатацију везану за корпус, а не као уопштену тврдњу.

ним начином, осетили искљученим, остављеним по страни, као излишним. (Јовановић, 42); Резигнирано је закључила да [...] не постоји ниједан довољно чврст, поуздан и необорив доказ пред којим би једна од њих две, *нужним начином*, морала да устукне. (Јовановић, 289); Преглед грађе *ујечайљивим начином* показује сву необичност структурних прилика у поредбеној конструкцији (Симић, Јовановић 2002 I=II: 258); Пословица или гнома у том би случају била изрека вишега стилског домета, која метафорички – тј. тропички, *друјосйейеним сиџнификацијским начином*, – упућује на тематски садржај. (Јовановић 2006 I: 183).

3. Прилошки изрази са личним и поредбеним значењем (*на*+акузатив, *йо*+акузатив)

Прилошки изрази са присвојним придевом или заменицом у функцији детерминатора имају поредбено значење. Остварују се у форми *на*+акузатив и, знатно ређе, у форми *йо*+акузатив (Арсенијевић 2003 II: 73). Прилошки изрази са присвојним заменицама у функцији неиспустивог детерминатора о начину вршења глаголске радње саопштавају „само то да је он својствен датом вршиоцу” (Арсенијевић 2003 II: 74) и имају функцију прилога са личним значењем. Како српски језик не познаје овакве прилоге (док их неки словенски језици имају, в. Пипер 1988: 62) „недостатак замјеничких прилога са личним значењем у српском језику компензује [се] творбом прилошких изрза” (Ковачевић 2007: 34):

Они су одисали хладноћом и тугом напуштености, мирухом шушња и невена, док је млин тек са даном

откривао ону своју ведру животну страну, а ипак остајао *на свој начин* зачаран и несвакодневан. (Б. Ђопић, ГКНВ, 35); А свака прича је, *на свој начин* и у одређеном тренутку, искрена и истинита, и као такву треба је саслушати и примити. (И. Андрић, КнаО, 33); Ја некако успевам да формирам своју цену, *на мој начин*, мада не могу да кажем да сам увек задовољан хонораима. (НИН 2956, 23.8.2007, 43).

Изрази са значењем начина спецификованог особеностима заједнице имају у функцији детерминатора посесивни придев са значењем националне, религијске или културолошке припадности, или понашања типичног представника групе или типичног понашања у одређеној ситуацији, као у наредним примерима:

Да је то било само десетак година раније, та зграда би била зидана потпуно *на сѝари ѝурски начин*, као већина кућа на Алифаковцу, а не *на „швайски“*, како су грађене куће у равници око Миљацке. (И. Андрић, КнаО, 7); Најједноставније објашњење за то шта је тиховање јесте – медитација *на ѝравославни начин*. (Vreme 916, 24.7.2008, 26); Римљани су све то наследили, али су и додали вулгарни хомоеротизам, који су Грци *на свој ѝлаѝонски начин* били потиснули. (НИН 2953, 2.8.2007, 44); Освојио сам је *на ѝиийично балкански начин*. (Gloria 313, 3.6.2009, 71).

Једино је Драган Тодоровић био радикалан *на радикалски начин* [→ *радикалски / као ѝиийични, ѝрави радикали*], рекавши оно што радикали од кад је света и века говоре за све изборе: спремни смо да победимо када год да буду. (НИН 2959, 13.9.2007, 18); Из четвртог, чувеног шкртице [...], поиспадаше умољчане мисли и *на лихварски начин* [→ *лихварски / као ѝѝо ѝо лихвари чине*] задобијена осећања. (Г. Петровић, Опсада, 188).

Ова група израза веома се често користи и у атрибутској функцији: *медийација на њравославни начин* (у једном од наведених примера), *сарма на срџски начин*, *џиле на ловачки начин*.²⁴ Донекле се изрази у оваквој позицији могу супституисати хомоформним придевом (*њравославна медийација*, *срџска сарма*), али елиминација именице *начин* мења значење синтагме, тако да се атрибутом више не остварује модификација (*сарма њриџремљена на начин на који се њриџрема у Србији* или *медийација модификована џако да је њрилаџена њравослављу*), већ се само означава посесивност, па је супституција придевом немогућа у нпр. *ловачко џиле.

Како је већ примећено (Арсенијевић 2003 II: 73), ово значење може бити исказано, мада знатно ређе, и акузативном конструкцијом с предлогом *џо* (*зидови су џрађени џо јерменски*; *држећи левом руком џо каџански дизџине* (Павић), *обучени џо аусџријски* (Сремац), према Арсенијевић 2003 II: 73). У нашој грађи забележили смо и следећи пример: „уђе старија жена, обучена *џо народски*, са повећом ташном” (НИН 2986, 20.3.2008, 32: Душан Ковачевић).

Приметно је да постоје знатна семантичка ограничења у погледу конструисања оваквог модела израза, јер се модел може применити само на изразе са значењем националне спецификованости начина (*џо јерменски*, *џо џурски*), просторне (градови, области и сл., као нпр. *џо рисански*, *џо деоџрадски* (РМС, s. v. *џо*), и у понеким случајевима (просторно-) социјалне (*џо народски*, *џо сељачки*, *џо џосџодски*).

24 Или, у следећим реченицама: „То је подварак *на мој начин* који се спрема за пола сата. [...] У резиденцији амбасаде Француске приређен је пријем, а повод је кувар *Умеђе живљења на француски начин...*” (Gloria 289, 17. 12. 2008, 65).

4. Конкурентност инструменталних модела *X НАЧИНОМ* и *X ПУТЕМ*

Модел $X + I_{\text{инстр}}$, где је I = именица са значењем начина у најширем смислу, остварује се најчешће у два подмодела: са именичким лексемама *начин* или *џуџи* као експонентом категоријалне семантике и обавезним детерминатором X (X *начином/џуџи*). Изрази овога типа чешће се реализују са именицом *џуџи*, а начелно су заменљиви еквивалентним прилозима. Модел није посебно фреквентан у просторном (примарном) значењу због значењске спецификованости лексеме *џуџи* у односу на лексему *џравац*, али је знатно чешћи са начинским значењем.

Модели X *начином* и X *џуџи* имају исту форму, али је први готово маргиналан, упркос томе што у свом саставу има именицу *начин* која представља „чисти” експонент категоријалног значења. Други модел, X *џуџи*, веома је фреквентан, иако значење начина остварује по метафоричком принципу. Уз то, модел X *начином* има свој (продуктивни) еквивалент с именицом *начин* у форми акузатива с предлогом *на*.

Синтагматски прилошки изрази са именицом *џуџи* у пренесеном значењу јављају се у истим формама као када имају основно, просторно значење (*на*+локатив и беспредлошки инструментал), са парадигматским варијацијама које се тичу плуралске форме и употребе специфичнијих именица, као што су *џуџања* и *сџаза* уместо именице *џуџи*. У случају детерминације придевима *морски*, *ваздушни*, *водени*, именица у оквиру израза има значење „простор по коме се или кроз који се врши кретање, саобраћај, промет” (РМС, s. v. *џуџи*, 1.а), као у примеру:

Претпоставивши да се мајор Коста Свилар из Албаније извукао у Грчку *морским њушем*, Атанасије Свилар је кренуо ка јадранској обали. (ПСЧ, 42).

Други детерминатори обезбеђују једнозначну начинску интерпретацију израза, као нпр.:

Војислав Коштуница оценио је да је ово адекватна реакција на покушаје Сакашвилија да кризу реши *војним њушем*. (ТВ Авала, Вести, 27.8.2008); Била је то очигледно једна од оних песама које се не налазе у књигама, него се науче од дргих певача и преносе *усменим њушем* као оспа. (ПСЧ, 45); Извео је то за обоје лакшим начином. Како? *Писменим њушем*. (Огњеновић, 19); Успут је закључио да су вечност и бескрај несиметрични и забављао се покушавајући да провери ову мисао *мајемајичким њушем*. (ПСЧ, 132).

Прилошки изрази са именицом *њуш* чести су у пренесеном значењу, засновани такође на метафори путовања која нас „може одвести у било коју област људске активности и искуства” (Кликовац 2004: 48). За именицу *њуш* у РМС се у оквиру значења 2.6 наводи дефиниција „приступ до чега, могућност да се дође, продре до чега”, а у оквиру значења 6.в „средство, начин да се до чега дође, да се што постигне”. Ово значење остварује се као фигуративно у односу на значење „правац кретања”⁶⁰ и чини један сегмент фигуративних значења просторних прилога, израза и конструкција, која потичу од тога што „основна категоријална значења језичких локализација нису карактеристична само за семантичку категорију простора него и за друге семантичке категорије” (Пипер 1997: 28). Пренесено значење прилошких израза са именицом *њуш* остварује

се превасходно као начинско, с обзиром на то да је у значењу начина као квалификације одређене акције „присутан процесуални моменат као представа о квалитету који се кроз дату акцију остварује, тј. начин је апстрактније схваћен пут реализације неке акције или неког стања. При томе разлика између конкретнијег и апстрактнијег пута реализације неког процеса или стања може бити формално неутралисана истим језичким обликом изражавања, нпр. у српском, као и, још чешће, у енглеском и неким другим језицима израз *џим љуџем* (енгл. *this way*) поред примарног, конкретно-просторног значења често има и значење 'на тај начин', латинско *quia?* значи и 'куда' и 'како' па и 'када' (ту се формално манифестује перлативни тип временског односа) и сл." (Пипер 1997: 29).

Употребу именице *љуџ* у овом значењу илустроваћемо следећим примерима из грађе:

Стари режим је однела револуција, као вихор, а Наполеон је дошао као спас од једног и другог, као дар провиђења и толико жељени „средњи *љуџ*”, *љуџ досџојансиџва* и *разума*. Сада почиње да се јавља мисао да *џи* и *џај љуџ* моџао *џиџи џесиџуће*, једна од многих варки, да тај такозвани *љрави љуџ* и не постоји, и да се живот човеков губи у вечитој тежњи за *љравим љуџем* и у вечитом *исљрављању кривој којим иде*. Дакле, *љрави љуџ љреџа* и *даље љражиџи*. (И. Андрић, ТХ, 76); Овако Зоран Живковић [...] објашњава да ли му је тренутно привлачније да остане у невладином сектору или има амбиција *џа љрокрчи љуџ ка сиџраначким орџанима*, с обзиром на то да је већ дуже време само члан ДС. (Новости, 21.2.2007, 4).

Модел Х *љуџем* јавља се у начинском значењу и као део шире метафоре, односно у целости метафоричког

израза чије је основно значење „доћи до нечега неким путем”. У неким случајевима могућа је замена израза како начинским прилогом, тако и прилогом са значењем правца, као у реченици: „Свесни смо потенцијала културног туризма на основу анализа, али нам није јасно којим *йуишем* [→ *куда/како*] *даље*, нити добијамо ваљане инструкције споља” (Европа 172, 26. 7. 2007, 38). Замена прилогом *куда* може остати у сфери начинског значења уколико контекст омогућује једнозначно начинско тумачење, док је код замене прилогом *како* метафора задржана само у глаголу кретања у предикату („ићи даље”, тј. представи да је акција кретање, в. Кликовац 2004: 25). Прозирну везу са метафором пута налазимо, дакле, најчешће када је у предикату глагол кретања метафорички употребљен (нпр. *Сивари иду добрим йуишем*). У тим случајевима употреба именице *йуиш* готово је плеонастична (као и: *јоворији ишихим јасом, ићи журним корацама* и сл). Тако је и у следећим примерима, где се пут схвата директно као начин реализације (прва подгрупа примера) или као посредство неке особе (друга подгрупа примера):

Овај је *заобилазним йуишем* [→ *заобилазно*], преко Кожева и Лакана, оставио дубоке, али скривене трагове у француској психоанализи. (НИН 2930, 22.2.2007, 66); То вероватно не би могло тако да иде него неким *заобилазним йуишем* [→ *заобилазно*]. Рецимо, Тадић би могао да поднесе оставку... (НИН 2933, 15.3.2007,10; део текста чији наслов такође садржи метафору пута: „Преговори у Ђорсокаку”); По томе што место означава *дирекћним йуишем* [→ *дирекћно*], уз ове две падежне јединице сврстава се и акузатив у конструкцији с предлозима *низ, уз, кроз...* (Ивић 1995: 207);

Остајемо на истој идеологији, али много информација је одлазило у Хаг *груџим љуџевима* [→ *друкчије* // *љреко груџих људи*], уместо да то ради његов заменик Николић. (Политика 34066, 9.9.2008, 5); Тек кад је послао писмо, *љосредним љуџем* [→ *љосредно* // *љреко груџе особе*], у Конзулат на другој страни Лашве, у Давилу су почеле да се јављају сумње да ли је урадио добро или није. (ТХ, 344).

Међутим, метафора „долажења до циља” није нужан услов за појаву израза *X љуџем* са начинским значењем, будући да су се изрази овога типа, уколико су тако настали, одвојили од контекстуалне задатости и почели да функционишу као самосталне значењске јединице у којима веза именице *љуџи* са просекутивом није примарна.

Изрази овог модела у начелу су заменљиви еквивалентним прилозима, било да су у њима обавезни детерминатори заменичког типа или функционишу као ознака идентичности/неидентичности, било да су детерминатори придевске лексеме и спецификују појам пута по некој карактеристици:

Овим љуџем [→ *овако*] их позивамо да то учине... (Дан, 9.7.2009, 10); [А]кценат именице није свуда, боље рећи претежно није настао према акценту глагола, него *груџим љуџем* [→ *друкчије*]. (Узданица IV/1: 15); До израза, изгледа, свега што нас занима радећи филм, увек се долазило *груџачијим љуџем* [→ *друкчије*]. (НИН 2930, 22.2.2007, 53);

Али, ако ствари крену у бољем смеру, онда се те ћелије групишу, обавију опном и лако се могу одстранити *ојераџивним љуџем* [→ *ојераџивно*]. (НИН 2947, 21.6.2007, 53; Светислав Басара); *Насилним љуџем* [→ *насилно*] се жели створити вештачка нација. (НИН

2956, 23.8.2007, 17); Отело ми се из руку и све је кренуло *нејредвидивим њуџем* [→ *нејредвидиво*]. (Огњеновић, 135); Била је то очигледно једна од оних песама које се не налазе у књигама, него се науче од других певача и преносе *усменим њуџем* [→ *усмено*] као оспа. (ПСЧ, 45); Извео је то за обоје лакшим начином. Како? *Писменим њуџем* [→ *Писмено*]. (Огњеновић, 19); Успут је закључио да су вечност и бескрај несиметрични и забављао се покушавајући да провери ову мисао *мајшемајичким њуџем* [→ *мајшемајички*]. (ПСЧ, 132).

Често се именица *њуџ* у оваквим изразима квалификује придевом који означава усаглашеност начина са установљеним правилима обављања одређене радње (*законским њуџем*, *судским њуџем*, *усџавним њуџем* и сл.):

Димитријева породица у Новом Саду још од Мангелосове смрти покушава да *законским њуџем* [→ *законски*] дође до свог дела заоставштине. (НИН 2978, 24.1.2008, 51); Дана 28. 3. 1989. СКС је одлучио да сам реши проблеме проистекле из агресивне политике притисака на Србе на Косову од екстремних албанских политичара са Косова и питање људских права истих Срба, и *џо усџавним њуџем* [→ *усџавно*], не узимајући у обзир противљење међународне заједнице... (Политика 33995, 30.6.2008, 10); Решавамо преваре од којих је полиција дигла руке, оне које не могу *судским њуџем* [→ *судски*] да се докажу, а многим смо скратили боравак иза решетака. (Standard, 1.8.2008, 42).

Појава израза модела *X њуџем*, како смо већ напоменули, није условљена метафоричким контекстом, мада има места претпоставци да је израз настао преношењем просторног значења у домен начина, тако што

је основа била метафора „пута до остварења нечега”. М. Ивић, говорећи о употреби просекутива тамо где би се очекивао акузатив с предлогом *кроз* (тип „ући вратима”, који „стоји несумњиво у вези са категоријом оруђа” (Ивић 2005: 125)), наводи и Бругманово мишљење да „просекутив треба доводити у везу са категоријом оруђа” (Исто, 126). Према М. Ивић, та је веза, уколико је постојала, већ сасвим непрозирна, мада се у неким случајевима може прихватити да се пут може схватити као помоћно средство (*Дошао је шумском сџазом до врха = Помоћу шумске сџазе / служећи се шумском сџазом, дошао је до врха*). Међутим, изрази модела *X њуџем* (нпр. *Тим њуџем су свешџеници дошли до моћи*) могу се тумачити Бругмановим ставом да се пут може интерпретирати као помоћно средство за остваривање циља („Es sind hier besonders die einen Weg bezeichnenden Substantive zu nennen”; „ein Weg als Hilfsmittel zur Erreichung eines Zieles erscheinen kann”, према Ивић 2005: 126). У овоме видимо могући начин развијања значења „урадити нешто *X њуџем*”. Осим тога, М. Ивић наводи да „функција омогућивача није више продуктивна категорија. У току је управо процес да се цела категорија ‘оружа’ сведе само на спроводнички инструментал. Мада се још увек омогућивачки инструментал задржава у конструкцијама с појединим глаголима, он је ипак у већини случајева већ замењен конструкцијама са *џомоћу, њуџем, на основу* и сл.”, тј. „категирија ‘оружа’ губи оне типове који су по природи првенствено одредбеног карактера” (Исто: 52). Како сама функција омогућивача представља једну од могућих варијаната вршења глаголске радње, оваквим се инструменталом открива начин на који субјекат успева да оствари глаголску радњу, те се тај начин схвата као специјална околност и тумачи одредбено у односу на вршење глаголске радње. Последица тога је

„да се под питањем *како*, којим се обично идентификује улога појма-омогућивача, крије, уствари питање *како се усјева да...*” (Исто: 16). Дакле, инструментална форма изражавања функције омогућивача, која садржи и начинску компоненту, повлачи се пред конструкцијама за исказивање истог значења међу којима је и конструкција са лексемом *йуиџ* (*йуџем* Хген или Хинстр *йуџем*).

Повлачење инструменталног модела *X* *начином* у корист модела *на X начин* аналогно је повлачењу конструкција са значењем омогућивача (Ивић 2005: 30) типа „млин ради паром”. Као њихове уобичајене еквиваленте у савременом језику М. Ивић наводи, како смо напоменули, конструкције са *йуџем*, *на основу*, *служећи се*, *йомоћу*, али ипак најуобичајенија замена за „млин ради паром” у савременом језику управо је „млин ради на пару”, односно *на*+акузатив. Управо у овоме видимо могућност објашњења међусобне заменљивости модела *на X начин* и *X начином*. Додатно, акузативни модел обухвата и случајеве типа *на силу*, *на зор*, *на једвиџе јаге* итд. А веза функције омогућивача и начинског значења потиче отуд што начин често укључује и друге значењске компоненте (поредбеност, узрок, средство и сл.), па се кроз функцију омогућивача открива и начин вршења радње.

ИЗВОРИ

- РМС – *Речник српскохрватској књижевној језика* 1–6, Матица српска (1–3 и Матица хрватска), Нови Сад 1967–1976.
- И. Андрић, ТХ: Иво Андрић, *Травничка хроника*, Сабрана дјела Иве Андрића, Свјетлост, Сарајево 1976.
- И. Андрић, КнаО: Иво Андрић, *Кућа на осами*, Сабрана дјела Иве Андрића, Свјетлост, Сарајево 1976.
- М. Јовановић: Марија Јовановић, *Као да се нишиџа није дојоги-*

- ло, Caligraph, Београд 2008.
- В. Огњеновић: Вида Огњеновић, *Прељубници*, Стубови културе, Београд 2007.
- М. Павић, Последња љубав: Милорад Павић, *Последња љубав у Царираду*, Дерета, Београд 1994.
- М. Павић, ПСЧ: Милорад Павић: *Предео сликан чајем*, Просвета, Београд, 1996.
- Г. Петровић, Опсада: Горан Петровић, *Опсада цркве Светиој Сјаса*, Народна књига, Београд, 2004.
- Б. Ђопић, ГКНВ: Бранко Ђопић, *Глава у кланцу ноје на вранцу*, Сабрана дјела Бранка Ђопића, Свјетлост – Веселин Маслеша, Сарајево, 1985.
- Б. Ђопић, БСБ: Бранко Ђопић, *Башића сљезове доје*, Сабрана дјела Бранка Ђопића, Свјетлост – Веселин Маслеша, Сарајево, 1985.
- Д. Ђосић, Грешник: Добрица Ђосић, *Грешник*, БИГЗ, Београд, 1985.
- Отпадник: Добрица Ђосић, *Ошћадник*, БИГЗ, Београд, 1986.
- (в) Новине и часописи:
- Vreme*, недељне новине, Београд
- Gloria*, недељни часопис, Београд
- Дан*, дневне новине, Подгорица
- Европа*, недељне новине, Београд
- НИН*, Недељне информативне новине, Београд
- Новосћи*, дневне новине, Београд
- Полићика*, дневне новине, Београд
- Полићикин задавник*, недељни часопис, Београд
- Press*, недељне новине, Београд
- Standard*, недељне новине, Београд
- Story*, недељне новине, Београд
- ТВ Авала*, вести
- Узданица*, часопис за језик, књижевност и педагошке науке, Јагодина: Факултет педагошких наука.

ЛИТЕРАТУРА

- Арсенијевић 2003: Нада Арсенијевић, *Акузајтив с њредлојом у савременом српском језику* (I), Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XLVI/1, 107–263.
- Ивић 1995: Milka Ivić, *O zelenom konju*, Beograd: Slovoграф – Biblioteka XX vek
- Ивић 2005: Милка Ивић, *Значења српскохрватској инструменћала и њихов развој*, (фототипско издање) , Београд: Београдска књига – Српска академија наука и уметности
- Кликовац 2004: Душка Кликовац, *Мећафоре у мишљењу и језику*, Београд: Библиотека XX век.
- Ковачевић 2007: Милош Ковачевић, *Србистичке теме*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет
- Палић 2007: Ismail Palić, *Sintaksa i semantika načina*, Sarajevo: Bookline.
- Пипер 1988: Предраг Пипер, *Заменички њрилози у српскохрватском, руском и њољском језику (семанћичка студија)*, Београд: Институт за српскохрватски језик, Библиотека Јужнословенског филолога.
- Пипер 1997: Предраг Пипер, *Језик и простор*, Београд: Библиотека XX век – Чигоја штампа.
- Пипер 2005: Предраг Пипер, *Семанћика катјеорије у њростој реченици: синћаксичка семанћика*, у: Пипер и др., *Синтакса савременога српског језика* (у редакцији М. Ивић), Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, 575–982.
- Ристић 1990: Стана Ристић, *Начински њрилози у савременом српскохрватском књижевном језику*, Београд: Институт за српскохрватски језик
- Симић, Јовановић 2002: Радоје Симић, Јелена Јовановић, *Српска синћакса I–IV*, Београд – Никшић: Научно друштво за проучавање и неговање српског језика – Јасен.

ПРИЛОШКИ ИЗРАЗИ СА ЗНАЧЕЊЕМ СВОЈСТВА ИНХЕРЕНТНОГ РАДЊИ

Предмет овога рада јесте анализа структурних и семантичких карактеристика прилошких израза са значењем својства инхерентног глаголској радњи. Ови прилошки изрази припадају начинском семантичком пољу у којем представљају по много чему специфичан тип.

Прилошки изрази који имају своје једнолексемске еквиваленте представљају декомпоноване прилошке лексеме (Радовановић 2004: 215). Изван опсега овог термина остају они изрази који немају прилошких еквивалената или су само делимично синонимни одређеним прилозима, али је евидентно да модели компоновања израза одговарају моделима декомпоновања прилога (фреквентне и продуктивне моделе уочава и описује Белић (2000: 170–171)). Те моделе Ковачевић систематизује и класификује у три општа: синтагматски, предлошко-именички и заменички (Ковачевић 2007: 11–48), с тим што синтагматски подразумева обавезни детерминатор будући да је лексички центар прилошких израза најчешће именичка лексема којом је експлицирано категоријално значење. Тако је функција детерминатора експликација диференцијалне семантике. О обавезној детерминацији у моделима синтагматских израза, а са циљем анализе семантичке разноликости прилога за начин, говори и М. Ивић, користећи трансформације

исказа са начинским прилогом у исказе са вишелексемским адвербативима (Ивић 1995: 254–282).

Изрази којима се у раду бавимо припадају моделима синтагматских и предлошко-именичких прилошких израза. Они који су остварени у синтагматском моделу подразумевају присуство детерминатора из нешто друкчијих разлога у односу на остале прилошке изразе. У њима се, наиме, детерминатором не спецификује појам критеријалног значења, већ се придодаје семантичка компонента начина без које би израз био плеонастичан, а самим тим и неостварив.

Прилошки изрази које анализирамо припадају широком начинском семантичком пољу које се одликује бројношћу и разноврсношћу модела и типова, али и семантичком хетерогеношћу²⁵ која је карактеристична и за начинске прилоге (в. Ристић 1990: 56–156). У њиховој класификацији општи критеријум биће семантички, репрезентован издвајањем семантичких типова именичких и придевских лексема у саставу израза. Формални

---

25 Хетерогеност значења начинских прилога омогућава и интерференцију начинске архисеме и других компоненти, која се огледа у термину *manner plus*: “There is a continuum of *manner plus* phenomena, i.e. semantic blends between manner and some other category. Some are clear blends while the classification of others rather relies on the perspective and level of delicacy adopted in the particular study” (Virtanen 2008: 275).

Осим тога, сама категорија начина је „отворенија” у погледу функционалног усмерења, што, анализирајући прилошке лексема у српском језику, региструје М. Ивић и наглашава да ове лексема могу карактерисати и објекат радње, и то ону његову особину „која се стиче у резултату одређеног [...] начина на који се радња остварује” (Ивић 1995: 264). Неки начински прилози показују и делимичну усмереност на субјекат: „Adverbials of manner indicating evaluation such as *cleverly*, *happily* or *sadly* are thus always also implicitly related to the alleged characteristics, temporary or permanent, of the participant, who is tacitly deemed to be ‘clever’, ‘happy’ or ‘sad’ in performing the particular act or activity specified and explicitly evaluated by the adverbial (Virtanen 2008: 275).

критеријум као главни критеријум поткласификације обухватиће структуру израза, па ће бити издвојени општи формални типови и конструкциони модели.

Прилошки изрази које анализирамо укључују именичке лексема које означавају интегрални део вршиоца радње или понављају семантичке компоненте глагола. Детерминатори по правилу означавају физичку карактеристику саме радње или емоционално стање/став актера који се испољавају у току вршења радње. Употреба именица у овим изразима, типа *јоворийи њихим јласом, ићи журним корацама* готово је плеонастична (као и у изразима типа *Сјвари иду добрим њујем*).

Иако шири група прилога обухвата више подтипова прилошких лексема које информацију о вршењу радње исказују непосредно, односно код којих се „својство исказано прилогом схвата као инхерентно датој радњи у тренутку њеног вршења”, прилошке изразе ћемо класификовати нешто друкчије, с обзиром на значење и њихову форму. Тако форма израза одређује њихову класификацију на моделе и подмоделе, те у овој групи разматрамо она два типа израза о којима говори и М. Ивић: (а) тип са именичком лексемом којом је означен „онај интегрални део вршиоца радње чијим се непосредним укључивањем у акцију овај и доказује као вршилац радње” (Ивић 2008: 259) и (б) тип у којем именица садржи, односно понавља, семантичке компоненте глагола.²⁶

---

26 Шири група прилошких значења односи се на својства „параметарских величина” као што су *њемјо* кретања, *инњензињетј* говора, *есњетјска вредносј* певања, *солигносј* памћења, *емоционална обојеносј* осмеха и сл. (Ивић 1995: 261, в. и Ристић 1990: 56-60). У класификацији прилошких израза, међутим, конструкциони модели израза условљавају укрштање семантичких и формалних критеријума, тако да изрази модела *са+инсјрументјал* остају ван разматране групе (насмејао се *са срдачношју* / *са њрезиром* и сл., трчи *муњевийом дрзином*, ради на *дрзину* и сл.).

Другим речима, изразе ћемо класификовати према типу радње коју детерминишу, будући да је сваки тип израза везан искључиво за глаголе одређеног значења, те ће се заједно разматрати изрази групе (а) и групе (б), као нпр. (гледа) *уїлашеним їоїледом* и (гледа) *уїлашеним очима*, (додирује) *дрхїавом руком* и *дрхїавим їокреїом*, с обзиром на то да су делимично синонимни и заменљиви истим прилогом (*уїлашено*, односно *дрхїаво*).²⁷

Прилошки изрази са значењем својства инхерентног одређеној радњи остварују се углавном у форми беспредлошког инструментала, при чему се обавезна детерминација рефлектује и на могућности супституције: како је носилац значења придев, он је неиспустив и у било каквом поступку трансформације (*їоворио їїихим їласом* : *їоворио їїихо* : **їоворио їласом*) (прим. према: Ивић 2008: 249).

Изрази са именицама *їокреї* или *креїња*, захваљујући значењу самих тих именица, могу се односити на покрет уопште. Тек је из контекста (углавном значења управног глагола) видљиво о каквом је типу покрета (кретње) реч, мада примери из наше грађе указују на то да се углавном ради о покретима руком (рукама). Изрази са именицом *їокреї* могу имати и плуралску форму (*їрофесионалним їокреїима*), и начелно су конкурентни семантички еквивалентним прилозима:

---

27 Како се „значење својства инхерентног појавама које се одређују [...] не може свести на заједничку компоненту, интегралну сему [...] парадигматска уређеност овог низа остварена [је] према значењу управних глаголских лексема. То су углавном глаголи којима се исказују неке физичке радње, а чија се инхерентна својства именована прилозима ове подгрупе доживљавају чулно” (Ристић 1990: 58). На овај начин, С. Ристић издваја три парадигме прилога ове групе: уз глаголе кретања; уз глаголе говорења, произвођења гласа, звука; уз глаголе гледања, покрета очију.

Мислиш да си толико идеална и да је мени овде – рече, *неодређеним њокрејџом* [→ *неодређено*] показујући на кућу – толико идеално, да ништа не трпим. (Јовановић, 102); Бирала је реч, као што искусна домаћица, *вичним њокрејџом* [→ *вично*], бира зреле плодове. (Јовановић, 231); Нервозним покретом узео флашу. (Памук, 496); Потом се, неочекиваним покретом, сагнула до пода и у наручје узела сиву мачку... (Памук, 214); Ах, тешко је то рећи, драга моја, свашта помало... – закикота се и *лајаним њокрејџом* из свог ланеног сакоа извади дебелу визит карту са златотиском на којој је писало његово име... (Бјелица, 11); „Да није каква забуна”, процеди, одлучним покретом отварајући врата канцеларије министровог секретара. (Памук, 412); Домар је сваког часа отварао врата Конзулата да пропусти нове и нове конобаре који се однекуд стизали са врућим товарима меса не пропуштајући да сваког од њих, успут, *њрофесионалним њокрејџима* [→ *њрофесионално*] испипа и претресе. (Капор, 123); Потом, оштрим и наглим покретима неочекивано брзо уђе у дневни боравак... (Памук, 428); Потом истим нервозним и грубим покретима спусти поклопац шерпе. (Памук, 459); Уопште није сумњао да је дошао у право време, и самоувереним покретима идући преко степеница и пролазећи кроз ходнике кроз које је и раније неколико пута пролазио, уђе у бучни салон. (Памук, 489); Из приспелих кола *брзим њокрејџима* изашао је мало погрбљен, висок човек, са црном брадом. (Памук, 68); Уобичајено оштрим и нервозним покретима ушао је Мухитин. (Памук, 131); Одбацила је пексимит, *јаросном крејџџом* [→ *јаросно*], и плънула ми у лице. (Селимовић, 12); Жена је изашла из куће, *најлом крејџџом* [→ *најло*] ми истргнула сјекиру и ушла, замандаливши врата. (Селимовић, 13).

Поред наведених форми, јављају се и изрази типа

у+локатив, неупоредиво ређе посведочени од оних у облику инструментала, на пример: „Изненада се окренуо у једном сасвим неодговарајућем и напетом покрету” (Памук, 433). Локативна форма подразумева обухватање радње читавим покретом тела, док инструментална задржава значење дела тела као средства којим се радња врши. Стога се изразима у облику беспредлошког инструментала могу експлицирати делови тела уколико се не подразумевају једнозначно, на пример: „Од уморног конобара покретом руке затражи чај” (Памук, 506), али и не морају: „Сагнувши се, једним искреним покретом пољубио је жену у руку” (Памук, 530). У првом наведеном случају ради се о семантички друкчијем типу који подразумева и могућност обављања дате радње на други начин, те постојање алтернативе искључује израз из типа „инхерентно својство”. Употреба именице *рука* најчешће је, међутим, везана за оне радње које се природно обављају рукама, те је у изразима овога типа детерминатор углавном обавезан: „Записујем ову патетичну реченицу *дрхша-вом руком* [→ *дрхшаво*]” (Ћосић, 89).

На глаголе са значењем кретања, ходања, померања у простору односе се изрази са именицама *корак* (и *кораџи*) и *ход*. Детерминатори могу означавати физичку карактеристику (*брз*, *шром*), или стање актера (*ојрезан*), мада у неким случајевима долази и до интерференције ових значења (*ужурбано*). Заменљиви су прилозима хомоформним придевској лексеми у функцији обавезног детерминатора:

Одмах пошто се пробудио Омер устаде из кревета, крену *брзим кораком* по хотелској соби осећајући се крепким и веселим... (Памук, 510); Нос му беше као путоказ који је следио *ужурбаним кораком* [→ *ужурбано*]. (Пиштало, 59); Покушавам да се ачим:

озбиљност је минула *џромим кораком* [→ *џромом*], и оставила тешку тишину за собом. (М. Селимовић, Тврђава, 84); Траву су *ојрезним кораком* [→ *ојрезно*] газили паунови. (Пиштало, 241).

Исти ови изрази оствариви су и у плуралној форми, јер се физичко кретање остварује серијом истоврсних покрета (најчешће је заступљена именица *корак*). Као и у подтипу који укључује именичку лексему у једнини, детерминатори често, и када примарно не означавају темпо кретања, секундарно садрже информацију о њему (*сиџини и џажљиви кораци, мали кораци, џешки и ојрезни кораци* и сл.):

...а они, једно по једно, вешто искачу из њега и ситним, *брзим корацима* [→ *дрзо*], као у немим филмовима, беже, заклањајући очи рукама, да ме не виде. (Огњеновић, 9); *Брзим корацима* изађе из собе. (Памук, 469); *Брзим и нервозним корацима* уђе у кухињу. (Памук, 457); *Тешким и ојрезним корацима*, неки је старац из дворишта излазио на улицу. (Памук, 72); Била је то подмукла и хладна забринутост: доносила је слутњу нечега што не треба да је ни близу здравој и стабилној свести, да се не поима као страх; увлачила се *ојрезним и џеданџним корацима*. (Памук, 253); *Сиџиним и убрзаним корацима* је корачао по башти. (Памук, 355); Док је силазила низ степенице [...] надзирала је кувара Нурија који је чекао поред фрижидера, те *сиџиним и џажљивим корацима* са страхом кренула преко пристанишне даске, која је била продужена до брода. (Памук, 385); Већина мушкараца који су стајали и који су се, у групама, помицали *малим корацима*, попут Мухтар-бега су имали фракове и осмехивали су се. (Памук, 445); Кренуо сам *дуџим корацима* према препонама, али ме он зауставио... (Кустурица, 98).

Могућност супституције, као и код других израза, искључена је када еквивалентног прилога нема, као у следећем случају:

Померила сам се мало устрану и наставила да корачам *брзим и крујним корацима* [→ *брзо и крујним корацима*] кроз мрак према реци. (Огњеновић, 109),

или када постоји додатна квалификација која се не може прилошки исказати:

Људи су стајали ван возила, или лагано корачали поред њих, *тешким ходом* поражених [тешко као (што ходају) поражени], са лицима на којима је лебдео једнак израз. (Јовановић, 221),

или када је придев изведен од глаголског прилога, па се само тако и може трансформисати:

Он је долазио *шуњајућим кораком* [→ *шуњајући се*], клемпав и осмехнут (Пиштало, 245).

Уз глаголе говорења, оглашавања, произвођења гласа најчешће долазе изрази са именицом *глас*.²⁸ Ови су изрази веома фреквентни и могу се класификовати у неколико подгрупа.

(а) Изрази који означавају физичко својство гласа у тренутку говорења (интензитет, тон, боју):

---

28 Карактеристичан је пример у којем се одредба *дубоким и горким гласом*, развијена обимном односном реченицом, односи на глагол *дознајти*: „Таквог једног мартовског дана, опет једног јутра и опет оним дубоким и горким гласом којим Давна већ годинама неумољиво и једнолично јавља пријатне као и непријатне, важне као и равнодушне ствари, Давил је дознао да је Ибрахим-паша смењен и то без новог опредељења” (Андрић, 462).

Извините, а колико имате година? – упитао је он неочекивано *уџишаним ѓласом*. (Пиштало, 356); У руднику, Стеван се сасвим повио – *равним ѓласом* је причао млади Простран. (Пиштало, 281); Јесам, погрешно сам! – казао је *џихим, ѓомало назалним ѓласом*. (НИН 2959, 13.9.2007, 43: Момо Капор); „Виша веза” се накашљала, *дубоким ѓласом* је објаснила: ствари су јасне, ту нема ничега мутног;... (Исаковић, 31).

(б) Изрази који означавају додатну компоненту тона, која се заснива на поређењу са другим типовима оглашавања (*режећим ѓласом* – „као да режи”, *ѓевушећим ѓласом* – „као да пева”) или на учешћу другог типа радње (*ѓлачним ѓласом* – „док говори, плаче / почиње да плаче”):

Све је ово лепо – захвалио им се Тесла *ѓевушећим ѓласом*, и стидљиво осмехнут. (Пиштало, 121); Гост их је гледао горким очима и, *ѓомало режећим ѓласом*, стао да ређа застрашујуће логичне реченице о „нелогичним деловима бића”. (Пиштало, 311); И онај мирис лака за косу и стисак њеног загрљаја као кљештима и два неспретна пољупца, и њено брундаво мрмљање *ѓлачним ѓласом* који је у тој варијанти звучао још грубље... (Огњеновић, 163).

(в) Изрази у којима детерминатор означава емоционално стање или став говорника, који се рефлектују у карактеристикама гласа:

Удружени рад – будућност света – одговори Ноћни портир *џужним ѓласом*. (Капор, 128); Дођи – позва га *џужним ѓласом*. (Јовановић, 106); *Наѓаћеним, кулѓи-висаним ѓласом* Роберт је говорио:... (Пиштало, 288); Наравно – *наѓеѓим ѓласом* је потврдио Косановић.

(Пиштало, 405); На тебе се то не примењује. Друго си ти – *йразничним ĩласом* га је умиривао Тесла. (Пиштало, 278); Отац га је бичевао јер је запалио амбар – *йробним ĩласом* је изјавио Бачелор. (Пиштало, 117); Вештачки мозак чека на живот да дође – *йробним ĩласом* је објавио Преториус. (Пиштало, 380); Врло смело – рече, коначно, *оздиљним, чак стйроїм ĩласом*. (Јовановић, 335); Необично разумним гласом она је говорила о делима Миклоша Јошике... (Пиштало, 86); Госпођа Варнаи је, *оним разумним ĩласом*, говорила да другој престоници империје требају људи. (Пиштало, 86); Држала им је свима придике *нейријайним и наредодавним ĩласом*. (Јовановић, 206); Уђи, Ивана – реће на то Софија *леденим ĩласом*, пропуштајући је. (Јовановић, 268); „Па јуче сте тражили сутлијаш!” одговорила је служавка *оширим ĩласом*. (Памук, 458); Потом, *йророчанским ĩласом*, саопшти: „Наши путеви су, од сада, раздвојени...” (Памук, 472); Потом, *једним жалобним ĩласом* промрмља: ... (Памук, 503); Једном, после је непреспаване ноћи, Маја је телефонирала мом оцу и *збринућим ĩласом* јавила да се од јучер нисам појављивао у кући. (Кустурица, 194).

(г) Изрази са детерминатором који означава уопштену карактеристику гласа, тако да се може тумачити и као физичка особина и као став, емоција, и изрази у којима физичка особина гласа јасно изражава емоционално стање:

Они користе апарате које су дизајнирали други, на погрешним фреквенцијама – објаснио је *йријайним ĩласом* Тесла. (Пиштало, 276); Дакле, Ви сте костимограф – наставила је, потом, *обичним ĩласом*. (Јовановић, 243);

Црвенкоса жена је певала *сломљеним ĩласом*. (Пиштало, 117); Ти си била моја сестра, Ивана – рече

ѝреломљеним ѝласом. (Јовановић, 283);

Онај ко има контролу над овим проналасцима – упозорио је Моргана *ѝуђим ѝласом* – биће у позицији легално јачој од оних који су имали моје проналаске... (Пиштало, 276); Иди сад – рече Софија *ѝуђим ѝро-зуклим ѝласом.* (Јовановић, 223); „Када би се барем са сељака дигла пресија земпљопоседника...”, *слабим ѝласом* говорио је Рефик. (Памук, 465);

Једног поподнева чула је како је медицинска сестра некеме у соби рекла, *ѝовишеним, одсечним ѝласом:* ... (Јовановић, 332); После се сам прибрао и проговорио *мекшим ѝласом:* ... (Пиштало, 315); Да си погана – понови Софија *сиѝурним ѝласом.* (Јовановић, 270).

Изрази са именицом *ѝон* редовно означавају стање или став говорника и начелно су заменљиви еквивалентним прилогом:

Ти не примећујеш да с тобом нешто није у реду – рече Ивана *лажно сажаљивим и забринућим ѝоном* [→ *лажно сажаљиво и забринућо*]. (Јовановић, 273); А кад сам се први пут занела, снимајући огромног мртвог пацова на сред улице, и само мало заостала, саопштила ми је *врло одлучним ѝоном* [→ *врло одлучно*]:... (Standard 111, 4.7.2008, 95); Седи ту, Софија – рекла је Ивана *наредбодавним ѝоном* [→ *наредбодавно*]. (Јовановић, 218); ...рекла је Мила *нейријајним ѝоном* [→ *нейријајно*]. (Јовановић, 228); Оданост – рекла је *најлашено ѝајѝејичним ѝоном* [→ *најлашено ѝајѝејично*]. (Јовановић, 270); Кад год једем слатко, ја плачем – жалила јој се, због нечега, *веселим ѝоном* [→ *весело*]. (Пиштало, 92); Сад је све о кеј – рекла је *увређеним ѝоном.* (Јовановић, 110); [...] – наставила је *веселим, догрим ѝоном* [→ *весело, додро*]. (Јовановић, 282); „Како већ приличи једној средовечној дами”, додавао је *ѝолушаљивим ѝоном* [→ *ѝолушаљиво*], на

крају таквих, по њу мучних разговора. (Јовановић, 251); Софија... – изговорио је Алекса *меким, давно заборављеним ѿоном*. (Јовановић, 222); Знају се – рече, напoкoн, *неуѿрaлним ѿоном* [→ *неуѿрaлно*]. (Јовановић, 257); Сва питања и теме које се намећу пред нас решавамо *мирним ѿоном* [→ *мирно*], уљудно и разумно. (Gloria 269, 30.7.2008, 130); „Није битно”, рече Енвер једним уверљивим и одлучним тоном [→ *уверљиво и одлучно*]. (Памук, 401); „Прошетаћемо”, узврати Мухтар-бег опет једним оштрим тоном [→ *ошћрo*]. (Памук, 417); *Пoдруљивим ѿоном* [→ *ћoд-руљиво*] дода: „Двадесет и шестог априла...” (Памук, 497).

Неки изрази са именицом *ѿон* могу бити и у форми у+локaтив. Они су забележени у знатно мањем броју него они у инструменталној форми:

Књига није имала никаквог одјекa осим једног текста под називом „Утопија и наша реaлност”, који је, у *ћoдруљивом ѿону*, написао неки професор, и који је више одражаваo његово енциклопедијско знање. (Памук, 545); То је било изречено у *шaљивом ѿону*, али је имало и јасно политичко значење. (Standard 111, 4.7.2008, 28); Не очекујем да ми опростиш, али се надам да ћеш ме разумети и све тако даље, учтиво, пријатељски, у *смиреном ѿону*... (Oгњеновић, 20).

Слично значење имају и изрази у облику беспредлошког инструментaлa, формирани са именичком лексемом *речи*:

Да омекшaм атмосфeру, да не кажем оно што мислим о њему, ако и кажем, да кажем мало мекшим речима. (Памук, 564).

Квалификација начина на који се говори може се исказати и изразима са именицом *језик* као главним конституентом (изузимајући изразе са придевима *француски, српски* и сл., односно изразе који означавају језик а не стил, тон и сл.):

Београд у ствари нема да саопшти свету ништа што се већ не зна, али извештаји су једно, а *дипломатским језиком* све то се може рећи и сасвим другачије, нарочито у ситуацији када се маше динамитом. (НИН 2934, 22.3.2007, 11); Немојте *немушијим језиком* као на Одбору да одговорите на ово питање. (Дан, 9.7.2009, 3); Већ раније сам објаснио шта тиме желим да кажем. Ако тиме *једним меџафизичким језиком* желимо да кажемо да овде људи нису слободни, онда желим да кажем да су овде њихове душе заробљене. (Памук, 375).

Ови су изрази еквивалентни одговарајућим прилозима, као на пример: „Министар је на Одбору за међународне односе и европске интеграције *немушијо* одговорио, и вјероватно ће поново” (Дан, 9.7.2009, 3).

Са именицом *смех* забележили смо следеће примере:

Никола је плакао и истовремено се смејао *сѝрашним смехом*. (Пиштало, 385); Скрећући у улицу Назлиних, поново се овим подругљивим осмехом насмејао сам себи. (Памук, 427).

Уз глаголе са значењем примања визуелних утисака јављају се изрази са именицама *џоїлед* и *очи* (у последњем примеру у истој реченици).²⁹ Детермина-

---

29 Ови изрази веома су блиски идиомима са лексемом *око* који су веома фреквентни и у енглеском језику, што указује на високу продуктивност датих когнитивних механизма (Халас 2012: 283) и метонимијских образаца настанка идиома (тип *їледаїи исиїим/друїим очима*) (Исто: 285).

тори најчешће имају значење осећања или физичке карактеристике којом се одређено осећање испољава:

Скамењена, Софија је зурила у њу *раздијеним ѿоїледом*. (Јовановић, 276); Зурила је у Добрилу *разроіаченим ѿоїледом*. (Јовановић, 257); Зурила сам у апарат на столу, [...] а онда сам почела да пребацујем кључеве од кола и стана из руке у руку, све брже и брже, док су се ствари које сам обухватала *сїаκласїим ѿоїледом* по соби дрмале, вртеле и поскакивале око мене... (Огњеновић, 47); Повуче дим цигарете, окрену се, схватајући да Назли још увек гледа *оним чудним ѿоїледом*. (Памук, 432);

Јелена би је гледала *їрейїужним очима*. (Јовановић, 234); Гост их је гледао *їорким очима* и, помало режећим гласом, стао да ређа застрашујуће логичне реченице о „нелогичним деловима бића”. (Пиштало, 311); Ту Саломон погледа право у Давила не више својим *комично-дојажљивим и їужним очима*, него *неким новим їравим и храбрим ѿоїледом*. (Андрић, ТХ, 519).³⁰

Можемо закључити да прилошки изрази са значењем својства инхерентног радњи обухватају изразе са именичким лексемама које а) означавају интегрални део вршиоца радње којим се радња врши или б)

³⁰ Лексема *око*, како се у корпусу показује, углавном је елемент изрази у плуралској форми. Изразе у којима је именица *око* у једнини забележили смо у роману Р. Самарџића, па их можемо окарактерисати као карактеристику његовог изрази: „Он ће га и даље *блаїим оком* гледати и призивати га себи уз колена” (Самарџић I, 212); „Османске власти су *їодозривим оком* гледале на њихове текије, претресале их и затварале” (Самарџић I, 341); „Некадашњи роб, пореклом од Шибеника, постао је, међутим, толико осيون, необуздан и грабежљив, а у понашању према непријатељима толико свиреп да је султан *їодозривим оком* почео гледати и на њега и на његове услуге” (Самарџић I, 143).

понављају семантичке компоненте глагола. Реализују се најчешће са именицама *њокрењ* или *крењња*, *корак* и *ход*, *око* и *њоїлед*, *їлас*. Детерминатори најчешће означавају физичку карактеристику саме радње, емоционално стање или став актера.

Именице које означавају својство инхерентно одређеној радњи или средство (орган) којим се одређена радња врши (*око*, *їлас*) могу учествовати и у творби предлошко-именичких израза, који у начелу нису заменљиви прилогом.³¹ Њихова је структура готово потпуно блокирана, с тим што прилог *наїлас* има и прилошкоизразну варијанту *на сав їлас* и екви-валент *из (свеї) їласа*:

И министар пољопривреде је последњих дана *на сав їлас* најављивао инвестиције у ову делатност... (НИН 2953, 2. 8.2007, 32). Добошари су *на сав їлас* објавили ову одлуку... (Самарѓић II, 143); Одлука је постала коначна: најзад је и војсци, а тиме и непријатељу, *на сав їлас* објављено да је циљ похода Будим. (Самарѓић I, 304); Те године на Дан републике је, не обраћајући пажњу на громове које је привукао на себе, *на сав їлас* изјавио да ће назадњаке казнити. (Памук, 455);

Сваки калем има своју фреквенцију, али њихови таласи не иду у *корак*. (Пиштало, 94);

Из њега је одједном праснуо смијех, као пуцањ, попрскао ме ракијом како је почео да пије, [...] дошао себи, и наставио да се смије, *из їласа*, грохотом, ударајући се руком по кољену... (Селимовић, 59); Нисмо ми, бре, на пијаци – продрала се Ивана *из їласа*. (Јовановић,

---

31 Са овим именицама сложен је један број прилога, на пример: Почела је да плаче *безїласно*, крупним сузама које су тапкале по политури стола. (Јовановић, 204); Приштински званичници *уїлас* су изјављивали да је овим састанком завршен процес... (НИН 2933, 15.3.2007, 17).

285); Крупни изда још наредби, да гарда сачека краља, и оде за оном колоном, која је *из свеї іласа* певала „Од Тополе, од Тополе, доле у Јаругу”. (Vreme 946, 19.2.2009, 15);

Хапшењем актера дугогодишњег шверца дувана [...] почиње да испливава [...] ко је све из врха бивше, а можда и садашње власти сарађивао са [...] Станком Суботићем Цанетом. А поред њега и са другим питорескним ликовима о којима јавност већ одавно говори и то не *ујола іласа*. (НИН 2947, 21.6.2007, 13);

Петрак самарџија, сржећи на кољенима рашивену стељу од самара, гвирну *исјод ока* на домаћина и мирно му предложи:... (Ђопић, 44); Једном под зиму, уочи недјеље, на заједничкој молитви, дјед *исјод ока* опази да се његов Раде не зна ни прекрстити. (Б. Ђопић, ГКНВ, 50); Гледао ме *исјод ока*, испитујући моје расположење... (Селимовић, 112); Дакле, тај мрки поглед, ти подозриви момци који уписују број камере и гледају вас *исјод ока* ту су били зарад безбедности. (Бјелица, 13);

Са истим подругљивим осмехом на лицу Мухтар-бег је слушао двојицу народних посланика, повремено би *крајичком ока* посматрао салон и пазио да се претерано не осврће околу. (Памук, 489); *Крајичком ока* погледа: Са народом за народ. (Памук, 422); Као када би понекад малим упадом пожелео да изненади укућане, врата је отворио кључем, *крајичком ока* погледао у огледало, попео се уз степенице... (Памук, 345); *Крајем ока* кроз прозор је бацио поглед на башту иза куће, на жене које су седеле под дрветом. (Памук, 346).

Предлошко-именички изрази са именицама *око* и *ілас*, *корак* чине, дакле, малобројан непродуктиван микросистем израза, по правилу незаменљивих прилога.

Оба анализирана типа, и синтагматски и предлошко-именички, одликују се сличним формалним и семантичким карактеристикама. Пре свега, реализују се најчешће у беспредлошкој инструменталној форми, што их сврстава у широку категорију својства „субјектовог заступника у остваривању медијалног глаголског значења” (Ивић 2005: 102). Анализирани изрази често одређују активне непрелазне радње на начин на који то чине именичке јединице у инструменталу, „пре свега уз глаголе који значе извођења извесних покрета својствених првенствено или искључиво појединим органима” (Исто: 105), што их семантички чини сасвим блиским проводничкој категорији.

Обавезна детерминација потиче, код синтагматских подтипова, из истог разлога – неинформативности израза без детерминатора – о чему исцрпно говори М. Ивић:

„Људи врло ретко, само у нарочитим приликама (дајући, рецимо, објашњење малом детету) кажу (на било ком језику): *гледамо очима, слушамо ушима* и сл. Иначе, ван тих `нарочитих прилика` нико то не говори јер никоме не пада на памет да другоме саопштава ноторно познате чињенице. Једном речју, ми се и овде [...] суочавамо с (универзалним) правилом одбацивања неинформативних исказа. Да би очи биле поменуте у вези с гледањем, уши у вези са слушањем итд., и да то има неког смисла, потребно их је оквалификовати” (Ивић 2008: 260).

О другом типу се, у истом раду, каже: „Догађа се, на пример, да извесне семантичке особености једног датог глагола буду истовремено својствене и одређеној именици – уп. *смејайи се са смех, сањайи са сан, корачайи са корак* и сл. Комбиновати овакав глагол са

оваквом именицом значило би образовати таутолошку конструкцију, што се по правилу избегава, али ипак доследно не искључује” (Ивић 2008: 258). Познато је да су неке овакве конструкције носиоци експресивности, али уколико „експресивна служба не долази у обзир, таутолошке конструкције се не могу образовати јер се томе противи наше језичко осећање: њих њихова неинформативност лишава граматичности... Да бисмо их учинили информативним а самим тим и граматичним, ми уз дату именицу морамо ставити прикладну одредбу” (Исто: 259). Неинформативност исказа без детерминатора произлази из семантичког односа глаголске и именичке лексеме, те је сама именица која је у лексичком центру прилошког израза „на граници пунозначности”, те функционише пре као граматичка него као пунозначна реч (в. Кордић 2002).³² Својство оваквих конструкција – да удвајају семантички садржај – Апресян назива семантичком хаплоглогијом³³ и, идентификујући више синтаксичких типова у којима се она остварује, уопштава образац на следећи начин: „Семантическая гаплоглогия представлена преждевсего очень широким классом словосочетаний самых различных синтаксических типов, имеющим следующую общую семантическую структуру: $X \rightarrow Y$, где X – слово

32 У монографији *Ријечи на граници пунозначности* С. Кордић не разматра овакве случајеве, него анализира углавном заменице и глаголе у пунозначним и непупнозначним употребама (нпр. *verba existendi* могу бити и копулативни глаголи). Проблематици овог рада можда је најсроднији случај именице *човек* која остварује своје значење „на граници пунозначности” у два типа – један најчешће у пословицама, у карактеристично неутралном контексту, и други у којем се полази од конкретне особе чије се искуство уопштава (квази-нереференцијално) (Кордић 2002: 49–65).

33 „Семантическая гаплоглогия происходит отнюдь не всякий раз, когда в значениях синтаксически связанных слов имеются повторяющиеся компоненты.” (Апресян 1995: 88)

с родовим значением, а У – означене вида этого же рода” (Апресян 1995: 89). Већ из примера којима илуструје тип који је најближи прилошким изразима са значењем својства инхерентног радњи (и обухвата их), јасно је да је реч о појави која се не може свести на неколико изузетних случајева: *жиџь ѓяжелой жизнью* → *жиџь ѓяжело, идџи быџьрым шаџом* = *идџи быџьро, умерейџь смерџью ѓероя* = *умерейџь ѓеројски* итд. (Исто, 89). Међутим, тип је лексички веома ограничен, а конструкционо готово блокиран, тако да према тим параметрима свакако припада периферијском пољу прилошких израза односно области „*малоџо синџаксиса*” (Апресян 2002: 27).

Управо ове карактеристике стављају анализиране изразе у близак саоднос са фразеолошким јединицама, односно у систем синтаксичке фразеологизације са структурно-семантичким обележјем експанзије. Међу оваквим јединицама, Д. Мршевић Радовић издваја као засебан подтип фразеологизме који имају „као базни облик перифразу насталу експанзијом глагола помоћу именице која садржи заједничке семантичке елементе с глаголом чије проширење представља и, експлицирана у синтагми, само понавља глаголско значење” (Мршевић Радовић 1987: 54).³⁴ Обавезни елемент је, како се у свим овим случајевима показује, атрибут, будући да је именица у инструменталу семантички редувантна. Тако атрибут заправо функционише као семантичко-синтаксичка јединица којом се уклања таутологија: „Овај синтаксички обавезан атрибут, како је утврдила М. Ивић, представља посебну граматичку категорију и не може се сматрати уском појавом лексичке природе.

---

34 Д. Мршевић Радовић на истом месту наглашава да је овај подтип (нпр. *ѓдеџи добрим оком*) један од могућих случајева Апресјанове „семантичке хапологије”.

Функција овог атрибута је да у овој обавезној синтаксичкој позицији уноси додатно, допунско значење чиме нестаје плеоназма и синтагма постаје на семантичком плану информативна” (Исто: 54). Фразеолошки статус датих јединица зависи управо од значења атрибута: „Да ли ће оваква синтагма имати функцију нефразеолошке перифразе (*јовориџи јовишеним јласом, иџи сјорим кораком* и сл.) или фразеолошке јединице, зависи од значења и улоге интерполираног атрибута. Перифрастичка нефразеолошка синтагма постаће фразеолошка уколико дође до семантичке транспозиције било синтагме у целини, било само именичког конституента” (Мршевић Радовић 1987: 54–55).

И да закључимо. Обавезна модификација у прилошким изразима са значењем својства инхерентног радњи део је ширег система конструкција (предикатских и непредикатских) у којима је именички елемент потпуно редувантан ако нема одређену „додатну информацију” (квантификацију или модификацију), на пример: *Let him smile his little smiles; He has smiled all his smiles.* (Hutchison 1989, према Massam 1990; в. и Арсенијевић 2011).

Највећи број оваквих израза у којима је детерминатор редукован своди се на парегменонске плеонастичке конструкције „код којих у субординираној синтагми и подређени и надређени члан припадају истокоријенским лексемама” (Ковачевић 2003: 257). Тако ће, на пример, плеонастичку конструкцију у форми етимолошке фигуре типа *живејџи живојџи* (где је редуплицирана архисемска компонента синтагматски надређеног у синтагматски подређеном члану) од израза разликовати само форма и придевски детерминатор који се може трансформисати у хомоформни прилог:

Присетио се како је једном Рефику и Мухитину рекао „другови, ја велим да треба *живејџи исјуњеним живо-*

џом” [→ живеџи исџуњено] (Памук, 538); Младић живи безнадежним и бесциљним живоџом [→ живи безнадежно и бесциљно]. (Кустурица, 110).

Могућности употребе израза са изостављеним детерминатором, како утврђују Голдберг и Акерман (2001), условљене су контекстом, па је питање граматичности конструкција без детерминатора заправо питање степена граматичности. Наиме, изрази са детерминатором типа „This book reads easily” или „Pat laughed a hearty/quiet laugh” прихватљиви су у неутралном контексту, а изрази „This book reads” или „Pat laughed a laugh” могли би бити прихватљиви само у специфичним контекстима, „which may not come immediately to mind” (Goldberg, Ackerman 2001: 799). Аутори виде разлику у степену у вези с тим што су комуникацијски контексти које одређујемо као неутралне (мада и они „потпуно неутрални” представљају идеализацију) много присутнији и чешћи од неких у којима би се неграматични искази могли прихватити. У светлу Грајсове максиме квантитета, таутологије типа „Жене су жене” представљају случајеве њеног екстремног изневеравања, али Грајс ће о њима рећи: „They are, of course, informative at the level of what is implicated and the hearer’s identification of their informative content at this level is dependent on his ability to the speaker’s selection of this *particular patent tautology*” (Grice 1975: 52).

Повећање степена информативности прилошких израза са значењем својства инхерентног глаголској радњи постиже се – осим детерминацијом – и променом глаголске лексеме. Таква промена сама по себи укида таутологичност конструкције јер резултира детерминацијом радње која не подразумева одређени део тела, глас, поглед и сл. као „природно” својство или „спроводника” (рећи погледом, смешкати се погледом и сл.), на пример:

Када сам ја рекао да више нећемо бити заједно, оним својим презривим погледом, својственим искусним, самољубивим старцима, који су много тога претурили преко главе, рече да никада нисмо ни били заједно. (Памук, 472); Утрошио сам тачно месец дана, тај њој увек недостајући месец, да све фотографије сложим у албуме, и да онда у себи препознам њен поглед, и да се тим фантомским погледом осврнем уназад. (Великић, 44); Опет се смешкао оним погледом који је све знао, који је читао и најскровитије мисли. (Памук, 337).

Све ове варијације могуће су стога што је начинско семантичко поље најотвореније за интерференције са другим пољима (резултативност, време, оцена и сл.), као и за разносмерност саме детерминације.

ИЗВОРИ

- Бјелица: Исидора Бјелица, *Љубав у Каиру*. Нови Сад: КЗ „Љубитељи књиге”, 2007.
- Дан, дневне новине, Подгорица
Исаковић; Антоније Исаковић, *Миран злочин (Трен 3)*. Београд: Српска књижевна задруга, 1992.
- Јовановић: Марија Јовановић, *Као да се ништа није догодило*. Београд: Caligraph, 2008.
- Капор: Момо Капор, *Елдорадо*. Београд: Новости – Књига комерц, 2005.
- Кустурица: Емир Кустурица, *Смрт је нејровјерена јласина*. Београд: Новости, 2010.
- НИН, Недељне информативне новине, Београд
Огњеновић: Вида Огњеновић, *Прељубници*. Београд: Стубови културе, 2007.
- Пиштало: Владимир Пиштало, *Тесла, јорџреј међу маскама*. Београд: Агора, 2008.
- Правопис 1964: *Правойис срјскохрвайској језика*. Михаило

- Стевановић, Александар Белић (прир.). Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска.
- Селимовић: Меша Селимовић, *Тврђава*. Београд: Штампар Макарије, 2008.
- Ћосић: Добрица Ћосић, *У њућем веку*. Београд: Службени гласник, 2011.

*

- Andrić: Ivo Andrić, *Травничка хроника*. Sarajevo – Zagreb: Svjetlost – Mladost, 1976.
- Gloria, nedeljne novine, Beograd.
- Pamuk: Orhan Pamuk, *Dževdet-beg i njegovi sinovi*. (prev. s turskog Enver Ibrahimkadić) Beograd: Geopoetika, 2008.
- Samardžić: Radovan Samardžić, *Sulejman i Rokselana* I, II. Beograd: Laguna, 2012.
- Standard, nedeljne novine, Beograd.
- Ћопић: Branko Ћопић, *Глава у кланцу ноге на вранцу*. Sarajevo: Svjetlost – Veselin Masleša, 1985.
- Velikić: Dragan Velikić, *Ruski prozor*. Beograd: Stubovi kulture, 2009.
- Vreme, nedeljne novine, Beograd.

ЛИТЕРАТУРА

- Апресян 2002: Юрий Дереникович Апресян, Взаимодействие лексики и грамматики: лексикографический аспект. *Русский язык в научном освещении* 1/3, 10–29.
- Апресян 1995: Юрий Дереникович Апресян, *Лексическая семантика. Синонимические средства языка*. Москва: Восточная литература.
- Белић 2000: Александар Белић, *Универзитетска ѓредавања из савременој српскохрватској језика*, Изабрана дела Александра Белића. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Ивић 2005: Милка Ивић, *Значења српскохрватској инструментјала и њихов развој*. Београд, 1954. Београд: Београд-

- ска књига – Институт за српски језик САНУ.
- Ковачевић 1998: Милош Ковачевић, *Синџакса сложене реченице*. Београд: Рашка школа.
- Ковачевић 2003: Милош Ковачевић, *Грамањичке и сџилисџичке џеме*, Бања Лука: ЈУ Књижевна задруга.
- Ковачевић 2007: Милош Ковачевић, *Срџисџичке џеме*. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет.
- Мршевић Радовић 1987: Драгана Мршевић Радовић, *Фразеолошке џаџолско-именичке синџаџеме у савременом срџскохрвајском језику*. Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду.
- Пипер 1988: Предраг Пипер, *Заменички џрилози у срџскохрвајском, руском и џољском језику (семанџичка сџудија)*. Београд: Институт за српскохрватски језик, Библиотека Јужнословенског филолога.
- Ристић 1990: Стана Ристић, *Начински џрилози у савременом срџскохрвајском књижевном језику*. Београд: Институт за српскохрватски језик.
- Стевановић 1991: Михаило Стевановић, *Савремени срџскохрвајски језик I–II*. Београд: Научна књига.
- Халас 2012: Ана Халас, Појмовни обрасци у српским и енглеским идиомима са називима делова лица. *Зборник Маџице срџске за филолоџију и линџвисџику* LV/1, 279–292.
- Чутура 2012: Илијана Чутура, Структурне и семантичке особине прилошких израза `са + инструментал` са начинским значењем. *Срџски језик, сџудије срџске и словенске* XVII, 111–125.

*

- Arsenijević 2013: Boban Arsenijević, *On the syntactic nature of manner-incorporation*. Workshop on verbal elasticity, October 2011, Universitat Autònoma de Barcelona . <<http://ling.auf.net/lingbuzz/001330>> 23.03.2013.
- Batistić 1972: Tatjana Batistić, *Lokativ u savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku*. Beograd: Institut za srpskohrvatski jezik.

- Goldberg, Ackerman 2001: Adele Goldberg, Farrell Ackerman, The Pragmatics of Obligatory Adjuncts. *Language* 77/4, 798–814.
- Grice 1975: Paul Grice, Logic and conversation. *Syntax and semantics* 3, 41–58.
- Ivić 2008: Milka Ivić, *Lingvistički ogleđi*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Ivić 1995: Milka Ivić, *O zelenom konju*. Beograd: Biblioteka XX vek – Slovograf.
- Massam 1990: Diane Massam, Cognate objects as thematic objects. *Canadian Journal of Linguistics* 35: 161–190.
- Kordić 2002: Snježana Kordić, *Riječi na granici punoznačnosti*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Radovanović 2004: Milorad Radovanović, *Planiranje jezika i drugi spisi*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Virtanen 2008: Tuija Virtanen, Adverbials of ‘manner’ and ‘manner plus’ in written English: Why initial placement? *SKY Journal of Linguistics* 21, 271–293.

СТРУКТУРНЕ И СЕМАНТИЧКЕ СОБИНЕ ПРИЛОШКИХ ИЗРАЗА „СА+ИНСТРУМЕНТАЛ” СА НАЧИНСКИМ ЗНАЧЕЊЕМ

1. Увод

Предмет анализе у овом раду јесу прилошки изрази типа *са+инструментал* који имају начинско значење. Циљ рада јесте издвајање и описивање структурних и семантичких карактеристика (под)типова овога модела и његових варијација, пре свега према значењу именичке лексеме као њиховог јединог обавезног пунозначног елемента.

1.1. Начински прилошки изрази типа *са+инструментал* део су система начинских прилошких израза који обухватају (а) синтагматске моделе и (б) предлошко-именичке моделе. Синтагматски модели подразумевају најмање две лексеме – именицу којом је лексикализована категоријална сема и обавезни детерминатор којим је експлицирана диференцијална сема, а у зависности од релационе семантике и предлога (в. Ковачевић 2007: 21), нпр. *на њај начин, њелефонским њуњем, дрзим ходом* и сл. За разлику од њих, предлошко-именички прилошки изрази не садрже обавезни детерминатор, већ значење начина заснивају на семантици именице (Ковачевић 2007: 37–38).

Тако су изрази *са+инструментал* супституентни прилозима који су семантички еквивалентни име-

ницама у саставу израза у оним случајевима у којима једнолексемски прилошки еквивалент постоји (нпр. *са лакоћом* → *лако*, *са њоносом* → *њоносно*). Супституентност је ограничена непостојањем једнолексемских прилошких еквивалената у великом броју случајева, али и честом семантичком нееквивалентношћу аналогног прилога прилошком изразу (нпр. *са досаdom* : *досадно*, и у случајевима у којима од два истокоренска прилога један алтернира са изразом, као: *са ужасом* : *ужаснуио*, не *ужасно*).

2. Структура и семантика прилошких израза *са*+инструментал

Прилошким изразима типа *са*+инструментал информација о вршењу радње је посредно исказана. М. Стевановић издваја ове конструкције приписујући им значење „искључиво прилошке одредбе за начин” (Стевановић 1991 II: 459), нпр. „С великим најором и муком стаде ... скидати тијесне чизме”; „Али Мића одговори с великим *стїрїљењем*”; „Проматра учитеља... с великим *занимањем*” и сл.

М. Ивић издваја неколико типова прилога који посредно исказују информацију о начину вршења радње.³⁵ Аналогном прилошком изразу типа *са*+ин-

35 И П. Пипер говори о разликовању начинских прилога посредне и непосредне квалификације, истичући да у прилоге посредне квалификације „спадају и прилози пратеће околности вршења радње, који означавају ситуације напоредне вршењу радње предиката, и с њом повезане, омогућавајући квалификацију утиска о начину њеног вршења” (Пипер 2005: 842) према расположењу вршиоца, његовом физичком изгледу, утиску који оставља (Исто: 842). Значење начина и пропратне околности конструкција *са*+инструментал припада – уз значење карактеристичне појединости – псеудосоцијативној категорији (в. Ивић 2005: 195–210).

струментал прилог је конкурентан у следећим случајевима: (а) прилог „именује психичку или физиолошку ситуацију вршиоца коју обелодањује управо његов (овде неименовани) начин вршења радње; самим тим је уједно имплицирано и обавештење о томе како је он то вршење реализовао: *збуњено је одговарала на исџиџу* = „на испиту је одговарала на такав начин да се разабирало да је збуњена”, *она је свој захџев љуџиџиџо џоновила* = `она је свој захтев поновила на такав начин да се разабирало да је љутита`”... (Ивић 1995: 265);³⁶ (б) прилогом се „исказује и оно психолошко стање вршиоца радње које управо и доводи до акције. Ту је импликација о начину вршења радње такође присутна, али је за још једну нијансу периферније постављена у односу на оно што је у центру пажње учесника комуникације” [...] Акција је у таквим приликама или (А) вољног карактера, па је прилогом означен подстрекач вољног импулса, или је у питању (Б) радња која се спонтано врши, тј. без учешћа воље, а изазвана је непосредно оним што именује прилог” (Исто: 267); (в) „Изражавање оног што означава прилог условљено је вршењем радње [...]: *џрезриво је одмахнуо руком* = `одмахнуо је руком у знак презира` (односно `да би изразио свој презир`), [...] *џокорно је дџгао руке у вис* = `дигао је руке у знак покорности`, односно `да би изразио своју покорност` и сл.” (Исто: 268); (г) „Прилозима се означавају и појаве

36 Занимљив је аспект са ког се, према М. Ивић, од седамдесетих година ХХ века прилозима и придевима почело прилазити као детерминативима међу којима, „с логичке тачке гледишта, нема разлике” (Ивић 2008: 89). У том смислу, McCawley 1973. даје „прокламативно упозорење на илустративну чињеницу да у изјави *John spoke calmly* = *џон је џоворио мирно* – мирноћа коју својим присуством обелодањује дати прилог уопште не разоткрива како дотични врши именовану радњу, већ какав је он лично док њу остварује, уп. `calmness is predicated not of John's action nor of John's speech but of John`” (Исто: 89).

схваћене као пратеће околности вршења радње. Оне нити условљавају радњу нити су њоме условљене на претходно описани начин. Њихово присуство, односно одсуство, међутим, само по себи, тј. као такво, интерпретира се детерминативно у односу на радњу: *уилашено је ѿомишљала на ѿоследице* → *ѿомишљала је на ѿоследице са сѿирахом, све ѿешкоће је усѿешно ѿредродио* → *све ѿешкоће је с усѿехом ѿредродио...* (Исто: 268–269). Како се из наведених примера види, увек су супституентни еквивалентима типа *са*+инструментал само прилози последње групе (г), док код осталих група прилога конкурентност *са* изразима подлеже додатним рестрикцијама (нпр.: *она је свој захѿев љуѿиѿио* [→ *са љуѿиѿом*] *ѿоновила*; *диѿла се уморно* [→ *са умором] *са сѿолице*; *он увређено* [→ *са увређеношћу*] *оддија да одѿовори*; *он нервозно* [→ *са нервозом*] *ѿрицка нокѿе*; *ѿрезриво* [→ *са ѿрезиром*] *је одмахнуо руком* итд.). Један исти израз овога типа може бити употребљен на различите начине (нпр. *са усхићењем је ходао ѿрема кући* = „ходао је тако да се могло видети да је (због нечега) усхићен” и *са усхићењем је слушао ѿај ѿредлоѿ* = „предлог је изазивао усхићење у њему”, или *са усхићењем је ѿоскочио* = „поскочио је јер је био усхићен”).

Значења конструкција *са*+инструментал И. Антонић наводи на следећи начин: „околност под којом се врши радња”, „расположење, особина или вољни момент који прати агенс током вршења радње”, „околност која се везује за агенс током вршења радње” (Антонић 2005: 259)³⁷. И Палић говори о оваквим конструкцијама

37 За ова значења И. Антонић наводи и примере, у којима конструкције *са*+инструментал трансформише у еквивалентну клаузу са везником *и/а/али* (*га*) *ѿри ѿом*, на пример: *С муком су ѿа задржали* ↔ *Задржали су ѿа, али ѿри ѿом су се намучили*; *С ѿуѿом је наѿусѿиѿла родно месѿо* ↔ *Наѿусѿиѿла је родно месѿо и ѿри ѿом је осећала ѿуѿу* (Антонић 2005: 259).

са+инструментал као конструкцијама које могу имати пропратнооколносно и начинско значење, истичући да је „овдје актуализирање начинског значења овисно о садржају појмова у инструменталу, нарави глаголске радње и међусобном односу тога двога” (Палић 2007: 119).

3. Семантички подтипови израза са+инструментал

С обзиром на то да је именица једини пунзоначни и једини обавезни варијантни елемент ових прилошких израза, класификовали смо их према значењу именице на три групе: 1. изрази са значењем испољеног става актера према самој радњи или објекту акције 2. изрази са значењем психичког или физиолошког стања вршиоца (разоткривеног тиме како он врши дату радњу), и 3. изрази са именицама *лакоћа*, *најор*, *мука* значење степена ангажовања актера у реализацији радње (са именицама *лакоћа*, *најор*, *мука*). Класификација је оквирна с обзиром на велику разноликост значења ових израза, па се у оквиру сваког од типова препознаје – опет на основу именичке лексеме – низ подтипова.

3.1. Први тип укључује именице са значењем испољеног емоционалног става актера према самој радњи или објекту акције: *сѝрасѝ*, *ѝошѝовање*, *одушевљење*, *несѝрѝљење*, *љубав*, *усхићење*, *задовољсѝво*, *ѝонос*, *олакшање*, *несѝрѝљење* и сл. Овакви прилошки изрази најчешће имају значење пратеће околности. Чести су изрази ове групе чије се значење може одредити као однос према другим особама, појавама или предметима (с *ѝошѝовањем*, *са сѝрахоѝошѝовањем*, *са уважавањем*) или као најчешће оспољена реакција на нешто (са *одушевљењем*, *са усхићењем*), или пак као однос према другој особи или предмету који се очитује

у начину вршења радње (*дивљење, захвалности*). Тако за ове изразе можемо рећи да на извештан начин укључују значење реактивности, тј. именовање односа који је најчешће исход реакције на некога/нешто, и који је видљив у начину на који се врши радња. Неки изрази модела *са*+именица означавају пре унутрашњу побуду или неусловљено (или бар не директно условљено) психичко, емоционално или физиолошко стање актера, пре него реакцију, као у случајевима *с љубављу је чииао, са сѝраишћу их је ѝроіонио, мисли са сеѝом*. У многим су случајевима супституентни прилогом, иако не увек, што ћемо показати применом теста супституције у навођењу примера.

У први подтип издвојили смо изразе са значењем односа према некоме или нечему; однос је исказан именицама *ѝошѝовање, сѝрахоѝошѝовање, уважавање, ѝажња* (у смислу испољене карактеристике понашања према некоме/нечему), на пример:

Ова њихова интервенција је представљала подсетник да Руси још увек имају улогу на светској позорници и да се према њима мора опходити *с ѝошѝовањем*. (НИН 2959, 13.9.2007, 29); Непрестано се освртао око себе *са сѝрахоѝошѝовањем*. (В. Пиштало, 256); Према људима, а посебно према њој, опходио се *са уважавањем*, не губећи ништа од свог урођеног, аристократског достојанства. (М. Јовановић, 88); *С ѝажњом* је примао жене и старце, навикнуто их слушао, неразњежен и нерастужен али некако присно сигуран... (М. Селимовић, Тврђава, 25).

Овакав однос може бити исказан и као оспољено осећање субјекта које је усмерено према другоме, а изазвано је карактеристикама некога/нечега или понашањем особе о којој се говори (нпр. *дивљење, захвалности, ѝрезир, ѝађење*):

Говорио је о Вајту *са дивљењем* [→ *задивљено*]. (В. Пиштало, 291); *Са захвалношћу* [→ *захвално*] сам запамтио њену великодушност, што јој није падало на ум то питање, иако се само наметало. (М. Селимовић, Тврђава, 135); Чим је схватио где је, *са ѝрезиром* [→ *ѝрезриво*] је гледао Ђованија и Року. (В. Пиштало, 132); Група уличара којој сам припадао на досаду је гледала *са ѝрезиром*. (Е. Кустурица, 152); Људи су се вратили кућама, *с ѝађењем* [→ *зѝађено*] скидајући слабу паучину. (М. Селимовић, Тврђава, 102); Тако је Софроније, ужаснут, гледао у Јерисену, а Јерисена *са заносом* [→ *занесено*] у његовог оца. (М. Павић, Последња љубав, 181); Због тога је ћутке гледала у кћер Мају која је дисциплиновано, али и *са симѝаѝијама*, показивала Мурату све просторије у стану. (Е. Кустурица, 183); Сенка и ја смо осјећали нелагоду, док је Мишо *са симѝаѝијама* гледао на активност пријатеља и замишљао га као изненадну контролу Стамбеног предузећа Сарајево. (Е. Кустурица, 183).

Следећи подтип обухвата изразе којима се исказује осећање (*радосѝи*, *ѝуѝа*, *одушевљење*, *усхићење*), најчешће оспољено, које је узроковано одређеном појавом, догађајем и сл., на пример:

Ђаци су *с одушевљењем* [→ *одушевљено*] истрчавали из учионица и да би махнули Титу који је одлазио или се враћао с неких важних путовања по свету. (Политикин забавник 2996, 10.7.2009, 22); Наравно да сам предлог *с одушевљењем* [→ *одушевљено*] прихватио. (Базар, 26.6.2009, 15); Покрет је *са одушевљењем* поздрављен од стране узнемирујуће великог броја Немаца. (НИН 2986, 20.3.2008, 101); Простран се осврнуо око себе *са одушевљењем* [→ *одушевљено*]: Баћић и Цвркотић су

отпутовали у Питсбург, а он је, ето, остао у Њујорку. (В. Пиштало, 124); *Са радошћу* [→ *радосно*] је приметио да се после Копаоника опоравила. (М. Јовановић, 295); Пре, а поготово после стављања Ромулијане на Листу светске баштине у штампи су почели да се појављују разни написи, у којима се *с усхићењем* њихових недовољно упућених аутора овај „јединствен комплекс” представља тако да је „достојан дивљења и вредан ходочашћа”... (НИН 2955, 16.8.2007, 39); Није успела да се отргне од светлости, помисли Стојан *са њујом* [→ *њужно*]. (М. Јовановић, 298); *Са сјећом* се сјећао предизборних обећања СДА у Фочи... (Е. Кустурица, 307); Како је то дивно однети поново прву причу или песму у неку редакцију, ући *са сѝрахом* у то светилиште и дрхтавих колена пружити рукопис уреднику. (НИН 2959, 13.9.2007, 43; Момо Капор); Гледао сам га збуњено, готово *са сѝрахом*, као да је умро. (М. Селимовић, Тврђава, 141); Нема говора, одбијала сам *са ужасом* [→ *ужаснујо*]³⁸ ту могућност, нема говора о томе. (В. Огњеновић, 159); *Са ужасом* [→ *ужаснујо*] одбројавајући дане до њиховог најављеног одласка, Сергеј Михајлович беше очајан... (М. Јовановић, 172); До последње капи Срезњевска, мислио би *са ојорчењем* [→ *ојорчено*] и потмулим тутњањем у грудима. (М. Јовановић, 170).

У наредним примерима, однос актера према радњи исказан је прилошким изразом *са сѝрашћу* ([радити нешто] *са сѝрашћу*):

Можда њега, београдског и новосадског Европљанина до краја његовог драгоценог живота наставе да про-

---

38 (На то гатара *ужаснујо* погледа у капетана Опујића... (М. Павић, Последња љубав, 179); Гледам, опчињен, то дивљање бесмисла, снагу без душе, непријатељство без мржње, *ужаснујо* се дивим овом уништавању у игри... (Тврђава, 105))

гоне те утваре ...подсећајући га на све што не воли, ... на све што је прогонио *са сѣрашћу* [→ *сѣрасно*], али системски, мудро... (НИН 2966, 1.11.2007, 19); Његове очи су смеђе – бранио га је *са сѣрашћу* [→ *сѣрасно*] Тесла. (В. Пиштало, 256).

За спој *чекајџи* (*ишчекивајџи*, *очекивајџи*) *са несѣрѣљењем* можемо рећи да је начинско одређење *с несѣрѣљењем* заправо семантички инхерентно глаголу *ишчекивајџи*:

Игуман је већ четврту годину, од почетка зиме, *с несѣрѣљењем* ишчекивао долазак једног грчког зографа... (Г. Петровић, Опсада, 33); Жељко *с несѣрѣљењем* [→ *несѣрѣљиво*] очекује јесен кад ће промовисати нове песме... (Базар, 26.6.2009, 23); Сви смо *с несѣрѣљењем* [→ *несѣрѣљиво*] очекивали 29. мај, дан поновног отварања нашег позоришта. (НИН 2947, 21.6.2007, 51); *С несѣрѣљењем* [→ *несѣрѣљиво*] очекујемо објаву модела стратешког партнерства... (НИН 2947, 21.6.2007, 28).

3.2. Прилози и прилошки изрази који именују психичко или физиолошко стање вршиоца (разоткривено тиме како он врши дату радњу) могу се разумети на два начина: Чинила је то *са бесом* → чинила је то на такав начин да се разабирало да је бесна (в. М. Ивић 1995: 266), али и тако да емотивно или психичко стање вршиоца радње није оспољено (никако, или бар не у правој мери) у начину на који он врши радњу (упор. *Чинила је џо са скривеним бесом*). С друге стране, одређени типови радњи, како ни саме не бивају оспољене, не подразумевају оспољавање начина (*Сећала се џоја са сѣидом*, *Размишљала је о џоје са бесом* и сл.). У таквим случајевима, када се емоционално или физи-

олошко стање вршиоца не мора нужно презентовати кроз начин вршења радње, израз може бити замењен и прилогом и придевом – који је тада у функцији атрибутско-прилошке одредбе,³⁹ нпр.:

Касније се тога сећала *са стигом* [→ *йосџиђено / йосџиђена*]. (М. Јовановић, 212); Сад је морала да се бави кухињом. Чинила је то *са десом* [→ *десно / десна*] што ју је немаштина снашла у најнеповољнијем тренутку. (М. Јовановић, 251).

3.2.1. Изрази *са задовољством* и *са њоносом* уобичајени су у јавној комуникацији уз глаголе говорења или уз глаголе истицања, закључивања, као у следећим примерима:

Што се тиче ове посете, *са задовољством* констатујем да се Србија развија на економском плану. (НИН 2932, 8.3.2007, 59), Ми имамо људе који доста знају и који би *са задовољством* прихватили тај изазов. (НИН 2956, 23. 8.2007, 35); *Са задовољством* можемо да кажемо да смо дефинитивно очистили делове Србије око Бујановца, Медвеђе и Прешева од заосталих НАТО пројектила са осиромашеним уранијумом. (Евгора 175, 16.8.2007, 13), Председник је *са задовољством* истакао да у новом америчком авиону око 30 одсто интелектуалне вредности стиже из Русије. (НИН 2947, 21.6.2007, 58); Могу *са задовољством* да кажем

---

39 „За ознаку психолошке или физиолошке особине вршиоца која се интерпретира као `пратећа околност` радње придев служи, као што је познато, и иначе. Он се, наиме, јавља конкурентно с прилогом онда када је могуће `пратећу околност` протумачити детерминативно у односу на радњу (*слушао је зайрејашћено // зайрејашћен, стијао је усјравно // усјраван* и сл.)...” (Ивић 1995: 271–272)

само следеће:... (НИН 2986, 20.3.2008, 18); *Са њоносом* констатујем да су адвокати све више ангажовани у делатностима од општег државног интереса. (НИН 2933, 15.3.2007, 33); Књижевник *с њоносом* истиче да су Стевановићи стара шумадијска породица... (Gloria 252, 2.4.2008, 73).

3.2.2. Изрази са значењем става актера у погледу уверености/неуверености у оно што се реченицом износи реализују се са именицама *скејса*, *неверица*, *сијурносѝ*:

Могу да кажем да смо изненадили странке које су *са скејсом* гледале на нас. (Standard 99, 11.4.2008, 38); На опаску колеге како трактори са избеглицама могу све да промене у трену, он је заинтересовано укрстио прсте и *с неверицом* почео да врти главом. (НИН 2930, 22.2.2007, 11); Шта све може да уследи после агентата на премијера, нико у том тренутку не може *са сијурношћу* да каже. (Vreme, 6.3.2008, 23); Терапију подносим добро, што је веома важно, тако да се надају најбољем, али ипак не могу *са сијурношћу* да кажу унапред. (В. Огњеновић, 40).

3.2.3. Значење оцене уобичајености или оцене исправности одређеног поступка или неког предмета уопште имају изрази са именицама *чуђење* (у једном примеру *с њрдним чудом*), *њодсмех*, *разумевање/неразумевание*, *одобравање/неодобравање*:

Ако би онај образовани странац заинтригиран двосмисленим грбом потегаво у Србију и прошетао поред њених институција, *са чуђењем* би приметио апсолутно одсуство државне церемонијалности, запањујућу иконографску збрку и још штошта. (НИН 2946, 14.6.2007, 51);

Она је *са чуђењем* погледала ту руку, као предмет који се затекне на погрешном месту... (М. Јовановић, 223); Осваја људе, често заобилази и још чешће газе законе, [...] и не помишља да се правда због своје изузетности, него дрско и *са њодсмехом* гледа на обичне људе од реда и закона... (И. Андрић, КнаО, 17);

Госпођа Јоргованка Јоргованчевић-Јовановић-Блуме, са којом се Зец нашао у аперитив-бару „Тила” наредног дана пре подне, примила је *са разумевањем* његово извињење што са аеродрома није отишао право њеној кући. (М. Капор, Елдорадо, 131); Јадала се мултимедијална уметница Зеки који је *са разумевањем* климао главом. (М. Капор, Елдорадо, 134); Софија ју је и даље посматрала *са неразумовањем*. (М. Јовановић, 204); Дјед само немоћно, *с њрдним чудом и неразумовањем*, подиже руке и закратко остаде нијем... (Б. Ђопић, БСБ, 64);

Насмејаш се *са одобравањем* предратном кафанском угођају и одабрах место у башти. (Standard 111, 4.7.2008, 82); Сви *с одобравањем* примише долазак Миша пророка. (Б.Ђопић, ПЗК, 140); На ту дједову невеселу литанију, брат Сава само повуче очима по соби као да стручно процјењује како је лопужанер обавио свој лоповски посао и припомену *с неодобравањем*: ... (Б. Ђопић, ГКНВ, 53); Удовица до њега осврнула се *са неодобравањем*. (В. Пиштало, 378).

3.3. Изрази са именицама *лакоћа*, *најор*, *мука* аналогни су прилозима са модалним значењем (*лако*, *ијешко*), тј. прилозима „са интегралном семом рационалних и чулних утисака говорног лица о чињеницама стварности, која се реализује као оцена, став, коментар, о садржају исказа, као субјективни став” (Ристић 1990: 128). Изрази ове подгрупе начелно су заменљиви прилозима, али заменљивост у неким случајевима може зависити и од типа и значења глагола у предикату.

Тако, иако речници дефинишу прилог *најорно* као „с напором, с муком, тешко” (в. РСАНУ и РМС), у РСАНУ све су потврде за основно значење са глаголом *дисаји*⁴⁰, а у РМС једна са глаголом *дисаји* и једна: „Носнице истанчане, дижу се похлепно и напорно, као шкрге у рибе”. Међутим, прилог *најорно* је конкурентан прилошком изразу *с најором* само уз неке глаголе (упор. *Он је најорно дисао : Он је са најором дисао; Он ради најоран њосао → најорно ради // с најором ради; најорно њовори : с најором њовори*). Најчешће се, међутим, замена не може извршити а да се значење не промени. Тако се реченице *Он с најором њовори / ради / њлива* могу разумети само као „Њему је тешко да говори / ради / плива”, а реченице *Он најорно ради / њлива* као „Он много (интензивно, дуго и сл.) ради / плива. *Он најорно њовори / њредаје / њише*, међутим, у начелу (уколико значење контекстом није модификовано) значи „његово говорење / предавање / писање напорно је (досадно, тешко, неразумљиво) слушаоцима/читаоцима”. Ово последње значење, када је прилог усмерен на трећа лица, није својствено прилошком изразу *с најором*. Како израз *с најором* означава стање актера у току вршења радње, постоје и глаголи уз које се он не може заменити прилогом *најорно* (у нашој грађи то су: *Ишчуйао се с најором из фоџеље, осмехнуо се с најором, усџела је да доврши с најором*). Уз то, како смо већ констатовали, прилог *најорно* укључује и квантификацијски моменат, често и временски дуго вршење радње, па се може уобичајено наћи само уз глаголе несвршеног вида, за разлику од израза *с најором* (упор. *Он најорно ради (/вежда/њлива) / *Он је њо најорно урадио (/веждао/њрејливао) : Он с најором ради(/вежда/њлива) / Он је њо с најором урадио (/веждао/њрејливао)*). Дакле,

---

40 У једној потврди „напорно дисање”.

израз *с најором* и прилог *најорно* нису семантички еквивалентни, нити су увек заменљиви. Још је већа значењска разлика, а тиме и мања међусобна заменљивост, између израза *с муком* и прилога *мучно*, где израз означава напор као елемент начина, а прилог нелагодност. Стога се овај прилог најчешће употребљава у реченицама са логичким субјектом („Мучно ми је да о томе мислим”; в. РМС, s.v. *мучно*).

Осим израза *с лакоћом*, *с најором*, *с муком*, у ову ћемо групу уврстити и изразе који означавају квалитет вршења радње, али у најопштијем смислу (са именицама *елејанција*, *сѿил* и сл.),⁴¹ или квалитет који је инхерентан одређеној радњи, на пример:

Мајка је оца звала „плехана фуруна” пошто је лично на пећ која се палила лако, исто као мој отац. Додуше, и хладила се са лакоћом. (Е. Кустурица, 138); Он је то *са лакоћом и елејанцијом* издржавао, баш као и генерације критичара почетника који су се вежбали нападајући га. (НИН 2973, 20.12.2007, 42); Реч је о озбиљном уметничком стваралаштву које истовремено има духовитост, шарм и гледа се *с лакоћом*. (Standard 99, 11.4.2008, 67); А Стојан ћути крај већ обраслих темеља своје куће, згаришта три године старог, дуби, опален и црн, и сам остатак минуле горевине, и *с најором* сврдла кроз охлађелу тучану тугу. (Б. Ђопић, НТ, 11); Дубоко удахнувши, успела је да доврши, *са најором*: ... (М. Јовановић, 233); Човек се осмехнуо *са најором* и рекао... (В. Пиштало, 115); – Шта ми је, шта ми је? – опет понови старац *с муком* се успињући да дође к

---

41 Прилог *елејанѿно* С. Ристић сврстава у групу прилога са „интегралном семом поступка, понашања, која се реализује у односу према некој ситуацији, или у односу према некоме/нечему, и то као квалификација радње по способности, умешности, вештини” (Ристић 1990: 65).

себи. (Б. Ђопић, ГКНВ, 44); Ментални полуинвалид, изгубљени муцавац, који *с муком* изговара и оне једноставне речи, са грчевитом гримасом страха на лицу уместо некадашњег победничког осмеха. (В. Огњеновић, 82); И ви се, као и други, бавите трачевима [...], али то радите *са сџилом*. (Gloria 252, 2.4.2008, 52); *Са лейоречивошћу* која је текла независно од њега, Тесла је објаснио да, поред преноса бежичних порука, његов систем омогућава продукцију и манипулацију стотине хиљада коњских снага... (В. Пиштало, 276).

У ову групу укључићемо и израз *са усџехом*, који је супституентан прилогом *усџешно* (чији су прилошки антоними *безусџешно* и *неусџешно*, а прилошкоизразни *без усџеха*):

Хватао је своје мисли као муве, ретко *с усџехом*. (М. Павић, Последња љубав, 123); ...али се надамо да ће наука и тај проблем *са усџехом* решити. (М. Бећковић, 112).

3.5. Класификација коју смо спровели односи се на најопштије семантичке карактеристике израза типа *са+инструментал* који укључују велики број именичких лексема. Наведени типови тако обухватају и подтипове који се могу мање или више разликовати по општем значењу.

4. Варијације модела

Варијације модела начинских прилошких израза *са+инструментал* могу се, начелно, класификовати у три типа. Први подразумева конструкцију у којој су две именичке лексеме, други укључивање факултативне лексеме која детерминише именички појам у смислу

количине или квалитета, док трећи обухвата антонимне изразе форме без+генитив и њихове негиране варијанте, синонимне инструменталним изразима.

4.1. Двоструко сложени изрази изражени су формом напоредне именичке синтагме, а супституентни напоредном прилошком синтагмом. Уколико према једном од израза не постоји прилошки еквивалент, могућа је једино трансформација „прилог + прилошки израз”:

Коначно изгледамо као они – помислила је са *сејом* и *йоносом* [→ *сејно* и *йоносно*]. (М. Јовановић, 253); Најновији потез представника војне мисије са *разочарањем* и *сйрахом* [→ *разочарано* и *са сйрахом* // *разочарано* и *уилашено*] примили су Срби (и Роми) којима су војници донекле уливали сигурност. (Политика, 28.12.2006, 6); Према овом лажном сјају новајлија се односи са *йрезиром* и *јађењем* [→ *йрезриво* и *јађено*]. (М. Бећковић, 78); Пожурио сам у студентски дом, са *йоносом* и *несйрйљењем* чекао сам пројекцију „Амаркорда”. (Е. Кустурица, 164).

4.2. Факултативна лексема најчешће је (а) придев са значењем еквативности и димензије или прилог са значењем степена или интензитета⁴², или (б) лексема са значењем додатног квалитативног спецификовања начина исказаног именицом у инструменталу.

4.2.1. Додатни детерминатор са значењем степена или интензитета може бити придевска или прилошка лексема. У грађи смо регистровали низ таквих лексема – придевских (*исйи*, *велики*, *ојроман*, *йриличан* итд., потврђених у првој подгрупи примера), које могу бити у облицима позитива, компаратива и суперлатива (друга подгрупа примера), и прилошких (трећа подгрупа примера): _

42 Детаљније о овом типу израза писали смо у раду: Чутура 2010 (стр. 121–134).

(1) Идућег дана Давна је са *исџом смелошћу* [→ *једнако смело*] тражио и израдио да га пусте у тврђаву да обиђе затвореног момка. (Андрић, 190); Од Вимблдона и шансе да потврди све већу репутацију Ану је делило недељу дана, а њено узбуђење показује да то чека са *оџромним несџриљењем*. (НИН 2955, 16.8.2007, 44); Петнаестог дана по благонарочитом празнику преподобни игуман Григорије са *ѝриличним сџрахом и оклевањем* раствори тисове капке прозора... (Г. Петровић, Опсада, 187);

(2) Мурат Кустурица је често, у току радног времена, помишљао на шницлу, коју ће са *великим мераком* појести, па онда, у хладовини стана са високим плафонима аустроугарске градње, царски одспавати сат, а можда и два. (Е. Кустурица, 225); Са *великим занимањем* је очекивао да види каквом ће бојом његова душа обојити познати крајолик. (В. Пиштало, 186); Слушала ме с *већом ѝажњом* него што су заслуживале моје магловите пријетње, безопасне и за кога. (М. Селимовић, Тврђава, 79); Штипнуо је више пута за дупе, са *још већим задовољсџивом* кад је чуо да је она Бијељинка. (Е. Кустурица, 188); Када би несаница постала неиздржива, он је повремено устајао да у чашу воде зарони један висак, који је од стражара чувао у јастуку, са *највећим моџућим оџрезом*. (Г. Петровић, Опсада, 51);

(3) Свијет је широк, могућности безброј, а у мени има довољно снаге да неуспјех не примим са *сувише жалосџи* [→ *сувише жалосно*]. (М. Селимовић, Тврђава, 87); У тај посао се до ситница разумевао, с *џуно сџрасџи* [→ *веома сџрасно*] га је обављао. (А.Исаковић, ТЗ, 36).

4.2.2. Између квалификације по квалитету и интензитету стоје и изрази са детерминаторима *ѝрикривен*, *нескривен* и сл. који заправо одређују степен оспољавања именицом означеног својства радње, као нпр.:

Део наше елите често *са нескривеним ѝрезиром* критикује државу. (НИН 2947, 21.6.2007, 18); Понуђени чај одбијао је *са ѝласном учѝивошћу и скривеним* зазором. (Г. Петровић, Опсада, 178).

4.2.3. Остали детерминатори модификују начин према додатном квалитету, тј. према истакнутој оспољеној емоционалној или пропратној компоненти која може бити инхерентна датом именичком појму (*с ѝодсмјешљивим ѝрезиром*), али му и не мора бити нужно својствена (*са одсуѝним задовољсѝвом, с ѝодруѝивим миром*):

Ослоњен на дуги прст, он их је *с ѝодруѝивим миром* гледао из новина. (В. Пиштало, 251); Спектакл је *са одсуѝним задовољсѝвом* разгледао Колумбов потомак, војвода од Верагве. (В. Пиштало, 200); Говори о њима без мржње, али *с ѝодсмјешљивим ѝрезиром*. (М. Селимовић, Тврђава, 96).

4.3. Други тип варијација начинских прилошких израза *са+инструментал* јесу њихове негиране – дакле антонимне – варијанте, форме *без+генитив*,⁴³ нпр.:

Ко? Шта? Е сад ћу да им јебем матер – рекао ми је *без оклијевања* отац. (Е. Кустурица, 136); То су људи [...] који су једино овде наилазили на разумевање за све своје проблеме и на могућност да се *без увијања* некеме повере и изјадају! (М. Бећковић, 70); Треба ли рећи да је и овога пута национална подела у БиХ потпуна, *без изузетјака*. (НИН 2956, 23. 8.2007, 17); Са овога прозора могли су се *без муке* надгледати и најудаљенији делови метоха. (Г. Петровић, Опсада, 34).

---

43 О начинском значењу конструкција *без+генитив* детаљније говори К. Фелешко (в. Фелешко 1995: 142–144).

Као и изрази форме *са+инструментал*, и изрази *без+генитив* реализују се са именицама веома широког значењског спектра: осећања или односа према некоме/нечему (обратити се некоме *без њошћовања*), недостатка ограничења својства које је карактеристично за одређени тип радњи (говорити *без увијања*), недостатка ограничења које потиче од самог актера и његовог осећања/става (учинити нешто *без милосћии, без зазора, без колебања*), недостатка мере (чинити нешто *без мере*). Овај се модел реализује и са значењем уопштавања (нпр. *без изузетика/изузетика*, упор. Ристић 1990: 121), одређивања радње у смислу свесности, вољности (хтења), намере (нпр. учинити нешто *без намере*, в. Ристић 1990: 72), као и са додатним значењем „неодређености, произвољности” (*без циља, без смисла, без њлана*, са прилошким еквивалентима *бесциљно, бесмислено, нејлански*, в. Ристић 1990: 72–73). Изрази са значењем одсуства препреке или појачаног ангажовања актера реализују се са именицама *њроблем, мука, најор*.

4.2.1. Посебан модел варијације прилошких израза јесте конструкција у којој се остварује негација негације, „не без + генитив”, те она „има семантичку вриједност потврдне конструкције *са + инсћрументал*” (в. Ковачевић 2004: 8, 177). Ове прилошке изразе посматрамо као варијацију израза *са+инструментал* из два разлога. Први је њихова неупоредиво нижа фреквентност у односу на изразе *са+инструментал*, а други је разлика у значењу између ова два типа конструкција. Она је заснована на разлици у степену испољавања начинске квалификације радње: изразима „*са+инструментал*” означава се оспољени начин вршења радње, док се изразима „не без + генитив” оспољеност (видљивост) пратећег ефекта исказује као минимална.

5. Закључне напомене

Проведена анализа начинских прилоших израза модела *са+инструментал* показала је да се ови изрази издвајају у неколико група и подргрупа према критеријуму значења именичке лексеме као њиховог јединог обавезног пунозначног елемента. Имајући у виду велики број и разноврсност именица које учествују у грађењу ових израза – а самим тим и разноликост значењских типова – класификовали смо их у три опште групе: 1. изрази са значењем испољеног става актера према самој радњи или објекту акције 2. изрази са значењем психичког или физиолошког стања вршиоца (разоткривеног тиме како он врши дату радњу), и 3. изрази са значењем степена ангажовања актера у реализацији радње. Док је трећа група прилично сведена по могућностима варирања именице, у оквиру прве групе издваја се највећи број подтипова. То су изрази са значењима: (а) односа према некоме или нечему (са именицама *йошићовање*, *сирахојошићовање*, *уважавање* и сл.); (б) оспољеног осећања субјекта које је усмерено према другоме, а изазвано је карактеристикама некога/нечега или понашањем особе о којој се говори (нпр. *дивљење*, *захвалносћ*, *ирезир*, *јађење*); (в) осећања које је узроковано одређеном појавом, догађајем и сл. (са именицама *радосћ*, *шуја*, *одушевљење*, *усхићење*); (г) односа актера према радњи коју обавља.

Како је анализа показала, варијације израза модела *са+именица* чине разгранат систем са многим могућностима варирања факултативног детерминатора, појаве двоструко компонованих израза, или учешћем негације.

ИЗВОРИ

(а) Лексикографски извори:

РСАНУ – *Речник срѣскохрвајској књижевној и народној језика*, 1–17, Српска академија наука и уметности, Београд 1959–2006.

РМС – *Речник срѣскохрвајској књижевној језика* 1–6, Матица српска (1–3 и Матица хрватска), Нови Сад 1967–1976.

РМС – *Речник срѣскохрвајској књижевној језика* 1–6, Матица српска (1–3 и Матица хрватска), Нови Сад 1967–1976.

(б) БЕЛЕТРИСТИКА:

И. Андрић, ТХ: Иво Андрић, *Травничка хроника*, Сабрана дјела Иве Андрића, Свјетлост, Сарајево 1976.

И. Андрић, КнаО: Иво Андрић, *Кућа на осами*, Сабрана дјела Иве Андрића, Свјетлост, Сарајево 1976.

М. Бећковић: Матија Бећковић, *О међувремену и још њонечему*, Октоих, Подгорица 2002.

М. Јовановић: Марија Јовановић, *Као да се нишџа није гојодило*, Caligraph, Београд 2008.

А. Исаковић, ТЗ: Антоније Исаковић, *Миран злочин (Трен 3)*, Српска књижевна задруга, Београд 1992.

М. Капор, Елдорадо: Момо Капор, *Елдорадо*, Новости – Књига комерц, Београд 2005.

Е. Кустурица, Смрт је непровјерена гласина, Београд: Новости, 2010.

В. Огњеновић: Вида Огњеновић, *Прељубници*, Стубови културе, Београд 2007.

М. Павић, Последња љубав: Милорад Павић, *Последња љубав у Царираду*, Дерета, Београд 1994.

Г. Петровић, Опсада: Горан Петровић, *Опсада цркве*

- Светиої Сйаса*, Народна књига, Београд, 2004.
- В. Пиштало: Владимир Пиштало, *Тесла, йорйрети међу маскама*, Агора, Београд 2008.
- М. Селимовић, Тврђава: Меша Селимовић, *Тврђава*, Штампар Макарије, Београд, 2008.
- Б. Ђопић, ПЗК – Бранко Ђопић, *Приче исйод змајевих крила*, Сабрана дјела Бранка Ђопића, Свјетлост – Веселин Маслеша, Сарајево 1985.
- Б. Ђопић, ГКНВ: Бранко Ђопић, *Глава у кланцу ноје на вранцу*, Сабрана дјела Бранка Ђопића, Свјетлост – Веселин Маслеша, Сарајево, 1985.
- Б. Ђопић, БСБ: Бранко Ђопић, *Башиџа сљезове доје*, Сабрана дјела Бранка Ђопића, Свјетлост – Веселин Маслеша, Сарајево, 1985.
- Б. Ђопић, НТ: Бранко Ђопић, *Не йујуј бронзана сйражо*, Сабрана дјела Бранка Ђопића, Свјетлост – Веселин Маслеша, Сарајево, 1985.
- (в) Новине и часописи:
- Базар, недељни часопис, Београд
- Време, недељне новине, Београд
- Gloria, недељни часопис, Београд
- Евгора, недељне новине, Београд
- НИН, Недељне информативне новине, Београд
- Политика, дневне новине, Београд
- Политикин забавник, недељни часопис, Београд
- Standard, недељне новине, Београд

ЛИТЕРАТУРА

- Антонић 2005: Ивана Антонић, *Синџакса и семанџика йадежа*, у: Пипер и др., Синтакса савременога српског језика (у редакцији М. Ивић), Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, 119–289.

- Ивић 1995: Milka Ivić, *O zelenom konju*, Beograd: Slovoграф – Biblioteka XX vek
- Ивић 2005: Милка Ивић, *Значења српскохрватској инсџруменџала и њихов развој*, (фототипско издање), Београд: Београдска књига – Српска академија наука и уметности
- Ивић 2008³: Milka Ivić, *Lingvistički ogledi*, Beograd: Љigoja štampa – Biblioteka XX vek
- Ковачевић 2004: Милош Ковачевић, *Ојлеги о синџаксичкој неџацији*, Српско Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства
- Ковачевић 2007: Милош Ковачевић, *Србисџичке џеме*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет
- Палић 2007: Ismail Palić, *Sintaksa i semantika naćina*, Sarajevo: Bookline.
- Пипер 2005: *Семанџика катџеорије у ѓпросџој реченици: синџаксичка семанџика*, у: Пипер и др., Синтакса савременога српског језика (у редакцији М. Ивић), Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, 575–982.
- Ристић 1990: Стана Ристић, *Начински ѓрилози у савременом српскохрватском књижевном језику*, Београд: Институт за српскохрватски језик
- Стевановић 1991 I, II: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I–II*, Београд: Научна књига
- Фелешко 1995: Казимјеж Фелешко, *Значења и синџакса српскохрватској џениџива*. Вукова задужбина – Матица српска – Орфелин
- Чутура 2010: Илијана Чутура, *Сџаџус лексема са ѓрадацијским значењем у ѓроцесима декомџоновања*, у: М. Ковачевић (ур.), Српски језик, књижевност, уметност (том Језички систем и употреба језика), Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 121–134.

КОНСТРУКЦИЈЕ БЕЗ+ГЕНИТИВ СА НАЧИНСКИМ ЗНАЧЕЊЕМ

1. Уводне напомене

Предмет анализе у овом раду јесу конструкције типа *без+генитив* које имају значење начина. Циљ рада јесте издвајање и описивање структурних и семантичких карактеристика (под)типова овога модела, пре свега семантичких типова именица које учествују у формирању начинских конструкција *без+генитив*, као и могућности проширења њихове структуре факултативним елементима.

Конструкције *без+генитив* (и њихова негирана варијанта) у претходном тексту само су назначене као могући варијантни модели начинског прилошкоизразног модела *са+инструментал*. У овом тексту детаљније ћемо их приказати и испитати њихов семантички међуоднос са ненегираним (инструменталним) изразима.

1.1. Модел *без+генитив*, шире гледано, спада у ред начинских конструкција од којих су само неке супституентне лексичким прилозима. Стога ћемо у раду испитати и могућности замене, као и ниво еквиваленције, прилога и конструкције.

У оквиру ових конструкција нема експлициране именичке лексеме којом је изражена категоријална сема, већ је обавезно присутна само именица која спецификује начин вршења радње. Овај тип не укључује

обавезну детерминацију и, за разлику од оних израза и конструкција које своје значење темеље на семантици детерминатора (нпр. на *нов начин*, на *исцрпан начин*, на *француски начин* и сл.), значење начина заснива на семантици именице (Ковачевић 2007: 37–38).

Начинске конструкције форме *без*+генитив неретко су у антонимном односу према конструкцијама форме *са*+инструментал, реализованим са истом именицом. Њихова основна системска варијација јесте негација конструкције, када се добија тип *не без*+генитив.

1.2. О конструкцијама *без*+генитив Стевановић говори у вези са генитивним конструкцијама са предлозима за изузимање („*без, ван (и изван), кром и окром, осим* (ек. још и: *сем и осем), разма и др.*” (Стевановић 1991 II: 281)) са аблативним значењем.⁴⁴ Генитивне конструкције са овим предлозима, како наводи Стевановић, могу означавати „околности у којима се врши или збива оно што се казује управним глаголом” (Исто: 281), а „[j]ош чешће генитив с предлогом *без* срећемо у функцији одређивања начина на који се врши радња управног глагола” (Исто: 281).

Ове конструкције анализира и Фелешко, који првенствено говори о њиховом значењу: „Предлошко-падежна конструкција *без*+ген. указује на недостатак контакта између два појма: једног који је означен помоћу детерминисаног глагола и другог који је означен у номиналној основи предлошко-падежне конструкције” (Фелешко 1995: 142). О функцији конструкција овога типа, Фелешко констатује да се могу „употребити

---

44 „А свако изузимање у односу на оно од чега се изузима значи кидање везе с њим, растављање од њега. И облици речи, односно њихове везе, којима се исказује растављање – значења су аблативног. Тога су значења, дакле, не само сад наведени предлози, већ и целе везе у којима се они употребљавају” (Стевановић 1991 II: 281)

адноминално и адвербијално” (Исто: 142), те да се „у позицији `класичне` прилошке одредбе” конструкција *без*+ген. везује „за исказивање различитих контекстуалних значења својствених прилошким одредбама” (Исто: 142). Међу тим је значењима – поред значења узрока, последице, услова, допуштања – и начинско, за које Фелешко наводи примере: „Одговорио је хаџи Синанудин спокојно, без страха и пркоса”; „Повукао је за ороз, без чекања”; „Покућство је било наслагано без реда”⁴⁵ (Фелешко 1995: 143–144).

У анализу конструкција са начинским значењем Палић уврштава и конструкције типа *без*+генитив, наводећи да предлог *без* има значење одузимања и да „често судјелује у обликовању приједложно-падежних израза с начинским значењем. То значи да се и он може убројити у скупину генитивних приједлога који су у већој мјери склони семантичкој транспозицији у начинске. О томе свједоче релативно бројни примјери који се наводе у граматикама” (Палић 2007: 96).

2. Значење конструкција типа *без*+генитив

Пре свега, скренућемо пажњу на проблем саме идентификације који проистиче из веома честе појаве интерференције различитих категоријалних значења. И. Антонић описује ове конструкције у оквиру разматрања падежних значења, тј. у анализи генитива „у функцији детерминатора пропратне околности реченичне предикације”, са улогом кондензатора „клаузе са везником *и / а (га) њри њом / а (га)*”⁴⁶ (Антонић 2005: 162). И антонимне конструкције *са*+инструментал И.

45 У раду су изостављене ознаке извора за примере преузете из цитиране литературе.

46 При томе, „предлог *без* у номинализованој структури јесте експонент негације у развијеној клаузи”, нпр. *Пођиисао је без овлашћења* → *Пођиисао је А ПРИ ТОМЕ није имао овлашћење* (Антонић 2005: 162).

Антонић везује за пропратнооколносно значење, напомињући да се „инструменталом показује околност под којом се врши радња [...]; расположење, особина или вољни моменат који прати агенс током вршења радње [...]; околност која се везује за агенс током вршења радње” (Антонић 2005: 259).⁴⁷

Конструкције *без+генитив* са начинским значењем углавном посредно квалификују начин вршења радње и, заједно са конструкцијама *са+инструментал* конкурентне су прилошким лексемама које М. Ивић издваја и класификује као прилоге који означавају стање вршиоца оспољено начином вршења радње, прилоге који означавају стање вршиоца које је и узрок/разлог вршења радње, прилоге којима се именује она компонента начина вршења радње којом се управо испољава сама радња (рекли бисмо, донекле слично као код перформатива) и прилози којима се означавају пратеће околности вршења радње (Ивић 1995: 265–269; в. детаљније у претходном тексту).

Међутим, при издвајању конструкција типа *без+генитив* са начинским значењем, по правилу изостаје њихова детаљнија анализа. Покушаћемо да класифи-

47 Издвајајући *суйројноси* као један од кључних критеријума раздвајања начинског и допусног значења ових конструкција, Палић констатује: „За актуализирање начинског значења у оваквим структурама [*без+ген.*] важно је да се не успоставља однос изразите супротности између радње и околности обиљежене приједложно-падежним изразом, јер се у противном стјечу увјети за актуализирање допусног значења, нпр.: *наљу-тии се без разлоја, удаљити се без доушинења, урадити нешто без ишњања* и сл.” (Палић 2007: 96). Јасни критеријуми „неуспостављања односа изразите супротности”, међутим, нису предмет Палићевог истраживања, те питање идентификације начинских конструкција *без+генитив* и њиховог разједначавања од хомоформних конструкција са другим значењима није у потпуности решено.

кујемо ове конструкције према значењу, при чему ће основни критеријум класификације бити семантика именичке лексеме која је носилац значења конструкције.

Анализом примера из корпуса издваја се неколико типова начинских конструкција *без*+генитив: (1) конструкције са именицама са значењем осећања или односа према некоме/нечему; (2) конструкције са значењем недостатка ограничења својства које је карактеристично за одређени тип радњи или актера, недостатка мере и сл.; (3) конструкције са значењем одређивања радње у смислу свесности, вољности (хтења), намере; (4) конструкције са значењем одсуства препреке или појачаног ангажовања актера.

2.1. Конструкције типа *без*+генитив остварују се са именицама са значењем осећања или односа према некоме/нечему, када су само делимично семантички еквивалентне одговарајућим прилозима (упор. Није могла да га погледа *без сџида* и Није могла да га погледа *бесџидно*, где се конструкцијом означава само неутралност, „нулти степен” присуства стида, док прилог има значење „на бестидан начин, безочно, безобзирно, срамотно” (РСАНУ, s.v. *бесџидно*). Конструкција може бити компонована само од предлога и именице, што је основна форма, или укључити и придевску лексему (као у последњем примеру):

Са тим, сањаним пољупцем, није могла да га погледа *без сџида*. (М. Јовановић, 117); Бјезите, мангупи – прекоријевам их *без љуџине*. (М. Селимовић, Тврђава, 83); Говори о њима *без мржње*, али с подсмјешљивим презиром. (М. Селимовић, Тврђава, 96); Добро – пристала је Катарина *без одушевљења*. (В. Пиштало, 358); Поздравише се *без срдачносџи*. (Д. Ћосић, Грешник, 464); Иван устаје од писаћег стола, хода по соби и *без*

уздуђења говори:... (Д. Ћосић, Отпадник, 31); Казала је [то] горко. *Без њређашње сѝрасѝи*. (М. Јовановић, 274).

2.2. Друга група предлошко-падежних конструкција *без*+генитив обухвата широку значењску скалу која се односи на недостатак неког ограничења које би се иначе очекивало у вршењу одређене радње. Само неки од ових израза заменљиви су еквивалентним прилозима, а значење већине њих може се интерпретирати као „потпуно”, „апсолутно, прекомерно”, или „директно, отворено”.

Први подтип укључује именице са значењем ограничења својства које је карактеристично за одређени тип радњи (говорити *без увијања*) или ограничења које потиче од самог актера и његовог осећања/става (*без зазора, без скањерања, без колебања*). Тако се значење самих израза може одредити као значење недостатка ограничавајућег фактора својственог уобичајеном вршењу одређене радње, на пример:

У општем распаду [...] Београд се преко ноћи поделио на оне ошамућене својим нагло стеченим богатством и жестоком моћи коју су раскалашно и *без зазора* показивали на сваки начин и оне што нису могли нити умели [...] да се прилагоде... (М. Јовановић, 154); Сећала се [...] њених погледа којима би је, најпре, одмерила, темељно и хладно, *без журбе и скањерања*, онако како се, *без зазора*, посматра неко ко, дубоко уснуо, тога није свестан... (М. Јовановић, 227); Хтео је да [...] отворено и *без усѝезања* каже шта га тишти. (М. Бећковић, 70); Ради мене је, не наглашавајући, обилазио сеоске кафане, прела и свадбе, славе свих својих рођака и кумова, док није наишао на Веровића и одмах, *без колебања* је проценио да је за мене потребан и погодан човек. (А.Исаковић, ТЗ, 26).

Уобичајено ограничење у вршењу радње може се односити и на осећање актера којим је регулисана и лимитирана мера у смислу односа према другима (милост, самилост, сентименталност, обзир), на пример:

Почетак игре старе колико и свет; у којој чежња онога ко више воли *без милосџи* поништава сваку његову предност. (М. Јовановић, 118); У њеном случају Правда, заиста, беше слепа и одмераваше кривицу *без милосџи* и без обзира ко је у питању. (М. Јовановић, 100); Уколико тај део елите у неком тренутку препозна да им Тадић то не може обезбедити, устаће против њега *без имало сенџименџалносџи*. (Standard 111, 4.7.2008, 32);

Најгоре су прошли они који су, користећи гужву, тренутну популарност и конјуктуру знања, халапљиво и кратковидо научили све што су могли, *без мере и обзира*. (М. Бећковић, 93); Иронијом судбине, радикали су се залетели у опструкцију рада парламента *без сваке мере и обзира* и тако су изгубили сјајну прилику да нас све недељама „гњаве”... (Vreme 916, 24.7.2008, 14).

Како се из наведених примера види, конструкције овог подтипа остварују се и као варијанте основног модела. Највећи број њих може бити проширен прилошком лексемом *имало* (нпр. *без имало обзира/ милосџи*). Додатно, варијација се може остварити и конструисањем напоредне везничке синтагме од именица које иначе учествују у формирању израза типа *без+генитив* (најчешће *без (сваке) мере и обзира*).

Израз *без изузетџка* спада у групу израза са функцијом модификације уопштавања (в. Ристић 1990: 121), нпр.:

У Данској је, наиме, обичај да све балерине, *без изузетика*, са четрдесет година иду у пензију... (Gloria 312, 27.5.2009, 55); Са супротног гледишта посматрана, на истој линији, сада *без изузетика*, са `гиб` и `тег` налази се и основа `бег` – и она по квантитету копира глаголску основу. (Узданица IV/1: 17; Р. Симић).⁴⁸

Израз са именицом *изузетик* једини је у овој групи у којем именица може бити и у једнини и у множини, при чему је значење исто и своди се на значење израза у једнини, будући да је *један* изузетак потребан и довољан да би се нешто престало сматрати „безизузетачним”. Аналогно овом прилогу, јавља се и прилог *безизнимно*, па је могуће конструисати и израз *без изним(а)ка*, мада га у нашој грађи нема. Тако је и са изразом *без комјромиса*, према којем стоји еквивалентни прилог *бескомјромисно*,⁴⁹ чија уобичајеност вероватно доводи до ређе појаве израза.

Значење непостојања ограничења („апсолутно, потпуно”) има и израз *без шраја* који се јавља уз глаголе *несћаиши*, *оћићи*, *йобећи*, *изјудийши се* и сл. Прилошким, једнолексемским варијантама *бесшраја* и *нешрајом* изражавају се и друга значења („веома далеко; незнано куд”; „неповратно, потпуно, сасвим”; „врло много, претерано, исувише”; „дођавола, доврага” (у служби узвика (РСАНУ, s.v. *бесшраја*)). Израз *без шраја* има само значења „незнано куд” и „неповратно, потпуно, сасвим” (упор. потврду за прво наведено значење у РСАНУ: „Плашио се да га не преместе негде *бесшраја*”

48 У истом тексту налазимо и потврду за прилог *безизузетично*: „Очекивали бисмо *безизузетично* слагање са претходно анализираним речима, тј. да и овде потпуно влада дуги силазни акценат” (Узданица IV/1: 18).

49 (Медијима је највидљивије праћење и санкционисање загађивача. То радимо *бескомјромисно*. (Европа 175, 16.8.2007, 11))

→ *без њраја). У двојним спојевима „без трага и гласа”, „без трага и помена”, предлог се увек пише одвојено (в. и Правопис 2009⁹: 46):

Нестаћемо *без њраја и њомена*, само ако из наших поступака нестане стида и саосећања. (Standard 111, 4.7.2008, 110).

2.3. У трећу групу издвојили смо изразе са значењем одређивања радње у смислу свесности, вољности (хтења), намере (в. Ристић 1990: 72). Изрази овог модела антонимни су изразима различитих конструкција (*без одобрења – са одобрењем, без њрисиле – њод њрисилом* итд.). Именица у генитиву редовно је апстрактна именица са значењем унутрашње побуде или појаве изван вршиоца, која потиче од неког другог и има значење посредног изазивача или подстрекача (в. Ивић 2005: 78–79). У овој су групи и изрази са додатним значењем „неодређености, произвољности” (упор. Ристић 1990: 72–73) (*без циља, без смисла, без њлана*, са прилошким еквивалентима *бесциљно, бесмислено, нењлански* и антонимним изразима и прилозима *са циљем / циљано, са њланом / њлански*):

Био га је глас генерала који воли да се меша у политику и нервира надређене тиме што дела *без одобрења* ако га не добије за нешто што жели да уради. (НИН 2959, 13.9.2007, 28); Звездан Јовановић *без њрисиле* признао кривицу, каже његов тадашњи бранилац Весна Радомировић. (Вечерње новости, 21.2.2007, 11); Са новим кругом земаља које су *њод њрињиском, или без њрињиска*, Вашингтона и Брисела признале Космет као независну државу, процес „банализације” повређивања суверенитета Србије се наставља... (НИН 2986, 20.3.2008, 13); Било је јасно да трчи *без циља*. (М. Бећковић, 113).

Уколико се нека акција, као пратилачка, подразумева или претпоставља уз одређени тип акције, израз може имати значење одсуства такве акције. Ови изрази могу имати свој прилошки еквивалент (*беспоговорно – без његовога, ненајављено – без најаве*⁵⁰):

Војници су *без његовога*⁵¹ прихватили и поздравили намере шефа владе... (НИН 2986, 20.3.2008, 102); Ивана, *без његовога*, крену да је одвезе. (М. Јовановић, 220); Осећао је да су могли, у силовитом нападу, освојити оно што су препуштали непријатељу *без објашњења*. (М. Јовановић, 187).

Оба наведена типа Палић посматра као изразе за које је „углавном карактеристично да се именицом у генитиву обиљежава нешто што природно прати остварење радње означене глаголом (нешто што се, дакле, обично подразумева као саставни дио радње), па се недостатак тога (обиљежен приједлогом *без*) разумије као посебан начин остварења те радње (усп. *они раде* /претпоставља се *јлански*/ : *они раде без јлана*; *она улази* /претпоставља се *уз сјановиј шум*/ : *она улази без шума*)” (Палић 2007: 96).

2.4. Изрази са значењем одсуства препреке или одсуства појачаног ангажовања актера реализују се са именицама *проблем, мука, најор*:

50 (Нешто више од 30 војника немачког контингента КФОР-а, у чијој је зони одговорности и Ораховац, *ненајављено* је напустило базу. (Политика, 28.12.2006, 6))

51 (Невоља не долази само од високих представника већ често и од домаћих политичара који беспоговорно прихватају све што се од њих тражи. (Евгора 172, 26.7.2007, 30); Али ја нисам спреман – рече, *беспоговорно*, и устаде. (М. Јовановић, 102))

Последњих дана, без обзира на велику популарност, воде се полемике да ли би Павличенко могао да успе на Западу, да ли је могуће да *без ѓроблема* превазиђе све језичке и културолошке проблеме који су били непремостива препрека за многе руске таленте. (Standard 111, 4.7.2008, 95); Узрок вероватно лежи у простој чињеници да су људи (...) веома лагодно, *без некој најора*, могли да одреде ко је непријатељ а ко пријатељ. (НИН 2928, 8. 2.2007, 16); Он, средовечни мушкарац, у својој четрдесет и трећој години, који је стекао кућу и новац, који је *без муке* пливао у пословним водама, наједном се осетио као сиромашни студент... (М. Јовановић, 304).

И у овом типу може се појавити проширење структуре израза, и то на два начина: (а) лексемом којом се релативизује одсуство препреке или појачаног ангажовања (*без некој најора, без већих ѓроблема*) или (б) лексемом којом се непостојање препреке квалификује као крајње, апсолутно (*без ѓо муке,⁵² без икаквих ѓроблема* и сл.).

3. Међуоднос конструкција *без*+генитив и њима антонимних израза

Према начинским конструкцијама *без*+генитив стоје два типа антонимних конструкција: *са*+инструментал и *не* *без*+генитив које, како се показује, нису

---

52 Неки од израза типа *без*+генитив су фразеологизирани, о чему говори и Палић: „Начински приједложно-падежни изрази с приједлогом *без* рјеђе се фразеологизирају, али се не може рећи да то њима никако није својствено (усп.: *отићи без повратка, оѓићи без ѓраја, ѓовориѓи без длаке на језику, исѓричаѓи без увијања*)” (Палић 2007: 98).

потпуно еквивалентне. Конструкције су делимично супституентне прилошким лексемама.

3.1. Изрази „не без + генитив”, у којима се остварује негација негације (тј. који укључују два негатора,⁵³ одрични предлог и партикулу *не*), могу се посматрати као посебан модел варијације израза *без+генитив*. Карактеристични су по томе што припадају типу који је, осим предиката, једини реченични члан у којем је могућа негација негације (в. Ковачевић 2004: 8, 177). Како су изрази форме *без+генитив* негација израза *са+инструментал*, негацијом негиране форме добија се потврдна вредност, односно модел *не без + генитив* „има семантичку вриједност потврдне конструкције *са + инструментал*” (Исто: 177), или семантички еквивалентног прилога:

Недавно сам био у Бугарској и *не без зависџи* [$\rightarrow$ *са зависџу / завидљиво*] установио колико је она у односу на нас поодмакла у погледу церемонијалности, државне симболике и иконографије... (НИН 2946, 14.6.2007, 51)⁵⁴; Напоследку се тако и десило, па Метохит, *не без олакшања* [$\rightarrow$ *са олакшањем*], бележи да је спор био изглађен. (Политикин забавник 2732, 18.6.2004, 5); Међутим, наставља Метохит – *не без дивљења* [$\rightarrow$ *са дивљењем*] према српском изасланику – Трибал је био сасвим равнодушан према страшном невремену. (Политикин забавник 2992, 12.6.2009, 5).

3.2. И изрази типа *са+инструментал* су антонимни изразима типа *без+генитив*, с тим што су далеко фреквентнији од другог антонимног типа (*не без + гени-*

⁵³ Термин негатор односи се на „сваки језички елемент који служи за одрицање” (Ковачевић 2004: 169).

⁵⁴ И са обрнутим поступком трансформације: *Лей човек – њомислио је завидљиво* [$\rightarrow$ *са зависџу // не без зависџи*]. (В. Пишталo, 85).

тив). Разлика у значењу између ова два типа конструкција заснива се на степену испољавања околности која, углавном посредно, начински квалификује предикатску радњу. Док се конструкцијама типа „са+инструментал” означава оспољено присуство такве околности, конструкцијама типа „не без + генитив” оспољеност (видљивост) пратећег ефекта исказаним генитивом своди се на минималну меру која може бити и подложна сумњи, те се може означити и као неутрална.

3.2.1. Илустроваћемо ово једним примером: учинити нешто *са одобравањем* имплицира видљиво оспољавање геста (или ког другог облика понашања) одобравања, на пример:

Насмејаш се *са одобравањем* предратном кафанском угођају и одабрах место у башти. (Standard 111, 4.7.2008, 82); Сви *с одобравањем* примише долазак Миша пророка. (Б. Ђопић, ПЗК, 140).

Насупрот томе, „учинити нешто *с неодобравањем*” подразумева исто тако видно оспољавање неодобравања, нпр.:

На ту дједову невеселу литанију, брат Сава само повуче очима по соби као да стручно процјењује како је лопужанер обавио свој лоповски посао и припомену *с неодобравањем*: ... (Б. Ђопић, ГКНВ, 53); Удовица до њега осврнула се *са неодобравањем*. (В. Пиштало, 378).

Међутим, израз „без одобравања” не садржи овабезно информацију „учинио је X тако да се видело да *не одобрава Y*”, већ само информацију да одобравање није присутно, тј. није обелодањено.

3.2.2. И степен саме пратеће „ситуације вршиоца” (Ивић 1995: 265) може бити пресудан за могућност кон-

струисања израза одређеног типа са неким именицама. Израз *с њошћовањем* можемо означити као неутралан, будући да се подразумева да је поштовање уобичајен, пожељан, подразумевани део људског понашања, присутан код већине људи у одређеној мери. Маркирана конструкција је у овоме случају *без+генитив*:

неутрално: С људима се опходило *с њошћовањем*.

маркирано: С људима се опходило *без њошћовања*.

Међутим, именица *сћрахоњошћовање* гради конструкцију *са+инструментал* којом се глаголска радња квалификује као неуобичајена. Негација ове конструкције (*без+генитив*) у датој се реченици не може употребити јер негирање неуобичајенога резултирало би конструкцијом која имплицира уобичајено понашање, које иначе подразумева одсуство страхопоштовања:

маркирано: С људима се опходило *са страхопоштовањем*.

*С људима се опходило *без страхопоштовања*.

Другим речима, негирану конструкцију *без+генитив* могуће је градити од конструкције *са+инструментал* која има неутрално значење у датом контексту, тј. подразумева – у извесној мери – компоненту исказану именицом у генитиву. У реченици коју смо конструисали и варирали, под контекстом подразумевамо *оњхођење њрема људима*. Уколико је он спецификован глаголом, објектом, одредбом или ширим контекстом, превођење у антонимну конструкцију (тако да и читав исказ добије супротно значење) је могуће, нпр.:

Непрестано се освртао око себе *са сћрахоњошћовањем*. (В. Пиштало, 256);

ђ Непрестано се освртао око себе *без сћрахоњошћовања*.

Изведена трансформација могућа је, дакле, само уколико је ситуациони контекст такав да подразумева страхопоштовање, при чему се његов изостанак третира као маркирано понашање.

У следећем примеру, у оквиру саме реченице дефинисан је шири контекст који омогућује употребу конструкције *са+инструментал*, односно онемогућује употребу антонимног израза:

Ђаци су *с одушевљењем* [→ *одушевљено*] истрчавали из учионица и да би махнули Титу који је одлазио или се враћао с неких важних путовања по свету. (Поли-тикин забавник 2996, 10.7.2009, 22).

3.2.3. Довољна рестрикција употребе конструкције *са негацијом* може бити и сама семантика управног глагола, нпр.:

Игуман је већ четврту годину, од почетка зиме, *с несџир-џљењем* [→ *несџирџливо* / *без несџирџљења] ишчекивао долазак једног грчког зографа... (Г. Петровић, Опсада, 33); Жељко *с несџирџљењем* [→ *несџирџливо* / (?) *без несџирџљења*] очекује јесен кад ће промовисати нове песме... (Базар, 26.6.2009, 23);

У ретким приликама, када би се њих двоје сложили и када би се Алекса од срца смејао Иваниним анегдотама, Софија би одахнула *са олакшањем* [→ *без олакшања] и надом да ће то потрајати. (М. Јовановић, 98); Коначно – рече *са олакшањем* [→ *не без олакшања* / *без олакшања] што је Софија остала неповређена. (М. Јовановић, 294);

Ишчупао се *са најором* [→ *без најора] из фотеље која му је наслонима стискала бокове. (М. Капор, Елдорадо, 109); – Шта ми је, шта ми је? – опет понови старац *с муком* [→ *без муке] се успињући да дође к себи. (Б. Ћопић, ГКНВ, 44);

Госпођа Јоргованка Јоргованчевић-Јовановић-Блуме, са којом се Зеџ нашао у аперитив-бару „Тила” наредног дана пре подне, примила је *са разумевањем* његово извињење што са аеродрома није отишао право њеној кући. (М. Капор, Елдорадо, 131).

У првом наведеном примеру, конструкција *без несћирљивења* не може бити употребљена на месту конструкције *с несћирљивењем* (или прилога *несћирљиво*) будући да сам глагол *ишчекивати* подразумева компоненту нестрпљења. Други пример је у том смислу дискутабилан због значења осталих елемената исказа, мада сама конструкција није семантички инкомпатибилна с глаголом (упор. *Очекивали су филм без несћирљивења*). Трећи пример садржи спој *одахнути са олакшањем*, при чему је семантика глагола опет довољна препрека употреби антонимног прилошког израза (**одахнути без олакшања*), будући да сам глагол садржи компоненту олакшања.⁵⁵ Уколико се управни глагол замени глаголом чије је значење неутрално у погледу присуства олакшања, могућа је употреба конструкције *без+генитив*, као и *не без + генитив* (*рећи без олакшања / рећи не без олакшања*). Тако, у четвртном наведеном примеру, замена конструкције *са олакшањем* конструкцијом *без олакшања* није онемогућена због семантике управног глагола, већ због клаузе „што је Софија остала неповређена”.

У наредним примерима јављају се следећи спојеви конструкција и глагола: *с најором се ишчуйати*, *с муком се усийњати*, у којима је значење глагола опет довољна препрека употреби конструкције *без+генитив*, будући да оба глагола подразумевају радњу која се обавља с повећаним напором у односу на уобичајену.

55 Одахнути – „осетити олакшање, опуштеност, растерећење (након нечег мучног, напетог, опасног), лакнути” (РСЈ МС, s.v. одахнути).

Ни последњи пример, „примити извињење *са разумевањем*”, не може се трансформисати негирањем конструкције *са+инструментал*. Семантичка препрека састоји се у томе што „примити извињење *са разумевањем*” не подразумева да особа (А) која извињење прима „*разуме извињење*” него „*разуме разлоге* (због којих је онај ко се извињава (Б) учинио оно због чега се извињава)”. Нераздевање разлога због којих се извињава имплицирало би да извињење не може бити примљено, тј.:

Б се извињава А јер је учинио *x*
 Б је учинио *x* из одређеног разлога (*y*)
 А разуме да је Б збој у учинио *x*
 А прима извињење *са разумевањем*.

У последњем примеру, семантичка рестрикција за употребу конструкције *не без+генитив* садржана је у више елемената (у онима који су подвучени):

Гледао сам га збуњено, готово са сѝрахом, као да је умро. (М. Селимовић, Тврђава, 141)
 ђ *Гледао сам га збуњено, готово *без сѝраха*, као да је умро.

Довољан услов немогућности негирања био би и сам прилог (*збуњено*) који претходи конструкцији, и то из два разлога. Прво, збуњеност је емоција која појачавањем интензитета бива ослужњена емоцијом страха; и друго, „збуњено” и „са страхом” творе напоредну конструкцију за чије је остварење неопходна хомосемичност чланова.⁵⁶ Исто је и у примеру:

⁵⁶ О оваквим конструкцијама детаљније в. Ковачевић 2011: 124–127.

Истина, *сјоро*, *с муком*, тонула је, па се пропињала, обилазила хриди и спрудове низине... (Г. Петровић, Опсада, 197).

3.2.4. Конструкција *без*+генитив не може се употребити наместо конструкције *са*+инструментал ни у реченицама са негацијом у којима је управни глагол говорења, а сама конструкција има значење става актера у погледу уверености/неуверености у оно што се реченицом износи:

Шта све може да уследи после агентата на премијера, нико у том тренутку не може *са сијурношћу* [→ *без сијурносћи] да каже. (Vreme, 6.3.2008, 23); Терапију подносим добро, што је веома важно, тако да се надају најбољем, али ипак не могу *са сијурношћу* [→ *без сијурносћи] да кажу унапред. (В. Огњеновић, 40).

Исто важи и за изразе *са задовољсћивом* и *са њоносом* уз глаголе говорења или уз глаголе истицања, закључивања, који су уобичајени у јавној комуникацији, нпр.:

Са задовољсћивом [→ **без задовољсћивава*] можемо да кажемо да смо дефинитивно очистили делове Србије око Бујановца, Медвеђе и Прешева од заосталих НАТО пројектила са осиромашеним уранијумом. (Евгора 175, 16.8.2007, 13); Председник је *са задовољсћивом* [→ **без задовољсћивава*] истакао да у новом америчком авиону око 30 одсто интелектуалне вредности стиже из Русије. (НИН 2947, 21.6.2007, 58); Могу *са задовољсћивом* [→ **без задовољсћивава*] да кажем само следеће:... (НИН 2986, 20.3.2008, 18); *Са њоносом* [→ *без њоноса] констатујем да су адвокати све више ангажовани у делатностима од општег државног интереса. (НИН 2933, 15.3.2007, 33); Књижевник *с њоносом* [→ *без

ѓоноса] истиче да су Стевановићи стара шумадијска породица... (Gloria 252, 2.4.2008, 73).

На основу анализе међуодноса конструкција *без+* генитив и њима антонимних израза („*не без + генитив*” и „*са+инструментал*”) можемо закључити да конструкције *са+инструментал* имплицирају оспољеност пратећег својства исказаног именицом, док конструкције *без + генитив* не подразумевају оспољавање антонимног својства (упор. Х је учинио нешто *са задовољсѓвом* [= *ѓако да се видело да осећа задовољсѓво*] : *без задовољсѓва* [$\neq$ испољивши незадовољство]). Препреке употреби конструкција *без+генитив* садржане су, како се показује, у различитим ситуационим и контекстуалним одређењима, семантици глагола и других присутних прилошких одредби, али и у устаљености одређених израза.

4. Закључак

Проведена анализа показала је да се конструкције *без+генитив* са значењем (углавном посредне квалификације) начина могу класификовати у неколико семантичких типова. С обзиром на то да је именица минимални пунозначни део ових конструкција, основни критеријум класификације је њена семантика. Издвојени су следећи типови начинских конструкција *без+генитив*:

1) конструкције са именицама са значењем осећања или односа према некоме/нечему (*без ѓошѓовања, без мржње, без сѓида, без одушевљења* и сл.);

2) конструкције са значењем недостатка ограничења својства које је карактеристично за одређени тип радњи или актера, недостатка мере и сл. (*без ѓраја, без изузетѓка, без мере и обзира, без милосѓи, без зазора*);

3) конструкције са значењем одређивања радње у смислу свесности, вољности (хтења), намере, у којима је у генитиву апстрактна именица са значењем унутрашње побуде или посредног изазивача/подстрекача;

4) конструкције са значењем одсуства препреке или појачаног ангажовања актера, са именицама *йроблем*, *мука*, *найор* и честим варијантама (*без йо муке*, *без имало муке*).

Ове конструкције у великом броју случајева према себи имају антонимне конструкције које се састоје од инструментала исте именице (или синтагме) и предлога *са*, као и оне у којима се остварује негација негације (*не без + генитив*).

Анализа препрека замене конструкција *без+генитив* антонимним конструкцијама указује и на то да постоји низ семантичких и структурно-синтаксичких препрека употреби самих конструкција *без+генитив*. Ако је одређена посредна начинска квалификација подразумевана у реализацији дате предикатске радње, могуће је да се вршење радње уз искључење таквог својства (што се исказује конструкцијом *без+генитив*) сматра посебним начином вршења радње. Насупрот томе, уколико се појмом исказаним именицом реферише на својство које није уобичајено датој радњи, конструкцију *без+генитив* могуће је употребити само уз додатно контекстуално спецификовање (нпр. **Ойходило се йрема људима без сйрахойошйовања*, али *У дайюј сийуацији* [у којој би било елемената да се човек према осталима опходи са страхопоштовањем] *он се ойходило йрема људима без сйрахойошйовања*). На основу анализе примера, закључићемо да су овакве рестрикције садржане у различитим ситуационим и контекстуалним одређењима, а да као минималне можемо одредити семантику глагола и семантику других прилошких одредби са којима конструкције *без+генитив* стоје у напоредном односу.

ИЗВОРИ

а) речници и њравойиси

РСАНУ – Речник срѣскохрвайској књижевној и народној језика, 1-17, Српска академија наука и уметности, Београд 1959–2006.

РСЈ МС – Речник срѣскоја језика, Матица српска, Нови Сад 2007.

Правопис МС 2009⁹: *Правойис срѣскоја језика*, школско издање (девето издање), приредили Митар Пешикан, Јован Јерковић, Мато Пижурица, Матица Српска – Завод за уџбенике, Нови Сад – Београд 2009.

б) књижевноуметничка дела

М. Бећковић: Матија Бећковић, *О међувремену и још њонечему*, Октоих, Подгорица 2002.

М. Јовановић: Марија Јовановић, *Као да се нишиџа није дојодило*, Caligraph, Београд 2008.

А. Исаковић, ТЗ: Антоније Исаковић, *Миран злочин (Трен 3)*, Српска књижевна задруга, Београд 1992.

М. Капор, Елдорадо: Момо Капор, *Елдорадо*, Новости – Књига комерц, Београд 2005.

В. Огњеновић: Вида Огњеновић, *Прељубници*, Стубови културе, Београд 2007.

Г. Петровић, Опсада: Горан Петровић, *Ојсада цркве Свејој Сјаса*, Народна књига, Београд, 2004.

В. Пиштало: Владимир Пиштало, *Тесла, њорјурејџ међу маскама*, Агора, Београд 2008.

М. Селимовић, Тврђава: Меша Селимовић, *Тврђава*, Штампар Макарије, Београд, 2008.

Б. Ђопић, ПЗК: Бранко Ђопић, *Приче исјод змајевих крила*, Сабрана дјела Бранка Ђопића, Свјетлост – Веселин Маслеша, Сарајево 1985.

Б. Ђопић, ГКНВ: Бранко Ђопић, *Глава у кланцу ноје на вранцу*, Сабрана дјела Бранка Ђопића, Свјетлост – Веселин Маслеша, Сарајево, 1985.

- Д. Ћосић, Грешник: Добрица Ћосић, *Грешник*, БИГЗ, Београд, 1985.
- Д. Ћосић, Отпадник: Добрица Ћосић, *Ошћадник*, БИГЗ, Београд, 1986.

в) новине и часописи

- Базар, недељни часопис, Београд
- Вечерње новости, дневне новине, Београд
- Vreme, недељне новине, Београд
- Gloria, недељни часопис, Београд
- Евгора, недељне новине, Београд
- НИН, Недељне информативне новине, Београд
- Политика, дневне новине, Београд
- Политикин забавник, недељни часопис, Београд
- Standard, недељне новине, Београд
- Узданица*, научни часопис (језик, књижевност и педагошке науке), Јагодина: Факултет педагошких наука.

ЛИТЕРАТУРА

- Антонић 2005: Ивана Антонић, Синтакса и семантика падежа, у: Пипер и др., *Синтакса савременога српског језика* (у редакцији М. Ивић), Београд: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, 119–289.
- Ивић 1995: Милка Ивић, *О зеленом коњу*, Београд: Библиотека XX век, Словограф.
- Ивић 2005: Милка Ивић, *Значења српскохрватског инструмен-тала и њихов развој*, Београд: Београдска књига – Српска академија наука и уметности.
- Ковачевић 2004: Милош Ковачевић, *Ојледи о синтаксичкој нејацији*, Српско Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Ковачевић 2007: Милош Ковачевић, *Србистичке теме*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет.
- Ковачевић 2011: Милош Ковачевић, *О неким структурним и нормативним ишћањима координираних синтама*, Науч-

- ни састанак слависта у Вукове дане 40/1, Београд: Међународни славистички центар, 115–130.
- Палић 2007: Исмаил Палић, *Синџакса и семанџика начина*, Сарајево: Bookline.
- Пипер 2005: Предраг Пипер, Семантика категорије у простој реченици: синтаксичка семантика, у: Пипер и др., *Синџакса савременога српског језика* (у редакцији М. Ивић), Београд: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, 575–982.
- Ристић 1990: Стана Ристић, *Начински ѓрилози у савременом српскохрватском књижевном језику*, Београд: Институт за српскохрватски језик.
- Стевановић 1991 I, II: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I–II*, Београд: Научна књига,
- Фелешко 1995: Казимјеж Фелешко, *Значења и синџакса српскохрватског јениџива*. Београд – Нови Сад: Вукова задужбина – Матица српска – Орфелин.

БИБЛИОГРАФСКА НАПОМЕНА

О иденџификацији, џиџолоџији и хијерархији семанџичких и сџрукџурних обележја џрилошких израза – текст се овде први пут објављује

О џрилошким изразима у срџисџици, у: Срџски језик: сџаџус, сисџем, уџоџреџа, зборник у часџ џроф. Милошу Ковачевићу, уредници: Јелена Петковић, Владимир Поломац, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2018, стр. 259–271.

О џравоџисним решењима везаним за џрилоџе и џредлошко-џрилошке сџојеџе, у: Нови џрилози срџском џравоџису, приредио Милош Ковачевић (зборник радова са научног скупа „Актуелност питања српског правописа” одржаног у Андрићграду 13.10.2018), Нови Сад – Вишеград: Матица српска – Андрићев институт, 2019, стр. 105–116.

О једном нормџивном асџекџу уџоџреџе декомџонованих јединица, у: Међународни сасџанак слависџа у Вукове дане 41/1 – Срџски језик и њеџове норме, уредник Драгана Мршевић Радовић, Београд: Међународни славистички центар, 2012, стр. 201–214.

Оџиџи и џериферни модели џрилошких израза са начинским значењем, у: Срџски језик XV/1–2, Беоџрад: Научно друџџво за неџовање и џроучавање срџскоџ језика, 2012, сџр. 539–554.

Прилошки изрази са значењем својства инхерентној радњи, у: Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику 56/2, Нови Сад: Матица српска, 2013, стр. 61–76.

Синтаксичке и семантичке особине прилошких израза „са+инструментал” са начинским значењем, у: Српски језик XVII, Београд: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика, 2012, стр. 111–125.

Конструкције без+енив са начинским значењем, у: Српски језик XVIII, Београд: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика, 2013, стр. 177–192.

ИНДЕКС ИМЕНА

А

- Акерман, Ферел (Ackerman, Farrell) 127, 131
Андрић, Иво 8, 83, 95, 99, 104, 114 (фус), 120, 144, 149, 153
Анђелковић, Милош С. 47, 48, 48 (фус), 60
Антонић, Ивана 136, 136 (фус), 154, 159, 159 (фус), 160, 178
Апресјан, Јуриј Дереникович (Апресјан, Юрий Дереникович) 124, 124 (фус), 125, 125 (фус), 129
Арсенијевић, Бобан 130
Арсенијевић, Нада 29, 30, 41, 94, 96, 106, 126
Аџић, Сретен 46, 60

Б

- Батистић, Татјана 28, 29, 41, 58, 62
Белић, Александар 24–26, 33, 41, 42, 48, 48 (фус), 49, 49 (фус), 50, 51, 55, 58, 60, 61, 107, 129
Бећковић, Матија 8, 15 (фус), 22, 147, 148, 150, 153, 162, 163, 165, 177
Бјелаковић, Исидора 64 (фус), 84

- Бјелица, Исидора 111, 122, 128
Бобић Мојсиловић, Мирјана 83
Боранић, Драгутин 50, 51, 60
Брборић, Вељко 48, 56, 62

В

- Великић, Драган 128, 129
Виртанен, Туија (Virtanen, Tuija) 108 (фус), 131
Војновић, Јелена 64 (фус), 84

Г

- Голдберг, Адел (Goldberg, Adele) 127, 131
Гортан Премк, Даринка 60
Грајс, Пол (Grice, Paul) 127, 131
Грицкат, Ирена 24, 41

Д

- Драгић, Лабуд 8
Драгићевић, Рајна 71 (фус), 84

И

- Ибрахимкадић, Енвер 129
Ивас, Иван 80
Ивић, Милка 23 (фус), 30, 31, 36, 41, 42, 66, 67, 71 (фус), 84, 87, 90, 92, 93, 100, 103, 104, 106–108, 108 (фус), 109, 109 (фус), 110, 123–125,

129, 134, 134 (фус), 135, 135
 (фус), 141, 142 (фус), 154,
 155, 160, 165, 169, 178, 179
 Ивић, Павле 47, 62
 Исаковић, Антоније 81 (фус), 83,
 115, 128, 149, 153, 162, 177

Ј

Јањић, Марина 186
 Јерковић, Јован 61, 177
 Јовановић, Виолета 186
 Јовановић, Јелена 94, 106
 Јовановић, Марија 91, 94, 104,
 111, 114–118, 120, 121, 121
 (фус), 128, 138, 140, 142, 144,
 146, 148, 153, 161–163, 165,
 166, 166 (фус), 167, 171, 177

К

Капор, Момо 111, 115, 128,
 140, 144, 153, 171, 172, 177
 Караџић, Вук Стефановић 24,
 26, 40, 46 (фус), 47 (фус)
 Кашић, Јован 59, 62
 Кликовац, Душка 31, 32, 38, 41,
 65, 68, 80, 84, 98, 100, 106
 Ковачевић, Душан 96
 Ковачевић, Милош 7, 22, 23,
 24, 27, 33–35, 37, 38, 40, 42,
 55, 56, 62, 65, 67–69, 81, 81
 (фус), 82, 85, 87, 94, 96, 106,
 107, 126, 130, 133, 155, 158,
 168, 168 (фус), 173 (фус),
 178, 181
 Кордић, Сњежана 124, 124 (фус)
 Кустурица, Емир 22, 113, 116,
 127, 128, 139, 140, 146,
 148–150, 153

М

Мартине, Андре (Martinet,
 André) 72, 85

Масам, Дајен (Massam, Diane)
 126, 131
 Милановић, Александар 62
 Миодраговић, Јован 45, 46, 46
 (фус), 47, 47 (фус), 61
 Мршевић Радовић, Драгана
 125, 125 (фус), 126, 130, 181

Н

Недељковић, Даница 13 (фус), 22
 Николић, Живко 81 (фус)

О

Огњеновић, Вида 93, 98, 102,
 105, 113–115, 118, 120, 128,
 140, 143, 147, 153, 174, 177

П

Павић, Милорад 96, 105, 139,
 140 (фус), 147, 153
 Палић, Исмаил 38, 42, 92, 92
 (фус), 93 (фус), 106, 136,
 137, 155, 159, 160 (фус), 166,
 167 (фус), 179
 Памук, Орхан (Pamuk, Ferit Orhan)
 111–113, 116–122, 127, 128
 Петковић, Јелена 181
 Петровић, Горан 95, 105, 141,
 149, 150, 153, 171, 174, 177
 Пешикан, Митар 61, 177
 Пижурица, Мато 61, 177
 Пипер, Предраг 27, 28, 28
 (фус), 30, 42, 55, 62, 94, 98,
 99, 106, 130, 134 (фус), 154,
 155, 178, 179
 Пиштало, Владимир 112–117,
 119–121, 128, 138–141, 144,
 146, 147, 149, 150, 154, 161,
 168 (фус), 169, 170, 177
 Поломац, Владимир 181
 Поповић, Љубомир 32 (фус),
 33, 34, 42

Р

- Радовановић, Милорад 30–32,
38, 42, 62, 64–66, 68, 85, 107
Ратковић, Марина 80
Ристић, Стана 38, 43, 73, 77
(фус), 85, 87, 90, 106, 108, 109
(фус), 110 (фус), 130, 144, 146
(фус), 151, 155, 163, 165, 179

С

- Самарџић, Радован 120 (фус), 121
Селимовић, Меша 111, 113,
121, 122, 129, 138–140, 149,
150, 154, 161, 173, 177
Симеон, Рикард 27, 43
Симић, Радоје 7, 94, 106, 164
Сремац, Стеван 96
Станојловић, Нинослав 186
Стевановић, Михаило 26, 27, 42,
43, 55, 62, 81 (фус), 129, 130,
134, 155, 158, 158 (фус), 179
Стојановић, Јосиф В. 61

Ђ

- Ђопић, Бранко 8, 83, 95, 105,
122, 144, 146, 147, 154, 169,
171, 177
Ђосић, Добрица 83, 90, 105,
112, 129, 161, 162, 178

Ф

- Фелешко, Казимјеш 150 (фус),
155, 158, 159, 179

Х

- Халас, Ана 119 (фус), 130

Ч

- Чутура, Илијана 11 (фус), 12,
15 (фус), 18, 22, 56, 62, 130,
148 (фус), 155, 185, 186

Ш

- Штетић, Слободан 186

О АУТОРУ

Илијана Чутура рођена је 1972. године у Јагодини. Редовни је професор на Факултету педагошких наука Универзитета у Крагујевцу (Јагодина), за ужу научну област Српски језик са методиком. Предаје предмете из области савременог српског језика на основним, мастер и докторским студијама.

Уредник је водећег часописа националног значаја за језик, књижевност и педагошке науке *Узданица*, који ово име носи од када је настао у обличју ђачког гласила ученика Српске краљевске мушке учитељске школе јагодинске (1939. године).

Основна научна интересовања су јој: синтакса, стилистика и статус српског језика у образовном систему, првенствено у Републици Србији. Била је учесник пројекта основних истраживања *Динамика сѝрукѝура савременої срѝскої језика* (2011–2020, Министарство просвете, науке и технолошког развоја) и више међународних развојних пројеката. До сада је објавила преко сто научних чланака и три монографије из своје научне области:

Међуоднос ѝрилоїа и ѝрилошких израза у савременом срѝском језику, Јагодина: Факултет педагошких наука, 2020. (електронско издање)

Књижевности за децу и младе – њоећика и ћумачења, у коауторству са Виолетом Јовановић, Јагодина: Факултет педагошких наука, 2013.

Просјор, време, друшћиво – сусрећи у језику, у коауторству са Марином Јањић, Јагодина: Педагошки факултет, 2012.

Коаутор је (са Виолетом Јовановић) монографије *На Ливадици вечности – од Учићељске школе до Факултета педагошких наука (1898–2018)*. Коуредник је (са Нинославом Станојловићем) двотомне монографске публикације *Књија сећања: Учићељска школа јајодинска у сећању њених ученика (1920–1940)* и коаутор (са Слободаном Штетићем и Нинославом Станојловићем) истоимене онлајн изложбе (2020–2021). И публикације и изложба настале су у оквиру двају пројеката чији је руководилац била Илијана Чутура, а које је суфинансирало Министарство културе и информисања Републике Србије. Са Оливером Ђорђевићем уредила је зборник *Ићуманија Ана (Ацић) – оличење њосвећености* (2019).

Библиотека
ЗНАМЕН СРБИСТИКЕ
Одјељење за језик
Књига 7

Илијана Чутура
СИНТАКСА ПРИЛОШКИХ ИЗРАЗА

Главни и одговорни уредник
Емир Кустурица

Уредник едиције
проф. др Милош Ковачевић

***

Издавач
Андрићев институт
Трг Николе Тесле, Андрићград
00 387 58 620912; info@andricevinstitut.org

За издавача
Емир Кустурица, директор

Лектура и коректура
Милан Ружић

Именски регистар
Милан Ружић

Прелом текста
Жељка Башић Станков

Штампа
Белпак, Београд

Тираж
100

ISBN
978-99976-21-77-1

ISBN 978-99976-21-77-1

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна и универзитетска библиотека
Републике Српске, Бања Лука

811.163.41'367.624

ЧУТУРА, Илијана, 1972-

Синтакса прилошких израза / Илијана Чутура. - Андрићград
: Андрићев институт, 2021 (Београд : Белпак). - 188 стр. ; 20 см. -
(Библиотека Знамен србистике. Одјељење за језик / уредник еди-
ције Милош Ковачевић ; књ. 7)

Тираж 100. - О аутору: стр. 187-188. - Библиографска напомена:
стр. 181-182. - Напомене и библиографске референце уз текст. -
Библиографија: стр. 177-179. - Регистар.

ISBN 978-99976-21-77-1

COBISS.RS-ID 134335489

